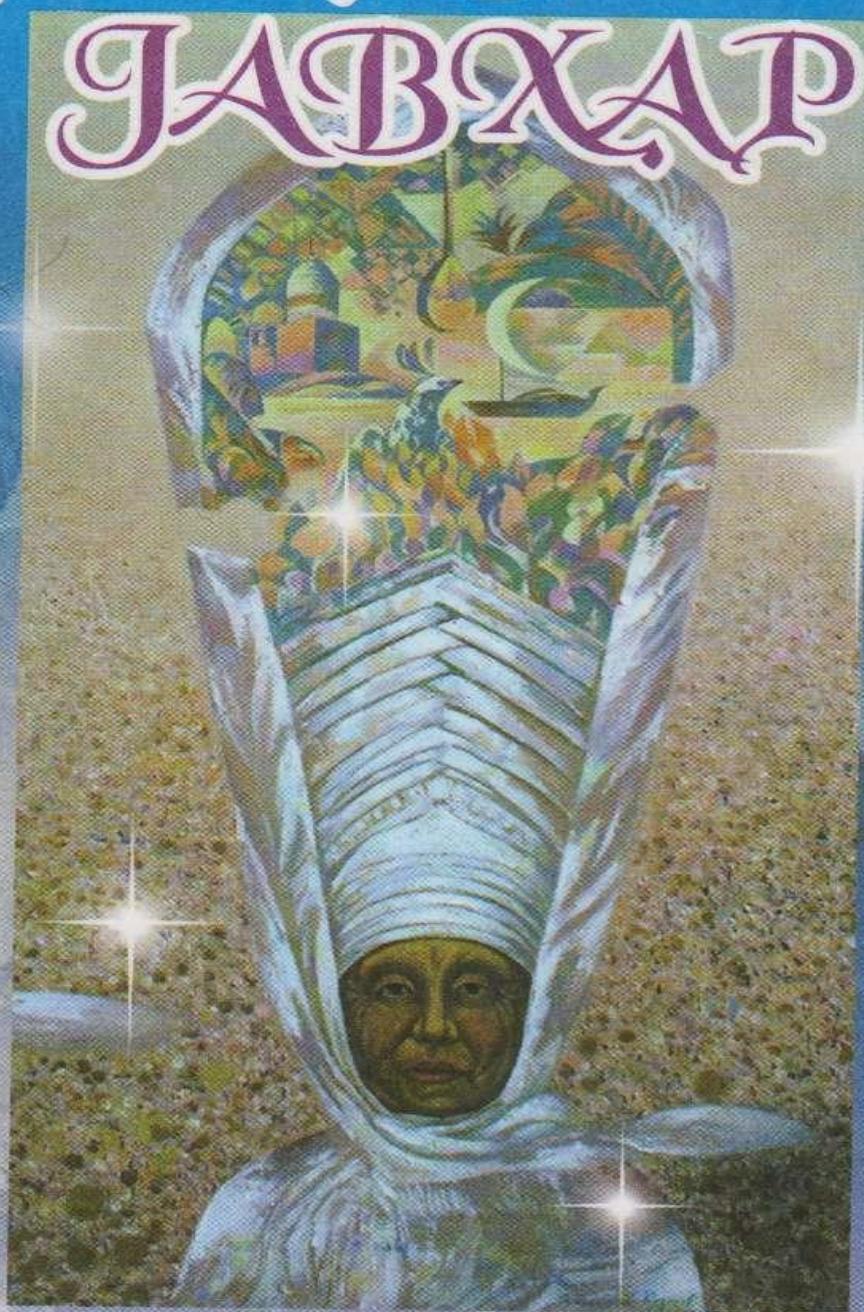

Сайёра БЕКМИРЗАЕВА

БИР ХОҶУҶ

ҶАВҲАР

САЙЁРА БЕКМИРЗАЕВА

***Бир
ҳовуч гавҳар***

(Эссе ва лавҳалар)

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2009

84(5У)
Б 425

Бекмирзаева, Сайёра.

Бир ҳовуч гавҳар: (Эссе ва лавҳалар) / С. Бекмирзаева. — Т.: «Sharq», 2009. — 176 б.

ББК 84 (5Ў)6

ISBN 978-9943-00-421-4

© «Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяги, 2009.

СЎЗ БОШИ

Азиз китобхон!

Қўлингиздаги ушбу тўпламга жамланган эссе ва бадиҳаларни қўлёзма ҳолида ўқиганимда хаёлимга бир фикр келди: «Қўлига қалам олганига анча йиллар бўлган муаллиф журъат қилиб, бу жажжи ҳикоячаларга янада сайқал берса-ю, китобхонларга тақдим этса, жуда соз иш бўлардида. Уни ўқиганлар оналаримиз, момоларимиз тилидаги битмас-туганмас хазина — дур-гавҳарлардан баҳраманд бўлардилар...».

Бу фикрни Сайёра Бекмирзаевага айтганимда, у ажабланиш билан: «Қандай бўларкин-а, мен бу битикларимни чоп этиш учун эмас, кўнглимни ёзиш учун, ички бир эҳтиёж боис ёзганман. Ёзиб ташлаб қўявердим, ташлаб қўявердим, шуйтиб десангиз, анча-мунчаси тўпланиб қолибди», деди.

Тўпланиб қолган ўша «анча-мунча» нарсалардан айримларини газетамиз саҳифаларида эълон қилдик. Аввалдан ишончим комил эди — газетхонлар номи кўпчиликка унча таниш бўлмаган бу янги муаллифимизга эътибор беришди, унинг ўта ҳаётий, таъсирчан ҳикоячаларидаги фавқулодда позик кузатув ҳосилалари, тилдан-тилга ўтиб келаётган мақолу маталлар, хиргойилар, ҳикматнамо иборалар, тил хазинамизни бойтадиган янги оҳорли сўзлар кўпчиликка манзур бўлди.

Сайёрахонимнинг ушбу тўпламини ўқир экансиз, унда «райҳон» сўзига кўп бор дуч келасиз. Бу бежиз эмас, албатта. Она ва бола, қайнона-келин муносабатларига доир эсселардан, қишлоқ одамларининг содда бегубор ҳаёти, ўй-хаёллари, назокатли давралари тасвирланган саҳифалардан... райҳоннинг муаттар бўйи анқиб туради. Жумлаларда, ибораларда, ички кечинмаларда райҳон таровати бор.

Китобни ўқиганингизда буни сиз ҳам ҳис этасиз.

Аҳмаджон МЕДИБОВ,
«Ўзбекистон адабиёти ва санъати»
газетаси бош муҳаррири

*Марҳум отам Абдуқул
Шермат ўғли хотирасига
бағишлайман.*

ВАТАН БУ...

Она халқим ва она юртимнинг тарихдаги ва ҳозирги шону шавкати ҳақида ёзмай қўя қолай. Кўз ёмон. Ёмон кўздан асрасин. Ахир, Ватан бу...

Чиройлилиқда шеърлари гулларни уялтирган ёш шоир Усмон Носир узоқ Магадан қамоқхоналарида ўз бурнини ўзи қонатиб, ўша қон билан қоронғи ва зах хоналарнинг деворларига шеърлар ёзганини-ю, онаси унинг отасиз етимлигини билдирмай деб юз-кўзлари-ю елкаларини силаб-сийпаб катта қилувди. Ҳибсда эса деярли ҳар куни унинг ана шу азиз юз-кўзлари ва елкаларига аёвсиз уриб-уриб, хўрлаб-хўрлаб ўша шеърларни шоиримизнинг ўзига ўчиртирарди. Ватан бу...

Тошкентимизнинг «Навоий» кўчасидаги 30-уйда «Шашмақом»имизнинг олти томлик китобидаги қўшиқларнинг ижроси тасмаларга туширилган. Машҳур созанда Турғун Алиматовнинг ёзишича, бу қўшиқлар ярим кечаси, транспорт қатнови тўхтагандан кейингина, қаттиқ сукунат чўккандан сўнг ўша ёзувлар бошланаркан. Бунинг учун эса мақом ансамблидаги ҳамма хонандалар кечаси соат ўн иккидан кейин йиғилишаркан. Эрталабгача, яъни кўчада транспорт қатнови бошлангунча улар мақом ашулаларини ижро этиб, қўшиқларнинг тиниқдан-тиниқ ёзилишига эришган. Бу ишларнинг ҳаммасига академик Юнус Ражабий бош-қош бўлган. Турғун Алиматов «Соз васфи» китобида шундай ёзади: «Бир куни — Юнус ака, хаёлимда мақомларнинг ўзини эмас, худди унинг изларини ёзаётгандаймиз...

— Майли, Турғунбой, ҳозирча изларини ёзиб қолишга улгурайлик. Агар асл мақомни ёзамиз десак, унга менинг умрим етмайди. Ҳарна изларини ёзиб қолдирсак, келгуси авлод шунга қараб, асл мақомни албатта ёзади.

Биз бугун ўша изларнинг ижросидан шунчалик баҳра олаёлимизми, келгусида ёзиладиган асл мақомлардан санъатимиз қанчалик яшнаши ва юксалишини тасаввур қилаверинг. Ватан бу...

Аҳмад Закий Валидий Тўғон. Машҳур маърифатчи олим, жадиждлар ҳаракатининг фаол етакчиси. Машъум қатағон йилларида чет элларга чиқиб кетишга улгурган. У 1970 йилгача Америка университетларидан бирида профессорлик қилган. Ватандан йироқда яшаб, Темур бобомиз ҳақида, илм-маърифатимиз, тарихимиз, маданиятимиз ҳақида 110 тадан ортиқ асар ёзган. Қани эди, ўша асарларнинг ҳаммасини топиб, тўплаб, ўз она тилимизга ўгириб ўқисак, ўргансак. Ахир, Ватан бу...

Ўзбекистон Қаҳрамони, қадрли домламин Озод Шарифиддинов ўзининг «Ижодни англаш бахти» китобида шундай ёзган. «Шоир, адиб, драматург, муаррих, мунаққид, адабиётшунос, тилшунос, санъатшунос, мутаржим, мутафаккир-файласуф, жамоат арбоби, сиёсатчи, педагог — бир ўзида шунча сифатларни жам этган Фитрат маданиятимиз ривожига ўчмас из қолдирди. Асарлари унинг шуҳратини қатор Ғарб ва Шарқ мамлакатларига таратди. Уни ҳам халқимизнинг кўпгина асл фарзандлари каби аввал миллатчи деб таҳқирлашди, «халқ душмани»га чиқаришди, кейин эса судсиз, ҳукмсиз отиб ташлашди.

Фитратнинг «Ҳинд сайёҳи» асаридан парча: «Ҳар куни бир Абу Али, Форобий ва бошқаларни жаҳонга ҳадея этиб, шу тариқа ўзининг шарафли довривини дунё халқларининг қулоғига зирак қилиб таққан».

Ватан бу...

Ўтган асрнинг олтмишинчи йилларида Самарқанд шаҳрининг Регистон ансамбли мадрасалари деворларидаги кошинлар ярим белигача кўчиб тушиб, қаровсиз ҳолга келган эди. Таъмирлаш ишлари машҳур уста Ширин Муродов ва унинг ўсмир шогирдларига юклатилади. Бир куни шогирдлардан бири устадан сўради:

— Уста бобо, биз кошинларни сиз қандай ўргатган бўлсангиз, худди шундай пардозлаб, тозалаб, бир неча бор ўлчаб деворга ёпиштирамиз. Бошқаларга сезилмаслиги мумкин, лекин биз ўзимиз яхши илғаймиз-ки, биз

ўрнатган кошнлар сизникидай ярқирамайди. Шунинг сирини айтсангиз...

— Мен кошнларни пардозлаб, сизларга ўргатганимдай тайёрлаб бўлгач, унинг ҳар бирини чап кўкрагимга, юрагимнинг устига қўйиб бирпас тин оламан, сўнгра деворга ёпиштираман, сири шу холос, — деди уста. Ватан бу...

Завқ олгулик воқеалари, дақиқалари уммондир элимининг. Ер чопганда кетмонининг ярақлаши қуёш билан баҳслашган деҳқоннинг пешона тери қанчалик ҳалол! Унинг полизда тўрлаб турган, яна бир ҳафтадан кейин узиб еявериш мумкин бўлган қовунига қарашнинг ўзи қанчалик мароқли, завқли. Далада, чайлада кадига уютилган қатиқни ўша азиз инсон — деҳқон билан ичиш нақадар лаззатли. Ватан бу...

Ёшлигимда, эски тузум даврида онам кечқурун пахта чопиғидан ҳориб, толиб келарди. Бир қўлида ёш боласини — укачамни кўтарган, бир қўли билан елкасига ташлаган кетмонининг дастасини ушлаган, елбешик ипи ва анжомларини тахлаб бошига қўйган. У туш пайти келиб шошиб нон учун хамир қориб кетган бўларди. Онам шоша-пиша нон ясаб, ҳам тандир оқартирарди, ҳам қозонга овқат соларди. Биз эса — бешта бола қаторлашиб, оч қолиб иссиқ ноннинг ва овқатнинг пишишини бетоқат кутиб турардик. Онам тандирга нон ёпиштираётиб, иккита ясалган хамирини нонсаватда қолдирарди. Тандиримизнинг шундоқ ёнгинасига туташиб кетган томорқамизда ғовлаб ўсиб ётган кўк пиёздан уч-тўрт дона, райҳондан бир шохча олиб келиб олдимиздаги ариқчада уларни тез-тез юварди-да, тандир супасига тахтачани ола келиб бояги кўкатларни у ёқдан-бу ёққа қарагунча тўғраб ташларди. Уйдаги гўштнинг ёғли жойидан озгина олиб чиқиб, уни ҳам майдалаб бояги кўкатга аралаштирарди. Сўнг саватда қолган икки нон хамирини юқартириброқ ясарди. Доира шаклидаги хамирнинг ярмига юқоридаги масаллиқни текислаб тўкарди. Хамирнинг бўш қолган ярмини кўтариб бояги масаллиқ устини ёпарди. Кўз очиб юмгунча ярим ой шаклида тайёр бўлган каттароқ икки бичакни тандирнинг ҳоври пасаймай унга ёпиштиришга улгурарди. Онам бу ишларни шунчалик абжирлик билан

бажарар эди-ки, кўзингиз илғамай қолар эди. Энди ўйла-сам, онам овқат пишунча биз болаларнинг қорнимизни алдаб туриш учун шунчалик жонҳалаклик қилар экан. Тандирда қизараётган нон ва бичакларнинг юзига сув сепиш учун шундоқ яқинимиздаги ариқдан пақирда сувни олиб келаётган онамнинг этаги ўзи меҳр билан эккан гулу райҳонларига тегиб ўтарди. Ўшанда бутун ҳовлини райҳон ва бичакнинг тотли ҳиди тутиб кетарди.

Ватан бу...

ОНАИЗОР

МЕН БОЛАМ ДЕЙМАН, БОЛАМ БОЛАСИНИ

Биласизми, агар Шамсия опадан, дунёда энг азиз ва энг ёғимли ҳид ниманики, деб сўрасангиз, чўмилтирилган, топ-тоза, юмшоқ матоларга йўргакланган чақалоқнинг ҳиди, деган бўларди.

Шамсия опанинг тўртта қизи, иккита ўғли бор. Тўртинчи қизи яқинда чақалоқлади. Республика хотин-қизлар акушерлик ва гинекология илмий текшириш институти қошидаги туғуруқхонада.

Шамсия опа қизини ўша ёққа олиб боришдан аввал сутлик овқатни қиёмига етказиб пишириб олди. Унинг қўлига овқатни тутқизди-ю, қизининг уйига куёвнинг машинасида қайтди. Турмуш ўртоғи эса туғуруқхона ҳовлисидаги скамейкада хавотирланиб ўтирди. Шамсия опа йўлда келаётиб, кўнглида «Боламга оқ йўл бергин, э Худо», деб Оллоҳга ялиниб-ёлвориб етиб келгунича йигирма минут ё ўтди, ё ўтмади. Шамсия опа ва куёви тутмачани босганларидан шошиб эшикни очган Лайло, «Суюнчи берингизлар, уйга етиб келгунларингизгача янгам ўғиллик бўлипти, ҳозир телефонда айтишди» деди. Шамсия опа қизининг уйда ухлаб ётган бир ярим яшар қизчасини астагина тўйиб ҳидлаб ўпти-да «онача» бўлганинг муборак бўлсин, болажоним! Укангнинг эса қадами қутлуғ келсин, деди.

Опа бир мизғиб олди-ю, қизига овқат пиширишга уннаётиб кўнглидан ўтказди: «Қабри нурга тўлгур энам (қайнонам дейишга кўнгли бўлмади) бўшанган аёл қанақа овқатлар ейиши кераклигини роса ўргатган эди. У кишининг ҳамма гапларини қулоғимга илиб олардим. Мана шу билиб олганларим энди кунимга ярапти».

Опа тонг отгунча кунни бўйига етгулик уч-тўрт хил овқатни қиёмига етказиб пиширди.

Уйдаги неvara-қизча уйғониб, аясини излай йиғ-

ламсирай бошлади. Лайло — баҳоси йўқ қиз-да, укачасини қўлига ола солиб уни овунтиришга ва овқатлантиришга тушди. Опа эса овқатларини олиб куёвнинг машинасида унинг иш вақтигача чақалоққа бориб келишга улгурди. У невараси-қизчани ҳар куни қўлида кўтариб туғуруқхонага қатнади. Уч кундан кейин она-болага уйга жавоб беришди. Уларни уйга олиб келаётганда баъзи одамлардай қизини безашга бўёқчи безовчиларни, видеочиларни олиб бормади. Нима қилади боласини чарчатиб?

Куёви иккита гулдаста олипти. Биттаси кичкинагина — бу ўзининг қизчасига экан, иккинчиси — каттаси чақалоқнинг аясига экан. Шамсия опа яна кўнглидан ўтказди, ҳа, майли энди, менга қолса шу гулларни ҳам олдирмаган бўлардим. Куёв-да, индаёлмадим. Энам раҳматли, чақалоққа гулни яқинлаштирманглар, чунки боланинг ўзи гул бўлади, дерди. Шу кундан бошлаб опа она-бола парвариши учун «дежур», яъни типпа-тик турди.

Чақалоқни ҳар куни аяси ёрдамида чўмилтиравериб, бир ойлик бўлганини билмай қолишди. Опа қизига бошқа овқатлардан ташқари ҳар куни атала пишириб беришдан чарчамади. Лекин опача бўлган қизчага осон бўлмади. Ёзнинг иссиқ кунлари. Унга фақат биттагина калта иштонча кийгизиб қўйишади. Чақалоқ ҳар эмганда аясини қизганиб шундаям бақириб, эзилиб йиғлайди-ки, кўз ёшлари яланғоч қорнигача оқиб тушаверади, тушаверади. Омон бўлгур Лайло иккаласи уни кўндириб олгунларича эна сутлари оғзиларига келади. Бир куни шу қизчани ўлиб-толиб ухлатиб бўлишувди-ки, опанинг ўз қизи, ая, бирпас гаплашсак-чи, — деб қолди. Жон-жон дейман, деди онаси.

— Ая, сиз ва дадамнинг бошимизда соғ-омон яшаб юрганларингиз бизга катта давлат, катта бахт экан. Мана шу бир ойгина олдин туғуруқхонада мен енгил бўлганимдан кейин ҳамширалар чақалоқни чўмилтириб, менинг устимни меҳрибонлик билан ёпгач, институт директори, Жаҳонгир Жамолович Курбонов:

— Ҳозир дадангни олдинга киргизамиз, — деди. Мен уялиб кетдим, сира ундай қилманг, ноқулай бўлади-ку,

деб қайта-қайта айтсам ҳам ташқарига чиқиб кетди. Дадам тезда кира қолмади. Менимча, дадам ҳам киришга рози бўлмаган-у, профессор қўярда-қўймай олиб кирган. Дадам:

— Қандайсан, энажон, — деб энгашиб пешонамдан ўпиб қўйди, бошларимни силаб қўйди. Ёруғликка чиққаннимча, юрак ҳовучлаб ўтирган дадагинамдан бир оғиз, ўзингиз ҳам яхшимисиз, деб сўрамай, мен афанди:

— Уйда қизчам йиғламаяптимикиан? — деб сўрабман.

— Йиғлагани қўямизми, унга-бунга овунтирамиз алдаймиз, сулдаймиз, сен илхақ бўлма болангга, болам!

— Ака, — деди қўлини кўксига қўйиб Жаҳонгир Жамолович, — қизингизнинг олдига киргизишдан мақсадим — биз ҳомиладор аёллар билан биргаликда ўлим билан юзма-юз олишган узундан-узоқ соатларимиз кўп бўлади. Мусулмон одамлармиз. Шунинг учун ҳам мана шу қизингиз осонгина қутулиб олган жойда бир дуо қилинг. Бошқа она бўлувчи аёлларга ҳам сизнинг қизингизнинг йўлини берсин.

Дадам худди шундай дуо қилиб чиқиб кетдилар. Лайло опача бўлган қизча — Азизани (учинчи қаватда туришади) кўтариб бир оз шамоллатиб, ўйнатиб келиш учун тушиб кетди. Опа эса кундалик овқатларни пиширишга тутинди.

Шамсия опа парҳезда юради. Ўзига енгилроқ, куёвига тўйимли, қизига яна бир бошқа овқат тайёрлаш учун бирданига уч қозон осди. Энди бир зувала хамир ийлай деб турувди-ки, эшик жиринглаб қолди. Очса, ўз қишлоқидан, Тоҳир деган йигит. У опанинг кўзига жудаям иссиқ кўриниб кетди.

— Энангиз сизга хат бериб юборди, — деб конвертга ҳам солинмаган икки варақ қоғозни опанинг қўлига тутқазди-ю, шошиб пастга тушиб кетди. Зинадан энгашиб, бир пиёла чой ичсанг бўлмайдими, Тоҳир! — деб қолаверди она. Тоҳир ўзи кўринмай, шошиб-пишиб:

— Энангиз, уйларида чақалоқ бор девди, янги меҳмонларингиз катта бўлаверсин, кейинги келганимда кираман, пастда машинада одамлар кутиб туришипти, тезроқ қишлоққа етиб олайлик, хўп хайр, она!

— Бўпти, хайр, қишлоққа ҳаммага салом айт! Эсон-омон етиб олинглар! Шамсия опанинг юраги орзиқиб кетди.

Энаси билан телефонда гаплашиб туради-ку, нега хат ёздийкин?

«БУ ХАТДИ ЖОЗДИ ЭНАНГ»

Шамсия опа эшикни ёпди-ю, стулга бориб ўтиришга ҳам сабри чидмай, шу турган жойида зинкайиб, тикка туриб хатни ўқишга тушди. Аввало, ҳузур қилиб бир кулиб олди. Чунки бу хатдан хоҳлаганча лотин ҳарфи ҳам топа оласиз. Кириллча ҳарф ҳам сероб. Лекин хатнинг бошидан охиригача излаб биронта вергул, нуқта ёки битта тиниш белгисини тополмайсиз. Нимага десангиз, энамлар мактабнинг тўртинчи синфини лотинча алифбода энди битирган чоғида Улуғ Ватан уруши бошланиб, мактаблар ёпилган. Кейинчалик, бизлар мактабга қатнай бошлаганимизда бизларга дарс тайёрлатаман деб, кириллча ҳарфни ҳам қисман ўрганиб қолган. Шамсия опа хатни маза қилиб ўқиб чиқди. Мазмунини қисқача ёзай сизларга.

«Болажоним, янги отчопарлик бўлибсизлар, қутлуғ бўлсин! Ишинг аввалгидан ҳам кўпайгани аниқ-ку, шундай бўлсаям кўп ўзингни уриб бераверма. Жон, жон — ўзингнинг жонинг жон. Балаларинггаям қарашку-я, лекин ўзинггаям қара-да. Кундуз кунлари бирпас мизғиб олиш учун ўзингга вақт ажрат. Айтгандай, сенга хат ёзганим сабаби шуки, анов қўл тилпонларингга менинг ҳамма гапим сизгамайди.

Болам-ов, энам бизга қилган меҳнатларини миннат қилаяпти, деб кўнглингга олиб юрма. Миннат қилиш менинг тушимга ҳам кирмайди. Лекин ёшим саксонга чиқиб, энди тушундим, одам ўзини ҳам асраши керак экан. Ҳозир шунчалик чарчаб қарибман-ку, сенга хат ёзаётиб ҳам ўтирган жойимда майишиб бораяпман. Умрим бўйи силар — еттовингни ҳам ўқитамиз, олий маълумотли қиламиз, деб мол семиртирдим, кетмон чопдим, пилла қарадим, товуқ кўпайтирдим, чеварлик, чизмакашлик қилдим. Бир умр отанг ҳам шофёрлик қилиб, ҳалол пул то-

пиб, рўзгорнинг бир ёғини таъминлади. Беш қизимга қилган бешта катта сўзанани ўзига пилладан титиб йигирган, бўяган, лошлаган ипақларимнинг ўзига қилган меҳнатларимни ўйласам, мана шу хатни ёзишгаям толиб бо-раётган кўлларим илгари шунча офир, машаққатли ишларни бажарганми, деб баъзан ҳайрон қоламан. Оллоҳ мени саксон ёшга еткизганига беҳисоб шукур. Лекин, болам, жуда қаттиқ чарчашнинг, қариликнинг давоси йўқ экан. Аммо, битта нарсага қувониб ўтираман, умрим бўйи нима иш қилсам, ҳаммасини ҳавас билан уддалаганман. Барча ишимни чиройли бажаришга уринганман. Болам, ҳамма ишларингни ҳамма вақт меҳр билан бажаринглар, деганимни ҳеч қачон эсларингдан чиқарманглар. Менга қувват бўлишни истасаларинг, бир-бирларинг билан иноқ бўлинглар ва ўзларингни жонларингни ҳам бир оз қадрига етинглар. Ўшанда, қариганларингда, ўтирган жойларингда ўзларингни бақувват тута оласизлар.

Ҳеч қачон бир-бирларинг билан уруша кўрманглар, туғишган фарзандларнинг ўзаро жанжали — энанинг ўлгани. «Жуда жайдари тилда ёзилган бу қадрли хатнинг охирини айнан ўзини келтираман: «Қачон келасан, болам? Ўзи хатимди бошида шуни сўрамоқчийдим. Сени бирам кўргим кеган, бирам кўргим кеган, кўёвур. Ҳар замонда бир келасан-у, болаларим деб кетасан, қоласан. Сен билан бир тўйиб гаплашайин десам, парзандларингдан ҳеч менга навбат тиймайди. Хайр-хўш, энди болам, кўришгунча. Бу хатди жозған энанг. Сен бу хатди ўқиб кўр».

Шамсия опа чақалоқ қирқидан чиқса, онасини кўриб келишга қаттиқ қарор қилди, онасининг бир умр ҳамма ишимни ҳавас билан чиройли бажаришга уриндим деб ёзганини эслаб, опанинг руҳи жудаям яйраб кетди. Бу — оддийдан оддий, азиздан-азиз онасининг фикри. У бу фикрлардан кенг хулоса чиқарди. Бу дунёга келадиغان инсон инсонга ўхшаб яшасин. Ўзининг ким эканлигини, қандай ободлик ва тўкинликлар барқарор этишни, меҳроқибат кўрсатишни ва улув кашфиётлар яратиш имкони-ятига эга эканлигини исбот қилсин. Ахир, халқимизнинг шоира қизи, оқила қизи, хон қизи, жон қизи — Нодира-бегим бизга ёзиб қолдирган-ку:

*Мақсад на эди жаҳона келдинг,
Кайфиятни баён этиб кет.*

Мана шу сатрлардан завқ олиб, қайта-қайта такрорлаб, ошхонадаги ғимир-ғимир ишларини бошловди-ки, телефон жиринглаб қолди:

— Ая! — опанинг жонига туташ бу овоздан унинг юраги ҳаприқиб кетди. — Биз ўфиллик бўлдик, хавотир олманг, мен яхшиман.

Бу — Москвада, медакадемияни ўқиб битираётган қизи — Инобатнинг овози эди. У шошиб гапираётганда ёнидаги чақалоқнинг ҳам ширин ингаси овози эшитилиб кетди.

— Во, айналайин-а, болам-а! Қуллибўсин, кўзилаганинг! — деганини у эшитдим, йўқми, телефон алоқаси узилиб қолди. Шамсия опанинг интиқ, интизор бўлиб, кўзи тўрт бўлиб ёзган онасининг хати эса хат жойида қолди. Опанинг хаёли Москвада. Боламнинг уйда қолган икки болагинаси кимга қолдийкин? Куёв эрталаб ишга бормаса илож йўқ. Бетоқат она уларнинг олдига тезроқ учиб етиш тараддудини бошлаб юборди.

САМОЛЁТДАГИ ЎЙЛАР

Шамсия опа бир-икки ой илгари эшитган эди, Москвадаги қизининг офироёқ эканлигини. Шунинг учун унинг фамини еб, тоғлик овсини — Ойхумор чечага (у ёғларда янга, келинойи сўзлари ўрнига «чеча» сўзи ишлатилади) кўнғироқ қилди:

— Чеча, ўзларингиз эккан баҳори буғдойнинг унини ўзингиз куви пишиб олган сариқ ёғга тобини келтириб қовуриб, менга — Тошкентга етказинг. Сариқ ёғи сигирлар баҳор пайти тоғда шифобахш ўтлар еб юрганда соғилган сугдан тайёрланган (уютилган) қатиқдан ажратилган бўлсин.

Қўли шириндан-ширин, рўзғор тутуми тозадан-тоза Ойхумор чеча овсинининг бу илтимосини айтганидан зиёд қилиб бажарипти. Уч литрлик банка ичида қовурилган жайдари ун сариқ ёғга чўмилиб, тўнглаб турипти, ҳидлаб ҳидига тўймайсиз. Шамсия опа яна бир бор

хаёлан тан беради: энамнинг қаттиққўллиги тагида улуғ бир меҳрибонлик, иноқлик бор экан. Энам биз — овсинларни соз-иттифоқ бўлишимизни қаттиқ талаб қиларди. «Менинг болаларимнинг молиям, жониям битта, шунга қараб иш тутмасаларинг, тўрт тарафларинг қибла» — дерди. Шунинг учун биз овсинлар ҳеч қачон тоғликлар мақоли:

*Овсиним — ажсиним,
Кўрганда келар гижсиним,*

қабелида иш тутмасдик. Ёзги таътил пайтлари энам билан яшайдиган энг катта овсиним — Бувисалима чечамникига, яъни тоққа беш овсиннинг болалари, шу уйдан тўй бўлиб чиққан қизларнинг ҳам болалари келиб йиғилишиб яшарди. Бувисалима чечам бутун ёз ойлари 30—35 болага овқат пиширарди, тандир-тандир нон ёпарди, ўз қизлари ёрдамида уларнинг кирини юварди, лекин унинг биронта болага, нари тур, деганини эшитмаганман. Энамнинг дунёдан ўтиб кетганига ҳам йигирма йил бўлай деб қолди. Аммо, ҳозир ҳам биз худди энам ҳаёт пайтидагидай иноқмиз, керак нарсаларни бир-биримиздан эмин-эркин сўраймиз.

Беш-олти соатлар олдин опанинг қизи — Инобат қўнғироқ қилганида, қувониб кетди, болам мусофир юртларда эсон-омон қутулиб олипти, деб. Хўрлиги ҳам келди, жоним болам бўшанган дақиқаларда биров унинг оғзига бир пиёла иссиқ тутдимикан, яна ўзини ўзи овутади. Дадаси шу бугуноқ учиб кетавер, деб самолётга чипта олиб берди. Турмуш ўртоғининг ўзи билан қўша қариб келаётганига ҳам Оллоҳга беадад шукурлар айтди. Самолётга чиқаётиб, юкларни топшираётган пайт овсини юборган банкани қўлида авайлаб олиб кетиш учун ўзида олиб қолди. Юкларга қўшиб топшириб юборсам, ким биладн, Москвагача синмай эсон-омон борадими-йўқми у банка? Уни юмшоқ докага қават-қават ўраб пакетга солган эди. Самолётда ўша пакетни авайлаб қучоқлаб олиб кетар экан, олимлар ҳақида ўйлаб кетди. Тили йўқ, юраги йўқ шу совуқ темирни учуриб, қанча-қанча одамларни дийдор кўриштираётган

олимларга беҳисоб тасаннолар айтди. Биз кўпинча санъаткорлар, адабиётшунослар, ёзувчи ва шоирларда юрак, қалб бор, аниқ фанлар билан шуғулланаётган олимларнинг қалбини, узундан-узоқ математик, физик ва химик формулалардан иборат деб тушунамиз. Тўғриси айтганда, аниқ фанлар бўйича янгилик яратаётган олимларни «Меҳр» деган дарёга қулоғига ботириб олинган инсонлар деб тушунаман. Нега? Ҳар куни телевидение, радио, газета-журналлар орқали бериб борилаётган воқеаларнинг ўзи айтиб турипти-ку. Давлат раҳбарлари, олимлар энг кейинги замонавий самолётларда дунёнинг турли бурчакларидаги мамлакатларга учиб бориб биришиб, маслаҳатлашиб неча марта қонли урушларнинг олдини олишга ёки эл учун савдо-сотиқ, фаровонлик режаларини расмийлаштириб қайтишга. Ўша олимлар қанчадан-қанча илмий даргоҳлар очишга, улардан саноқсиз илмий китоблар қолайпти.

Буюк академик Ҳабиб Абдуллаев ўз қишлоғи яқинидаги тоғ жинсларидан табиий олмос (бриллиант) ажратиб олиш учун ишонч билан илмий изланишларини бошлаган экан. Қаранг, Ҳабиб Абдуллаев геология илмида бутун дунё аҳамиятига молик янгиликларни яратиш билан чегараланиб қолмай, опа-сингилларимизга, оналаримизга — бутун аҳли-аёлларимизга олмос тақинчоқлар тақмоқчи бўлибди. Яна қанча меҳр, яна қанақа қалб, юрак керак бизга? Афсус, олмос ажратиш тажрибаси бўйича изланиш изланишлигича қолиб кетди. Бешафқат ўлим Ҳабиб Абдуллаевни қирқ тўққиз ёшида орамиздан юлиб олиб кетди.

Мен, — деб ўйлайди Шамсия опа, — эсон-омон чақалоқлаган қизимнинг оғзига биров бир пиёла иссиқ тутдими, йўқми, деб, шунга ўпкам тўлиб йиғлагудай бўлиб бораяпман. Буюк олим жон таслим қилаётганида бечора онаси унинг бошида ўтирган. Отаси эрта вафот этган якка-ю ёлғиз ўвил, битта-ю битта қизини не азобларда ўстирган эди у. Чорасиз қолган муштипар она ўз боласидан — суянчидан батамом ажраб қолганини қандай кўтаролдйкин? Бу дунё меҳрибондан меҳрибон, тошмеҳрдан тошмеҳр. Шу қайғули ўйлардан ўзини чалғитиш учун опа самолёт деразаси-

дан ерга — жон томирга қаради. Самолёт пастлаб, ерга яқинлаб қолипти. Мана шу самолётларни кашф этган, ҳатто «Қуръони карим»ни ўз қон-қонигача сингдириб ўрганган ва илмий ишларига татбиқ эта билаётган физик, математик олимларнинг ҳайратланарли фаолиятларидан қувонди. Баракалла! Беш кунлик дунёда оламни билишга ва инсониятга фойда келтиришга бутун куч-қувватини сарфлаб, икки дунёсини жаннатга айлантираётган олимларнинг отасига раҳмат! Самолёт эсон-омон пастга қўнди.

ЎЗИНИ УНУТИБ ЮБОРДИ

Ярим кеча. Инобатнинг уйига кирасолиб, унинг ухлаб ётган икки боласини астагина ўпди. Бир йилда бўйлари анча чўзилиб қолипти. Ўзини эса унутиб юборди. Уйқу қайда дейсиз! Дарров банкадаги қовурилган ундан уч-тўрт қошиқ олиб қозонга солди, уни сувга аралаштириб, уч-тўрт соат милтиратиб қайнатди. Шу оралиқда бир кунга етгулик бошқа овқатлар ҳам пишириб олди. Уч-тўрт хил овқатни жон боласига сузиб, ҳар қайсини юмшоқ, тоза матоларга ўраб, сават корзинага ўтқазгач, уни ярим кеча кутиб олиб, бирпас мизғишга кирган куёвнинг эшигини тақиллатди. Невараларини уйғотиб, бир-бир бағрига босди.

— Эртароқ, иш вақтингиздан кечикмай, чақалоққа бориб келайлик, — деди куёвга. У болаларни ҳаш-паш деганча ювинтириб, кийинтириб бўлди.

Москва шаҳрининг ичи ҳам кенг. Анча юргач, туғуруқхонага етдилар. Товба! Учи-қуйруғи йўқ бино хувиллаб ётипти. Пиёда анча юрганларидан кейин, 17-рақамли дераза рўпарасига етганларида, ойна очилиб, бир йилдан бери кўрмагани — жон қизи кулиб қаради. Шамсия опа унга соғинчли, оч кўзлари билан тикилиб қараб, ҳол-аҳвол сўрашди. Боламнинг ранг-рўйлари, қуввати қандай экан? Душман кўнгил одамни хавотирдан олиб хавотирга солади. Қизи нима дейди денг?

— Ая, менданам, чақалоқданам хавотир олманг. Лекин мен жудаям хавотирдаман. Чунки ёнингиздаги Нафисани қулоғини яқинда тештирувдик. Ўша жойи ту-

залмаган эди. Қулоғининг тешилган жойи яра бўлиб кетадими, деб илҳақ бўлиб, еган-ичганим ичимга тушмай ўтирувдим.

— Унга сираям илинма, болам.

— Уйга кетишда биронта дорихонага кириб, яхшироқ «Мазь» олиб кетиб, шунга қаранг, ҳай?

— Ёшлигингда ўзингнинг қулоғингни менинг энам қайтиб тузатиб қўйган бўлса, худди шуйтиб тузатиб қўяман, бўптими?

Уйга келгач, Ўзбекистондан ўзи олиб борган сариқ ёғни чалагина куйдирди-да, унга дорихонанинг тоза пахтасини шу ёғга иссиқлигида ботириб олди, шу пахтанинг ҳароратини куйдирмайдиган ҳолатгача совутиб, Нафисанинг қулоғига бирпас босиб турди. Болажоннинг қулоғидаги яра жойига ёқдими, индамайгина тутиб тураверди. Қулоғининг олди ва орқа тарафига уч-тўрт марта шундай муолажа қилиб, тақилган сирғасини ҳам олди ва орқа тарафига силжитиб қўйди. Шу билан икки-уч кунда қизчанинг қулоғи тузалиб қолди.

Кейинги кунларда овқатлар билан бирга ҳар куни атала ҳам етказиб турди. Тўрт-беш кунда у куёв билан биргаликда болаларини уйга чиқариб олиб келди. Чақалоқни кўрган заҳоти, энасидан кўрганларини қилиб, қўлини унинг пешонасига теккизиб уч марта тавоф қилди. Инобатдан биринчи сўрагани шу бўлди:

— Нега шундай катта туғуруқхона бўм-бўш? Ярашмасакан. Бўш хоналар кўзимга жудаям совуқ кўриниб кетди. Ичим ҳам ҳувиллаб кетди, болам?

— Ая, ана шу катта даргоҳда биз бор-йўғи бешта она, бешта чақалоқ ётдик. Бу ерда аёллар бола парваришидан, фарзанд тарбиясидан эринишар экан. Мен ҳам шунга ҳайрон бўламан. Шундай деди-ю, Инобатнинг бирдан чехраси ёришиб кетди:

— Ая, чақалоғим бир кеча-кундузлик бўлмай учиб етиб келиб, менга аталагача етказдингиз. Атала солинган банкани очганимда, унинг тотли ҳиди бутун палатамизни тутиб кетди. Менинг хаёлимда худди Ўзбекистон кўчиб келгандай бўлди. Ёнимда ётган рус аёллар бир-бирларига қарашиб, чехралари ёришиб кетди. Мен уларга ҳам ҳар куни бир пиёладан сузиб бердим. Ая, мен

билмас эканман, одам вояга етгандан кейин ҳам ота-онанинг қанчалик керак бўлишини!

Яна у тўсатдан савол берди:

— Тошкентга борганимиздан кейин ҳам пишириб берардингиз шу аталани. Москвагача авайлаб, қўлингизда ушлаб келишингиз шартмиди?

— Вой, болажоним-ей, энам баъзи тўрт-беш яшар болалар бўшашиб, шалшайиб турса:

— Ҳа, нега бўйнинг бўшашиб бораяпти? Энанг чилласини ичида биламиқ (атала) ичмаганми? — дерди. Демак, бўшанган аёл қирқ кунгача атала ичиши шарт. Кейин ичгани бекор экан. Энамнинг айтишича, чақалоқлаган аёлнинг етмиш икки бўғини бўм-бўш бўлиб қолар экан. Ўша бўғинлар қирқ кунгача «мой, мой!» деб ўзига ёғли аталани чақириб тураркан. Аталадаги ёғ онанинг бўшаган бўғинларини ва чақалоқнинг бўғинларини тўлдириб, мустаҳкамлар ва қувватга эндиран экан.

Шамсия опа Инобатникида ўн етти кун турди. Ўн етти кунда Қорасочни йигирма икки марта чўмилтирди. Бола безовта бўлиб, ухламаган кунлари уни бир кунда икки марта ҳам чўмилтиришга тўғри келди. Чақалоқни ота-онаси Файзбек деб атай бошлашди. Лекин опа уни Қоракўз, Қорасоч деб юрди. Чунки врачлар Файз дунёга келган маҳали уни «Бизнинг қоракўз, қорасоч боламиз» деб суйишипти.

Қорасоч йигирма кунлик бўлаёзиб (кичик чилласи чиққач), онаси ҳам бир оз қувватга энгач, опа Тошкентга қайтиш тараддудини кўра бошлади. Ўшанда у бир нарсага амин бўлди. Болангиз ўзингизники, неварга эса бировники. Унинг ўз ота-онаси бор. Сиз ўша ота-онанинг эгаси бўлсангиз ҳам, барибир неварангизни парвариш қилаётганингизда улар олдида ўзингизни жавобгар ҳис қилар экансиз. Шамсия опа ҳаммадан ҳам кўпроқ шу чақалоқни эсон-омон, соғ-салолат ўз ота-онасига топшириб қайтаётганидан қувонди, кўнгли хотиржам бўлди. Лекин Файз билан хайрлашиш унга жуда қийин бўлди, ёмон ўрганиб қолган экан. Опа уни бағрига босиб хайрлашаёғиб, тўйиб-тўйиб ҳидлаётганида юрагидан мана шу сатрлар тўкилди:

*Узоқларда туғилганим, бек боласи — Қорасочим,
Нима бўпти сенинг учун оқарса шу қаро сочим?
Сен қўлимда, ер шарини асраб ушлаб турганим — шу,
Ўз юртингга омон-омон учиб боргин қалдирғочим!*

ЎРГИЛАЙ, БОЛАЖОН ЭЛИМДАН!

Шамсия опа Тошкентга самолётда учиб келаёттибди-ю, бояга хувиллаб ётган туғуруқхона ҳеч кўз олдидан кетмайди. Минг айланиб-ўргилай, ўзимнинг болажон элимдан, дейди у кўнглида. Саккиз йил олдин у қўш набиралик бўлган кунларини эслади. Аксига олиб, ўшанда таътил ойлари бўлгани учун деярли ҳамма тоғдаги туғишганларникига дам олишга кетишувди. Ой-куни яқинлашганлар — ўрганча қизи ва ўз уйида келини опа билан Тошкентда қолди. Уч-тўрт кун ичида икковиям қўзилаб қолишди. Туғуруқхонага қатнаш опанинг битга ўзига — «ҳаммадан чаққон»га қолди. Катта, кўп қаватли бионинг учинчи қаватида қизчали бўлган қизи, иккинчи қаватида ўғилчали бўлган келини ётипти.

Пастдан туриб:

— Муҳтарам! — деб келинини чақирса, учинчи қаватдаги қизи деразадан бошини чиқариб қарайди.

— Зумрад! — деб чақирса, иккинчи қаватдан келини бошини чиқариб қарайди. Улар опанинг икковигаям келганини билишади-да.

— Янги отчопар-у, янги ўсма қўйгичлар қандай? — сўрайди опа.

— Яхши, — дейишади улар.

— Ўзларинг-чи? — сўрайди опа.

— Яхшимиз! — дейишади улар.

Опа Тошкентда уйда ўзи, катта ўғли ва хўжайини қолган бўлса ҳам, янги набиралар қуввати билан уй ишларини уддалашга ҳам, она ва чақалоқлардан хабар олишга ҳам улгурди. Ҳар куни эрталаб соат беш яримдан туриб, тўрт қозонга бирданига тўрт хил овқат солади. Соат етти ярим-саккизгача уларни қиёмига етказиб пишириб, тўртгаласини ҳам бир миқдорда иккига бўлиб, саккиз идишга сузади. Саккиз идишни саккизта оппоқ докага ўрайди, боргунча бир-бирига урилиб синиб қол-

масин деб. Уларни иккита бир хил саватга тўрттадан йиқилмайдиган қилиб жойлайди. Тўхтамай соатга ҳам қарайди. Ахир, опа хўжайинининг иш вақтигача унинг хизмат машинасида чақалоқларга бориб келишга улгуриши керак-да. Шу оралиқда хўжайинга ва чақалоқнинг отасига эргалабки нонуштани тайёрлаб, чойни дамлаб қўяди. Опа қайтиб келгунича, улар ишга жўнашга тап-тайёр бўлиб туришади.

Шундай қилиб, опа болаларига куни бўйига етадиган икки сават овқатни икки қўлига кўтариб, шошилиб зинадан тушаётса, нариги домда турадиган битта қўшни хола бор, шу хола пастда турган экан, у опани саволга тутиб қолди:

— Муборак бўлсин неварала, — деди у.

— Катта бўлсин, раҳмат, хола, раҳмат, — деди шошаётган опа.

— Саватларингиздаги идишларнинг ҳаммаси бир хилми? — қизиқсинди хола.

— Бирови қизимга, бирови келинимга, — деди у қувониб.

— Шу, нега икковиям бир хил деб ҳайрон бўлаяпман-да?

— Нега бир хил бўлмасин, икковиям болам-ку?!

Хола ўзини гўё бепарво тутиб:

— Тузук, келинингизниям қизингиздан кам кўрмас экансиз, — дейди?

Опанинг жон-пони чиқиб кетди. Ўзи опа ана шунақа искалагич, қитмир кампирларни жинидан баттар ёмон кўради. Хурсанд бўлиб болаларига жўнаётган эди, кайфияти бир пул бўлди! У индамай машинага чиқди-да, кетди-борди. Бир пулга қиммат хола кулимсираб ҳовли юзида қолди.

Туғуруқхона ҳовлисида яна боягидай одамга хушвақтлик бағишлайдиган савол-жавоблар. Невараларини етаклаб юрган аёллар ҳам, болалар ҳам чуғурлашиб, тепадан қараганлар билан ҳол-аҳвол сўрашиб туришади. Шириндан-ширин шовқин туфайли баъзан бир-бирларининг гапларига тушунмай ҳам қолишади.

Мендан фаҳмли китобхон, ўйлаётгандирсиз, нима бало, бу опанинг қизларидан қайноналари хабар олмай-

дими, бунча ичи куйиб чопмаса бу, деб. Хабар олади, жон деб хабар олади. Қизлари-ку, қайнота-қайноналарини шундай ҳурмат қилишади-ки, уларни кўрса, қаерга ўтқизишларини билмай қолади. Лекин опанинг қудалари — ҳаммаси қишлоқда яшашади. Ҳаммасининг мол-ҳоли, томорқаси бор. Улар шаҳарга келса, зўрға икки-уч кун туради. Лекин болалари учун нима керак бўлса, ҳеч нарсани аяшмай еткизади. Опа қишлоқда ўсгани учун уларнинг шароитини яхши тушунади.

Самолёт Тошкент аэропортига келиб қўнди. Катта, азамат шаҳар опанинг кўзига оловдай кўринди. Юртини шунчалик соғинганини энди янаям яхшироқ билди у. Тошкентлик чақалоқ — Муроджон гап қотса англайдиган, куладиган бўлиб қолипти. Уни йўрғакдан чиқариб, ўзига лойиқ ширин либосчалар кийгизиб қўйишипти. Опа уни қўлига олиб бағрига босди. Оғиргина бўлиб қолипти. Икки қўлтиғидан ушлаб тикка қилсангиз, оёқларини босадиган, гапирмасангиз ҳам одамга қараб кулади. Болажоним, кўнглидан ўтказди опа, сенинг кулганинг ота-онангининг, менинг онамнинг, бутун оламнинг кулгани эмасми? Опа ёқасига туфлаб қўяди. Қаттиқ қувониб юбормайин, энам айтарди, қаттиқ қувонишнинг ҳам охири яхши бўмаскан, деб. Энамга тўйларимизда ёки набиралари кўпайганда яқинлари қутлуғ бўлсин, муборак бўлсин, дейишса, у киши «Оллоҳ охирида суюнтирсин!» дерди. Мен ҳам кайвони ёшига етиб қолдим. Қаламга олганим — мана шу опанинг юрагидан келиб чиқиб, шундай деб ёзай: Олам тинч, обод, осойишта бўлсин. Ҳамма-ни Оллоҳ охиридан суюнтирсин, жумладан, Сизни ҳам, бизни ҳам.

ОНА ДИЙДОРИ

Ниҳоят, опа онасини кўриб келишга вақт топди. Хўжайини тўнғиллаб қолди: — Ўзи тунов кунгина Москвадан келувдинг, энди яна қишлоққа йўртиб бораяпсан, энамни соғиндим деб. Эллиқдан ошсанг ҳам энангни соғинасан, — дейди-я.

— Эллиқдан ошиб энди энамни қадрини билаяпманда, болаларимга чопа-чопа, — деди опа.

— Ҳа, бўпти, сеники маъқул, сенга бир нарса деб бўмайди-ку, энди. Тезроқ қайтиб кел, сенинг ҳам ўз уй-жойинг, рўзворинг, хўжайининг бор, биласанми шуни?

— Нима бало бўлди билмай? Айтгандай, хўжайин нега ўфилларингизга, қизларингизга керак бўлиб қолганимда, тезроқ бор, тезроқ бор, деб мени тезлайсиз, ойда йилда энамникига бир бораман десам, пешонангиз тиришади? Ахир, мен сизни пошшодай ҳурмат қилсам ҳам, — деди чўзиб.

Опа нимагадир мана шунақа пайтларда турмуш ўртоғини яхши кўрганиданми, унга ҳазил қилиб, жиғига тегиб, бир ҳордиғидан чиқади.

— Оббо-о! Кетавермайсанми энди!

— Бўпти, хай, яхши қолинг, — деб, келинига қайно-таси ёқтирадиган овқатларни пишириб бериб туришни тайинлаб, йўлга чиқди. Катта ўғли уни эрта тонг «Регистон» поездига чиқариб қўйди.

Онаси билан кўришаётиб, опа ичида эзилди. Энам ҳар келганимда аввалгидан ҳам кичрайиб қолган бўлади. Бунча йиллар елдим, учқур бўлмаса? Биринчи кеча опа онасининг ёнбошгинасида тунади. Қизиқ, опа она-ю, энаси эса худди ёш болага ўхшаб, парваринга муҳтож бўлиб қолипти. Яхшиям энам келинидан, яқинидаги қўшни қизидан ёлчиган. Бирон нарсага ёки ёрдамга зорикқан жойи йўқ.

— Қариганда одам парзандларини, қариндош-уруғларини тез-тез кўргиси келайкан, некин одамнинг ўзи уларга жеталмай қолайкан-да, болам — дейди у. — Ҳаммангни тўйиб-тўйиб кўргим, гаплашгим келовради. Силарам уйлариңдан чиғалмайсилар-да, уни менам тушунаман. Ўзимизам силардай воқтимизда шуйтарийдик. Уйдан чиқалмасийдик. Майли, болам, қўмсаганимда келалмасаларингам, баринг ўз уй-жойларингда эсон-омон ўтирсаларинг бўпти, менга шуннан ортиқ жоруғлик жўқ.

Шамсия опа онасидан сўради:

— Қишлоғимиздаги Ўлмас хола соғ-омонми, эна?

— Ҳа, нимаиди?

— Бугун шу кишини чақириб, бир ҳангома қилайлик.

— Шуйтсанг, тоза ўхшатасан-да, болам. Ўлмас холаң сен кетгандан кейин ҳам, Шамсия Тошкентдай жой-

дан келиб, ҳол-авҳал сўрашиб кетди, деб неччи кишига мақтанади, қувонади, ўл кампирдинг баҳаси жўқ.

Илгари биз талабалар қишлоғимизга ҳар борганимизда Ўлмас холани ўртага олиб, роса гапиртирардик. Гапнинг пўсткалласини айтгани учун, сиёсий мавзуларда ҳам қишлоқча шеваларда сўзласа ҳам жуда Тўғри фикрлагани учун биз ҳазиллашиб шу холани «сиёсий шарҳловчи» атаб, бундан ўзимиз ҳам завқ олардик.

Ўлмас хола битта невараси иккови кадиси, қишга илган узуми, икки литрча қишлоқнинг серқаймоқ сути, бир пишим сариқ ёғи, очикда, эркин юрган товуқларининг тухумларини олиб, тўлиб-тошиб келиб қолди.

— Хола, ўзингиз келсангиз ҳам бошим осмонга етарди, нима қилардингиз шунча нарсани кўтариб?

— Э, болам, биздинг топганимиз шўл-да. Шўларди сенга, невараларингга ҳавасак деб илиндим-да.

Опа кўнглидан ўтказди, бу хола биз бола пайтимизда гавдали, серғайрат, ёш аёл эди. Қаранг-а! Бу кишиям кексайиб, кичрайиб, момо бўп қопти. Улар қишлоқ одамлари ҳақида ҳордиқлари чиққунча ҳангома қилишди.

Шамсия опа кеча поездда келаётиб, ўзимизда чиқади-ган «Жаҳон адабиёти» журналинини ўқиб келган эди. Бу журналдаги барака топкурлар америкалик таниқли журналист, сиёсий шарҳловчи Патрик Жозеф Бьюкененнинг «Ғарбнинг ҳалокати» номли китобидан бир неча боблар таржима қилиб босишипти. Опа уни ўқиб келар экан, баъзи жойларига келганда юраклари музлади. Ҳозир эса ёшлигида тенгдошлари ва хола билан қилган суҳбатларининг хумори тутиб кетди. Ундан яхши бир фикр эшитгиси келди.

Хола билан энаси қулоқ солаяпти. Опа китобдан баъзи парчаларни ўқияпти:

«Ҳозирги вақтда Европа мамлакатларидан ўн еттита-сида ўлим кўрсаткичи туғилишдан анча юқорилаб кетган, яъни бу давлатларда беланчакдан кўра тобутга эҳтиёж кўпроқ». Опа китобнинг бошқа жойидан яна бир парча ўқиди: «Масалан, Элинор Миллс «Спектейтора» газетасида чош этилган мақоласида ўз тенгдош дугоналари фикр-ўйларини шундай ифодалаган: «Масала шундаки, менга ўхшаш соғлом ва қувноқ тенгдошларим туғиш ва кўнайишни хаёлига ҳам келтирмайди. Чунки бахтга

қарши бизнинг авлодимизни ташқи кўриниш ва пулдан бошқа ҳеч нарса қизиқтирмайди». Мулоҳазаларини давом эттириб, Миллс бошқа бир замондоши, реклама агентлигининг ходими Жейннинг фикрини мисол тариқасида келтиради. «Мабодо болам бўлганда эди, — дейди Жейн, — зиммамдаги вазифаларнинг ярмини ҳам удалай олмасдим. Ҳар гал шанба куни 10:30 да ҳали уйқу аралаш эрим билан бир-биримизга термулиб, ҳар иккимиз «Худога шукур, болани эмиздириш учун саҳарлаб туришнинг кераги йўқ» деганимизни билмай қоламиз. Бу тенгламага учинчи унсур киритилса, муносабатларимиз қай тарзда ўзгариб кетиши мумкинлигини ким ҳам биларди, дейсиз». Шундан сўнг, опа бу китобда келтирилган яна бир сиёсатшуноснинг мулоҳазаларини ўқиди: «Йигирманчи асрга хос туб ўзгариш эса аёлларнинг уйдан чиқиб, кун бўйи офисда ўтиришида намоён бўлди. Бу ўзгаришлар ота-онани болалардан, аёлнинг эридан узоқлашувига сабаб бўлди».

Хола аввалига кўзини юмиб турди, бирпас мазаси қочди-ёв! Сўнг, бирдан дадилланиб, эшитганларини шарҳлай кетди: «Яхшиям эмиздирадиган боламиз йўқ, бўғанда эрталаб соат олтидан уйқумиз бузилган бўларийди» — деган бехосият эр-хотиндан сўраш керак. — Агар силарди ота-эналаринг парзанд кўришни халамаганларида ўзларинг бу жоруғ дунёда бўлармидиларинг, шуйтиб кайф қилиб ишлаб, жашаб жулармидиларинг? Эрта, қариганларингда ким силарга қарайди? Кексайиб, бошларинг ёстиққа текканида итдан хароб бўлишларингга аниқ ваъда бераман. Бирантаям парзандли бўлишни халамаслик, уни олдини олиш одам ўлтиришдан баттарку?! Ҳа, совуқ напасларинг қурғурлар. Илойим, Оллоҳим бундайча жошларди бетини тескари қилсин!

Ана шу жошгина эр-хотиндинг гаплари оғзидан чиқиб жоқасига тармашсин! Битта боляям бўловрайкан, бўмаса уннанам жажшиякан! Ҳо-о! Мийяси борма ўзи уларди? Кўп болали бўғанга нима жетсин! Дунё деб қўйипти буни, ташвишли дунё деб қўйипти буни. Тувишқаннардинг бир-бирига керак бўған жойлари кўп бўлади. Ўнинг ўрнини ҳеч ким босолмайди. Некин, пақат иттифоқ қип ўстирсанг!

*Ўзингдики ўзагидан урсанг кетмайди,
Ўзганики кишимин берсанг кемайди!*

Хола яна куйиб-пишиб сўзлайди: — Мен айтаятганим жўқ, баринг ўнтадан тувиб, «Қаҳрамон эна» бўнгнар, деб, некин мусулмон-мўминман деган ўзбекка тўрт-бешта боладан ками камлик қилади. Қақа борсанг боровур, эси бордан сўровур. Бояги чет эллардаги ўқиғанинг — энг жомон жуғумли тартиб. Жуғумли нерса тез тарқайди, шундан кўрқади одам.

Хола бирпас тин олди. Сўнг, ўтирган жойида бир кўзғолди-да, жиддий гапира кетди:

— Ўзи, асли боллар мактабдан айтиб кегичиди. Маркис, Энгелиз, Лелин деган зотларди. Ўлар бизга оға бўп, эркак-аялди бирдай қилди, деб. Дунёнинг айниши асли шулардан бошланди. Шуннан кийин бу аял, қизлар зоти кўчага чиқиб кетди, ишлаймиз, ўқиймиз, деб. Эркакларимизди бетига тик қараб, сеннан мен камми, дегич бўлди. Аяллар эркаклар минан баппаравар ишловурса, бориб-бориб ишлари жахши кетавурса, уларга бола қараш, чақалоқлашнинг қизиғи қолама?

Туврисини айтсам, — давом этди хола, — ойна, ишлаш, ўқишларингга норозилиғим жўқ. Ахир, ҳазир ҳамма жақ тихникалашиб кетди. Хотин-қизлар жида-а одам қуванадиган ишларди удда қилаяпти. Бунга ўзимам қувониб ўтираман. Мана, атрапимиздаям, тиливизердаям ҳаммасини кўриб туриппиз. Эл-улус кенгашиб, маслаҳатлашиб, шу аялларга болали бўлиш, шу парзандларга эс, тарбия беришга янаям жентилликлар берилса, дийман-да.

Жовринлари қирдай бўлатурган улларди, ўз уй-жойи, жовлик маҳалласига ақл бўлатурган қизларди дунёга келтирмайман, деб бошини ҳар жақа урган аялди худойдинг узи уради! Энажоним, шу ҳамма хотин-қизлардинг иш вақтини ярим кунликка айналтиришди ҳеч иложи жўқма? Нимага десанг, болага қараган ҳар қандай меҳривонам знани ўннини босолмайди-да. Майли, жоним болам, аялларимиз, қизларимиз замонга мослашавурсин.

Некин, ота-бобомиздан қоған кўзга суртгулик бола тарбиятига лозим бўган урп-адатларимиздан кечмай, ўқисин, ишласин. Ота-бобосининг тартиб-қоидаси, ту-

шунчаси, кекса-жошди қадрлаш, иппат-қоё, ҳавас, ёшликдан касб-ҳунар ўрганиш деган энг зарил гаплар болаларнинг қулоғига вақтида қуйиб қўйилмаса, бориб-бориб миллатимиз бу жоруғ дунёда ким бўп қолади? Бу ишларди аввали эналар бажариши керак».

Ана, сизга «сиёсий шарҳловчи» Ўлмас холанинг биронта гапини нотўғри деб кўринг-чи.

— Хола, бу одам шу китобида инсоният учун кўндаланг бўлиб турган жуда кўп зарур масалалар ҳақида батафсил ёзган. Мен сизларга айрим жойларинигина ўқиб бердим, холос. Ўша гапларнинг ҳаммаси виждони бор одамни ўйлаб кўришга ундайди. Шунинг учун мен мана шу китобни ёзган кишини «Оға» десам бўладими, деб сўрашдан ҳайиқиб турипман. Ўзимиздинг элда оға қуридими сенга, деб урушасизми мабодо?

— Дийбер! Шу китобди жозқан одамнинг отасига раҳмат! Нега оға деб бўмайкан? Шу жоруғ дунёдаги ҳамма одамлар Одам Ато ва Момо Ҳавонинг парзандларимиз. Қанийди, уруш, ҳоёсизлик, дангасалик, боладан безорлик, ўз миллатини тан омаслиқ деган нарсалардинг оти ўчиб кетса!

Патрик Жозеф Бьюкенен жаҳоннинг ўн етти давлатида туғилишнинг кескин камайиб кетаётганлиги, миллатлар эса ўз миллий қиёфасини ва миллий ғурурини йўқотиб бораётганлиги, бу аҳволнинг олдини олиш учун давлат арбоблари, олимлар, ўқитувчи ва тарбиячилар, хуллас ҳар бир инсон қандай иш тутиши зарурлиги ҳақида безовта бўлаяптими, куюнаяптими, дсмак, у худди менинг отабобларим, момоларимнинг яшаш тарзини тарғиб қилаётипти, шунинг учун мен сизни оғам дедим, жаноб Бьюкенен!

ОНАЛИК САЛТАНАТИ

Шамсия опа Ж.П. Бьюкененнинг китобини ўқигач, ўзининг қирқ ёшлигини эслади. Ўша пайтларда у, тўртта қизим бориға шукурку-я, лекин ўғлим биттагина-да, ёлғиз-да, деб ўксиниб юрарди. Опа ошқозонидан шикоят қилиб юргани учун врачлар унга бошқа фарзанд кўриш мумкин эмаслигини, онанинг ўзига ҳам соғлиқ керакли-

гини, айниқса, мана шу беш бола учун соғлом она зарурдан зарур эканлигини такрор-такрор тайинларди. Аммо, у ўғлини ўйларди. Ҳай, қизларимга ака керак, лекин ака учун ука ҳам керак бўлади-ку ҳаётда.

Ўшанда битта-ю битта ўғлим эркинсиб кимга сарғаяди? Ўзбек уй қуради, тўй қилади. Ўшандай пайгларда, укаси акасининг тўйини бир ёғини кўтариб юборса, иморат қилганда қараб турмаса, иссиқ жоннинг иситмаси бор, бош-моши оғриб қолганда чақирмасаям акаси учун чолиб келишдан ўзини тўхтата олмайдиган ука керак бўлади-ку.

Бир куни у аёллар кўригидан ўтди. Ҳомиладорсиз, дейишди. Қирқ ёшда чақалоқлашдан кўрқмайсизми, дейишди. Нима бало кўрқиб? — деди ичида. Опа индамай уйга кела қўйди.

Турмуш ўртоғидан эса бу гапни яширди. Яшириб юр-вурди. Билса борми, зўрлаб врачларга судрайди, ҳозир йўқ қил деб. Бечора эр кўрқади аёлининг ётиб қолишидан. Шамсия она қачон ҳомиласи тўрт ойликдан ошгандан кейин, унга очиқ айтди. Бегимқул аканинг ранги-қути учиб кетди:

— Ҳозир кийин, йўқ қилиб келамиз.

— Унда ўзим ҳам йўқ бўлиб қолишим мумкин-да.

— Нега?

— Нега бўларди, жони бор, тирик болани олиб ташлаш менинг ҳаётим учун ҳам хавфли-да...

Шамсия опанинг соғлиги кундан-кун ёмонлаша бошлади. У касаллигини аввало яшириб юрди. Ошқозони эса кундан-кунга азоб бера бошлади. Кечалари ухлаёлмай юриб чиқадиган бўлди. Егани арзимаган овқат, лекин шуни ҳам ҳазм қилолмайди. Юришга эса мажоли қолмади. Охири у шифохонага бориб ётди. Эҳ-ҳе! Яна уч-тўрт ой бу аҳволга қандай чидайдим у? Даволовчи врач неча марта урушиб олди.

— Сизга зарурмиди бешта боланинг устига яна бола?

Кундан-кун қони камайиб, ҳолдан кетаётган онани у бошқа врачларга ҳам кўрсатиб маслаҳатлашди. Улар ҳам худди шундай деб уришади, ҳаммаси уришади. Охири, битта эркак профессорни чақирди. У нима дейди денг?

— Опа, ўзингиз билар экансиз, ошқозонингизнинг ча-
тоқлигини, нимага керак эди сизга шунча азоб?

— Битта сиз қолувдингиз, шу гапни айтмаган! Про-
фессор бўлсангиз, айтинг, шу болам эсон-омон туғил-
гунча мени тирик сақлаёласизми?

— Нега бу саволни бизнинг олдимизга кўндаланг
қилиб кўяяпсиз, опа?

— Чунки мен ҳозир уйимдаги ўғлимни ўйлаб, шун-
дай деяпман. Чақалоқ соғ-саломат дунёга келган пайти
жон берсам ҳам майли. Ўшангача, ухлаёлмасам ҳам,
ялчитиб овқат еёлмасам ҳам чидайман. Ахир, ёнимда
сизлар бор-ку. Худога шукур, мен ҳаёт бўлмасам ҳам,
жондай опа-сингилларим, меҳрибон қайнопа ва қайн-
сингилларим, овсинларим бор, шулар катта қилишади
чақалоқни, мен бунга ишонаман. Қандай бўлсаям уйда-
ги ўғлимнинг ўз укаси, туғишган укаси бўлсин, у ёлғиз
бўлмасин дейманда.

— Уйдаги ўғлингизни шунчалик яхши кўрасизми? —
ҳайрон қолди профессор.

— Шунчалик яхши кўраман, — деди опа «шунча-
лик» сўзига урғу бериб. Бирпас тин олган опа яна давом
этди:

— Бундан ташқари, элимизда, сизларга ўхшаган:

*Белига белбоғ етмайдиган,
Олдидан душман ўтмайдиган*

битта бек улғайса, ёмонми?

— Ҳа, онаизор-а! — деди профессор. У бирпас ол-
дин опадан қанчалик аччиқланган бўлса, ҳозир уни шун-
чалик яхши кўриб кетди ва деди:

— Ундай бўлса, опа, сиз аввало, руҳингизни тетик
тутинг. Шунда сиз бизнинг ишимизга ҳам, ўзингизга ҳам
ёрдам берган бўласиз. Бизнинг муолажаларимиз яхши
натижа бериб, сиз аста-секин қувватга кирасиз.

Бу кунисига опани «УЗИ»га туширишди. Улар ҳоми-
лани ўғил бола, дейишди. Бу жавоб ҳам опага анча қув-
ват ва хурсандчилик бахш этди.

Профессор опани ҳар куни бир кўрикдан ўтказди-ю,
кабинетига киргач, стулга оғир чўқади. Ҳар кунги еган

бир чимдим овқати ва ухлаёлмаслиги билан яна уч-тўрт ойгача бу аёл нима бўлиб, нима қўяди? — ўйлайди у. Лекин опанинг, ёнимда сизлар бор-ку, деган ишончи профессорга ҳам, унинг даволовчи врачларига ҳам қувват берди. Улар опани соғ-омон сақлаш учун бутун тажрибаси ва бор имкониятларини ишга солди.

Ҳар бир соатни, ҳар бир кунни тоқат билан санаб ўтказиб, опанинг ойи-куни етганда, кўзи ёриди. Ўғил! Соғ-саломат ўғилча. Лекин ўша болани катта қилишдан кўра Шамсия опанинг соғайиб, оёққа туриб кетиши жуда-жуда қийин бўлди ва бу жараён узоққа чўзилди.

Йиллар учиб ўтаверди. Шамсия опанинг энг яхши кўрган жойи — ўзининг ошхонаси. Опанинг фикрича, шу ёруғ дунёда қанча ҳавас, қанча меҳр бўлса, гўё уларнинг ҳаммаси оналарнинг юрагига жойлашган. У қизлари ёрдамида икки ўғил ва турмуш ўртоғи учун овқат пишираётганда ана шу ҳавас ва меҳрининг ҳаммасини сарфлайди. Улар келгунча, овқатни сузишга рухсат бермайди. Уларни кутайлик, дерди қизларига. Агар улар кечга қолишса, овқатнинг бош қисмини сузиб олиб, ўраб қўйиб, қолганини қизлари билан ейишади. Шу оралиқда она қизларига насиҳат қилиб қўйишга ҳам улгуради, ҳеч қачон эркак кишининг олдидан кесиб ўтманглар, деб.

Аста-секин ўғилларининг бўйи Шамсия опанинг, сўнг-сўнг дадасининг бўйи билан бўйлашиб, улардан ҳам баландлаб қолишди. Энди опанинг жуссаси ўғилларининг олдида кичкинагина бўлиб қолди. У шод-хуррамлик билан келин туширди. Лекин ҳар куни ўғил-қизларига айтгани — бир-бирингга меҳрибон бўлинглар, бир-бирларинг билан хабарлашиб туринглар. Бизлар ҳам энди қарияпмиз, болаларим. Бизларни сизларга бойлаб бериб қўйгани йўқ. Чор атрофингдагиларга ҳурматда бўлинглар, ҳаётларингни ҳалол, чиройли ҳунарлар ва меҳнат билан безанглар. Болаларингга меҳр, илм ва ақл беринглар.

Шамсия опанинг катта ўғли ўқишни битириб ишлаяпти. У укасининг ўқиши ва ўзини тутишига қаттиқ талабчан бўлди. Укаси олий ўқув юртига киришга тайёрланаётганида қўшимча машғулотларга укасини ўзи қўйиб келиб, уни уйда қандай дарс тайёрлаб бораётганини

Ўқитувчи билан юзма-юз гаплашиб келди. Аканинг ука тергагани зое кетмади. Опанинг кичик ўғли чет элга ўқишга қийналмай кириб кетди.

Тунов куни у телефонда аяси билан сўрашиб, саломлашгач, шошиб-пишиб гапираяпти:

— Ая! Мен шу вақтгача унчалик тушунмас эканман, узоқда юриб билаяпман, менинг акам битта экан, битта!

— Сен ҳам акангга битта ука бўгин-да, болам, битта!

— Бўлмасамчи, аяжон, худо холаса, худди шундай бўлади. Ая, акам кадидан пиширган бичак ва мантиларингизни яхши кўрар эди, ҳозир ҳам худди шундай қилиб тез-тез пишириб берингизлар, бўлтимми?

Телефондаги овоз энди элас-элас эшитилиб, сўнг алоқа узилиб қолди. Лекин, опа ўғилларининг ўртасида узилмас меҳр риштаси борлигидан жудаям қувонди. Унинг кўнгли осмон қадар кўтарилди.

ЭТАГИДАН РАЙҲОН ТЎКИЛГАН ЭНАМ

(Эҳтиром)

Олис йилларни эсласам, энам ёдимга тушаверади. У бебаҳо аёл ҳақида ёзгим келаверади. Узун сочлари қиров энган, юзлари мағиздай, кўзлари ҳавасдан чақнаб турадиган энам...

Энам оппоқ кийиниб юрардилар. Шунинг учунми, биз — набиралари «оқ эна», «оппоқ эна» деб ортидан эргашардик. Шундай беозор, шундай мулойим, ҳатто гуллар билан ҳам сўзлашиб юрадиган аёл эди ўзиям...

«Икромой юрганида этакларидан райҳон тўкилиб борарди» дейишади у кишини таниган кексалар. Гулга жуда ҳам ўч бўлганлар. Ўзлари экиб, ўзлари парваришлар, доим чаккаларига райҳон тақиб юрардилар. Самарқандга борган кезларим, ҳаётлигида ўстирган атиргулларини кўриб маъюс тортаман, буларни меҳр билан суядиган нигоҳлар, гулбаргларини меҳр билан силаб-сийпаб қўядиган қўшлар энди йўқ, деган фикр ҳаслимдан кечади ва ўз-ўзимча тўқийман:

*Бир ҳовли гул,
Барин ўзингиз эккан.
Райҳонлар очилар сим-сиёҳ, гариб
Баргларида илиқ тафтингиз қолган,
Атиргуллар турар сизни соғиниб!
Нафаси гулларга қоришиқ энам...*

Энамнинг ўн бармоғи ҳам ҳунар эди. Чевар ҳам эдилар. Тиккан кашталари бир-биридан гўзал бўларди. Қопқора, пати сидирға бахмалларга тилларанг ишакларда нақшланган гулу чечаклар худди тун қўйнидаги юлдузлардек чарақларди. Гулга ошиқ булбул сурати, нолик рунча теграсида учаётган капалак, бир-бирини тўлдириб тургувчи Ой ва Қуёш тасвири, тумшуқчаларини бир-бирига теккизаётган қушлар... Ҳунарларидан бутун қишлоқ қиз-жувонлари баҳраманд бўларди ўша

кезларда. Ипакларни ҳам ўзлари тайёрлаб, ўзлари бўяганлар. Энамнинг айтишича, ўша вақтдаги бир қатим ипакка ўн тўрт килограмм юкни осса бўларкан! Шунчалар пишиқ қилиб йигиришаркан-да ипакни, деб ўйлайман. Ҳозирги ипаклар нега бунча мўрт? Буни мутахассислар кўпинча экологиянинг бузилиши туфайли, тут барглариининг сифати ёмонлашганлигидан, деб хулоса чиқаришади.

Энам айтардилар-ки, кашта тикаётган киши чиройли хаёлларни кўнглидан ўтказса, тиккан нақшлари яна ҳам чиройли чиқаркан! Менинг донишманд ва илмли энам... Бу аёл рўзгор илмини, ҳаёт илмини бергувчи эди.

КЎЗГА ЯҚИН ЗАРДЕВОР

Бир неча йиллар бурун шундай воқеанинг гувоҳи бўлдим. Самарқандга борганимда ошхона юмушларига қарашаётиб, столнинг чеккасида тахлоғлиқ матога кўзим тушди. «Бу нима?» дедим. «Э-эски зардевор, у-бу нарсани ўраб қўямиз, дейишди. Очиб қарадим-у, юрагим дук-дук ура кетди. Ахир, бу энамдан қолган зардевор-ку! Зардеворнинг матоси унниқиб, эскирган бўлса-да, ипакларнинг ранги чўғдек ёниб турипти. Бундаги нақшларни энамнинг азиз бармоқлари чизган, буларга унинг кўз нури, қолаверса орзу-армонлари жо бўлган... Зардеворни ўзим билан Тошкентга олиб қайтдим. Уни авайлаб сандиқ ичига солдим. Энамни соғинган пайтларимда зардеворга синчиклаб термуламан. Унга тикилган гулларни синчиклаб томоша қилаётиб, нақшлар орасидан энам менга қулимсираб қараб тургандай, «Тани-жонинг соғми?» деб сўраётгандай туюлади. Инсон ўзининг қилган ишларида яшайди, деганлари рост... Менинг фариштасифат энамнинг ҳаёти мана шу зардеворда, қишлоқдаги қиз-жувонларга чизиб берган кашта, ёстиқ, ойнахалта нақшларида, қолаверса экиб кетган атиргулларида давом этаётир. Демак, менинг оқ энам, оппоқ энам ҳали-ҳануз яшаяпти.

ОЙНАХАЛТАДА НИМА БОР?

Эсимда, энам ойнахалта тикишга уста эди. Ҳар бир келиннинг сеп буюмлари орасида албатта ойнахалта бўлиши шарт эканлигини алоҳида тайинлардилар. Маълумки, илгарилари қиз бола ёки келинларнинг пардоз-андоз учун зарур нарсалари ойнахалтада сақланган. Масалан, ойнахалта игна-ип, тароқ, ойнача, қайчи, сурмадон, ангишвоналар сақланадиган буюм вазифасини ўтаган ва у болаларнинг қўли етмайдиган жойга осиб қўйилган. Ойнахалта тикиш ҳақида энамнинг қишлоқ келинларига айтган сўзлари ҳали-ҳануз ёдимда. Тўрт томони бир хил — икки ярим қариччалик тўртбурчак қилиб бичилади. Бунга чидамли ва ювганда ранги чиқмайдиган газлама танлаш керак, дердилар энам. Унинг орқа томонига эса шу ўлчамдаги мато қўйилиб, четлари бежирим қилиб тикилади. Ойнахалтанинг юза қисмига эса кашта, ёстиқ, зардеворларга чизилмаган яна ҳам бошқачароқ, яна ҳам чиройли нақшлар чизилади ва ҳавас билан тикилади. Ойнахалтанинг юқориси, яъни оғзининг энг чеккасига ўша газламадан бежиримгина қилиб илмоқ тикилади. Ойнахалта ана шу чиройли илмоқлар билан деворга қоқилган михларга илиб қўйилади. Ойнахалтанинг тўрт бурчагига сувмунчоқ, қалампирмунчоқ ва туморчаларни чатиб қўйсангиз, уйга ёвуз кучлар ҳамла қилиши бартараф этилиб, ёмонликнинг кучи қирқилади, дерди энам.

Ойнахалталар келинларнинг керак жиҳозларини ўзида тўшлаб, саришталаб турувчи буюм ва кўзни олувчи санъат асари сифатида уйларга кўрк бахш этарди.

МЕҲР ТЎКИЛГАН БАЙТЛАР

*Кўйлақларимнинг ёнига
«Жанона» бўлган онам.
Болаларимнинг бошида
Парвона бўлган онам.*

Умр қанчалик елдим. Кечагина бувиларимиз бизга парвона эди. Бугун эса ўзимиз парвона бўлиб қолдик болаларимизга, невараларга.

Бешикни яхши кўраман. Бешик уйга ўзгача файз бериб туради. Болаларим бизникига тез-тез келиб туришди. Қайси бири келсаям, кўлида ёш боласи бўлади. Гўдақлар қийналмай ором олиб ухласинлар деб ота-оналари катта бўлган эски бешикни тузаб кўяман. Қандай қилиб денг? Қовузларини янгиладим. Пахтани савағич билан савалаб, юмшоқ қовузпешчалар, жажжи ёстиқчалар қопладим. Кўлбоғларини қувониб тикдим, кўшиқлар айтиб тикдим, кўша-кўша оппоқ ниятлар тилаб тикдим, ўзимни унутиб тикдим. Энам айтарди: «Бешик боланинг ўтови, уни ҳеч қачон яланғоч қолдирма, ўзига ярашиқли, уйни очадиган рангдаги кўрпачани тўшаб, сўнг унинг устига бешик кўй».

Худди шундай қилдим. Бу ишларимни албатта шу бугун тугатмасам бўлмайдигандек туюлаверади. Янги бешик ёпқични ёпиб, унга яқиндан туриб қарадим, узоқроқдан туриб кўзим тўймай қарадим, жудаям роҳат қилдимки, жудаям яйрадимки!

Ишимни тугатдим, энди бир пиёла чой ичай деб газга чой кўювдимки, эшик жиринглаб қолди. Қарасам, қизларимнинг кенжаси, кўлида оппоқ кийинтирган куёнчадай юмшоқ беш ойлик ўғилчаси, ёнида кўзлари кўзмунчоқдек икки ярим яшар қизчаси турибди. Эшикни очганимда уй болаларнинг ширин шовқинига тўлди. Ўзим-ку қувонганимдан ҳеч ерга сиймай кетдим. Юқоридаги кўш байтнинг дастлабки икки жуфтини ўқийман:

*Кўйлақларимнинг ёнига
Жанона бўлган онам.*

Қадимда қиз ва келинчакларнинг либослари жуда чиройли нусхалар қўйиб тикилар экан. Масалан, қўш этак, жонона, чиндаки хаёл, атиргул, толим-толим ва бошқа турфа хил безаклар. Оналар қизлари ва келинларига кўйлақ тикаётганларида ўша нусхаларнинг энг ярашиқлисини, энг чиройлисини бежирим қилиб ўрнатишга эришар эканлар. Улар ўша пайтда ўзларининг либосларига ҳам шундай нусхалар ўрнатишни хаёлларига келтиришган дейсизми? Қаёқда! Аввал келин ва қизларига, кейин ўзларига, унда ҳам болаларининг, набираларининг ширин ташвишларидан ортиб, вақт топишса. Улар ўз фарзандларини жудаям гўзал, ақлли кўришни истаганлар. Айнан шу туфайли бу термалар минг йиллардан буён оғиздан-оғизга, авлоддан-авлодга ўтиб, сайқалиниб келаётгани аниқ.

Бундай гўзал халқ кўшиқларининг қанча-қанчаси бизнинг қунтсизлигимиз туфайли унутилиб кетди.

Кўнглимда яна ёруғлик пайдо бўлди. Байрамларда, Ҳайит кунлари, Наврўз шодиёналарида кексайган, фанимат онамни бағримга босиб, момоларимиздан мерос юқоридаги сатрларни такрорлайман:

*Кўйлақларимнинг ёнига
«Жанона» бўлган онам.
Болаларимнинг бошида
Парвона бўлган онам.*

Сўнг, кўксим фахрга тўлиб тан бераман. Тилимиз нақадар гўзал, ҳар бир сўзида сеҳр, жозиба бор.

*Энажоним — бурорим,
Буриблар сўйлаб турорим.*

Бу байтни энамдан эшитганимга бир неча йил бўлди. У мени бағрига босиб кўришаётиб шу сўзларни тўлиб-тошиб такрорлаган эди. Ўшандан буён эслаб юрган бўлсам ҳам, уларни шарҳлашга ўзимда етарли куч топа олмадим. Негаки, дунёга келиш ва кетишнинг буюк қонунни асосида ер яширган катта эна ва катта момоларнинг ақл-заковати, меҳри, жонҳалаклиги бор бу сўзларда.

Энажоним — бурорим.

Буроримга эътибор қилинг. Она дунёдаги нимаики яхшилик бўлса, тинчлик-хотиржамликми, ярашиқли либосми, ўзидан аввал фарзандига буради, илинади. Ҳатто, одамнинг кайфиятини кўтарадиган бирон-бир кулгили гапми, яхши хабарми, шуни ҳам дарров боласига етказди, унга буради, боласи тезроқ эшитса-да, қувонса!

Буриблар сўйлаб турорим.

Диққат қилинг, узатган қизини ёки алоҳида яшайдиган ўғлини ҳар қандай шошилинич дақиқада, кўпчилик тўпланган тўй-маъракаларда кўриб қолса ҳам, ўзига буриб қаратиб, астагина «Қандайсан болам, тинчмисан, соғмисан» деб сўрамайдиган онани топа оласизми, Йўқ! Чунки она фарзандидан ҳамиша огоҳ бўлиб туради.

Нега «буриб сўрайди» эмас, «буриблар сўрайди?» Чунки тилимизнинг кўзга сургулик оҳори, ҳарорати ана шу «лар» қўшимчасида, шу билан юракка яқин «лар»да шунча меҳр товланиши борлигини қаранг! Агар «Буриб сўйлаб турорим» бўлганида, «лар» қўшилмаганда, бу байтдаги жонҳалаклик, меҳрибонлик, эркалаш, суйиш меъёри пасайган бўларди.

Иззатли ўқувчим! Энди юқоридаги байтни яна бир бор овозингизни чиқариб, қайтадан, юракдан ўқинг. Оддий сўзларнинг гўзал оҳангдошлигини, улардан меҳроқибатнинг тўкилишини ҳис этаяпсизми?! Менинг эса улар ҳақида топганларим фақат меҳрибонлик, жонҳалаклик, огоҳлик, фидойилик каби китобий сўзлар бўлди, холос. Булар эса юқоридаги байт олдида жуда жўн ва оддий бўлиб қолди.

Ўзимча, шу икки байтни тишим ўтганча таърифладим, деб турсам, бу байтнинг яна бир қирраси ярқираб кетди. Мен — фарзанд. У киши она-ку! Нега бу сатрларни мен айтмай энам айтди? Ҳа, ўйлаб-ўйлаб топдим! Она фарзанд учун қандай огоҳ бўлса, ота-она кексайганда фарзанд улар учун шунчалик огоҳ бўлиши кераклигини уқтирган экан. Энди тушундим, туғуруқхонадан уйга келганимда қиз туғилган чақалоғимни энам нега «энажоним, энажоним», деб қўлидан қўймай эркалаб суйишини.

Фикримга нуқта қўйдим, деб ўйловдим. Йўқ, ундай бўлмади. Фарзандини ўзига буриблар сўйлаётганда қайси она ёмонларга ёндошма, яхшилардан адашма, деб та-

йишлашга улгурмайди? Фарзандини кўрмаганда-чи, унда у огоҳлигини янаям кучайтиради. У ҳар куни беш вақт намозини ўқиб бўлгач, элга тинчлик, осойишталик, соғлик, омонлик, тўрт-кўз тугаллик ва тўкинлик тилаб, эл қаторида ўзининг «ёмонгина» болаларига ҳам юқоридаги буюк неъматларни Оллоҳдан илтижо қилиб сўрайди.

ҲУШЁРМИСАН, АЁЛ?

Замира опа уйида ҳамма ишни пишиқ, пухта қилади. Бирпас тинмайди. Ишқилиб ўзига бир юмуш топади-да. Битта тешаси бор, шу қўлидан тушмайди. Ҳовлисида ўртача катталиқда ери бор. Уни эркаклар ағдариб қумоқ ҳолга келтириб беришса бўлди, қолган енгил ишлари ўзига.

Замира опа жудаям ҳавасли, очиқкўнгил. Яқинларини хурсанд қилгиси келаверади. Бир мазали овқат тайёрлабми ёки барқ уриб ўсиб, чамандай очилиб ётган гулларини ёки биронта тиккан бежирим нарсасини кўрсатибми, хуллас, ишқилиб уларниям, ўзиниям хурсанд қилгиси келаверади. Нега десангиз, у дунёни яна ҳам чиройли, яқинларини яна ҳам хурсанд кўришни жуда-жуда хоҳлайди.

— Ая, одамлар сизни мақтанаяпти деб ўйлашади, ана, кининг, бирпас ёгинг ухлаб, — деди бир куни ўғли.

— Ай, ўйласа, ўйловурсин, — Замира опа ўз билганидан қолмайди.

Опанинг эккан гуллари бу йил одамнинг бўйидан ҳам баланд бўлиб ўсди-ю, тезда очила қолмади. Барибир опа уларни суғориб, бегона ўтларини юлиб, ўзича гашириб юрди:

— Бу қурғурлар эркаклаб кетдимиз, нима бало? Сира гулламайди! Ҳай, шундай кўм-кўк бўлиб тургани ҳам яхшику-я, гулласа янаям яхшийди-да. Охири, улар гулладиям! Замира опага тинмаслик юки тушиб қолди. Гуллардан кесиб олиб, ишлаб турган курсдошларига, яъни жўраларига олиб бориб берди. Ўша жўралари эркакми, аёлми, фарқи йўқ, опа шунчалик оқкўнгилки, гуллардан ўнил ва қизларининг, келинининг ўртоқларига ҳам улашди.

Бир куни ана шу одам бўйидан узун гуллари, кўкрак барабар хино ва райҳонлари яқинига стол-стуллар қўйиб, мазалигина таом пиширишга уннаб, курсдошларига кўнғироқ қилиб, уйига чақирди:

— Ахтам, сизларни ўткир қаламларинг бор, мени ўтмас тешам бор, ҳар сафар борсам, шундайинам меҳнатга қоришиб ўтирасилар-ки, тўғриси, жудаям раҳмим келиб кетди. Бугун кечқурун ишдан чиққанларингдан кейин яна бир-икки яқин курсдошларни олиб, бизларникига ҳеч бўлмаса, йигирма минут ёки ярим соатга кириб ўтинглар, мен кутиб ўтираман, — деди.

— Хўжайинингиз уйда бўладими, — сўради у.

— Бугун шаҳарга чиқувди, — деди опа.

— Майли, Замира, боришга ҳаракат қиламиз, — деди Ахтам. Замира опанинг курсдошлари унинг турмуш ўртоғи билан ҳам даврдош, ҳам даврадош. Улар битта олийгоҳда ўқиб, битта ётоқхонада яшаган.

Замира опа дўстларини роса кутди. Лекин улар келишмади. Шу кунни опанинг қизларидан бири икки боласи билан келган эди. У аясининг хафа бўлганини кўриб:

— Ая, бунчаям соддасиз-е-ей! — деб куйиниб гапирди у, — улар элга аралашиб, кўпни кўриб юрган ақли кишилар бўлса, мусулмонман, деган одам чақирди-ку, деб эркаги йўқ уйга кириб келаверадими? Бекорга хафа бўлаяпсиз-да. Боя ўзингиз курсдошларингизга дадамни шаҳарга чиқувди, дедингиз, бирпасга чиқувди, ҳозир келиб қолади, деганингизда ҳам бошқа гап эди. Ҳақиқатан ҳам дарров келиб қолди-ку дадам?

— Э-э, сен нимани биласан, — деб қизини гапини кесиб ташлади опа, — бизлар студентлигимизда тўп-тўғри ўқиганмиз. Ўқишдан бошқа нарса тушимизгаям кирмаган, эсимизгаям келмаган!

— У қирқ йил илгариги талабалик даврларингиз! Ҳозир эса ҳаммангиз оилали, бир нечта набиралик бўлган пайтларингиз. Аввал, дадам билан маслаҳат қилиб, бирон кунни белгилаб чақиринг дўстларингизни, ҳеч ким қарши эмас, бунга.

— Даданг билан маслаҳатлашувдим. — деб бўшашиб қолди опа.

Опа ўйлаб кўрса, қизи тўғри гапираяпти. Бошқа эркак киши қирқ йиллик қадрдон бўлса ҳам уларга гапирётганда, аёл киши деган жуда ҳушёрлик билан сўзлаши, чала гапирмаслиги кераклигини тушунди. У стол устига — дастурхонга қўйилган нозу неъматларни йиғиштириб оларкан, қизидан уялди, изза бўлди.

— Айналаман сендан, болажоним — энажоним, — деди опа, — силарни чақалоқ пайтларингда, туғуруқхонадан олиб келганимданоқ, катта эналаринг қўлга олиб, «Энажоним, энажоним» деб яхши кўрарди. Ичимда аччиғим келарди, менинг ойдайгина чақаловимни нега кампирга чиқариб суяди, деб. Бу гапнинг мағзини шу бугун чақиб тушуниб етдим. Сен ҳозир менга худди ўз онамдай дўст маслаҳатини бердинг. Қара-я, элимизнинг халқчил суйишлари, бошқа кўп сўзлари тагида улур ҳикматлар ётар экан. Буни тан олмаган одам ҳаётда жуда кўп панд ейиши мумкин.

Бир куни Замира опа курсдошлари билан телефонлашиб қолди. — Ҳу, унда, уйга чақирганимда, келмаганларингда, қизим менга яхшилаб танбеҳ бериб қўйди, деди ва юқоридаги гапларни уларга тўлиб-тошиб айтиб берди.

— Ўша қизингизга ҳайкал қўйиш керак, биз ҳақиқатан ҳам хўжайинингиз уйингизда бўлмагани учун бормовдик. Барибир, кўнгил душман-да!

Опа ўйлади, мана шу қоидани алоҳида бир банд қилиб «Қомуси»мизга киритсак арзийди. Ахир бу ота-боболаримиздан бизга мерос қолган жуда зарур ҳушёрлик-ку, оилани мустаҳкам қилиб асровчи муқаддас қоидалардан бири-ку. Мен кайвони ёшига етсам ҳам, хато қилиб ўтирибман, ҳозирги ёшларга бу эҳтиёткорликни албатта ўргатиш ва яна ўргатиш керак.

ОФТОБИМ

Шаҳардаги кўп қаватли уйларда яшовчиларнинг кўпчилиги бир-бирлари билан йўл-йўлакай саломлашишади, ҳафтада бир-икки мартаба ҳол-аҳволлашишдан нарига ўтишмайди. Менинг ён қўшним эса аксинча, жуда очиқ, эшиги ёнидан ўтган бирор киппигаям бэзътибор бўлмайди. Бизникига уч-тўрт кунда албатта қўшнитовоқ узатади. Тайёрлаган таомидан турли гиёҳларнинг хушбўй иси келиб туради. Бирам пазанда эканей, дейман. Мен ҳам вақт топиб бирор лаззатли овқат тайёрлаб, унга узатсам дейману фартуғимни бойлаб ишга киришаман. Шу баҳона бўлиб уйимизда тез-тез тансиқ таомлар тайёрланадиган бўлди. Чучвара, лағмон,

қовоқ манти, сомсаю қатламалар... Болалар ҳам, турмуш ўртоғим ҳам хурсанд, мақтаб-мақтаб ейишади. Мен эса ич-ичимдан қувониб, яхши қўшни шарофатли бўларкан, дейман. Қўшнимнинг исми ҳам Шарофатхон. Исмида тақдир яширин, деганлари рост экан, аслида.

Бир куни қизиқ бўлди. Кечки пайт ишдан уйимга қайтаётсам, бир нотаниш аёл мен билан бирга келаверди. У ҳам худди мен кирган йўлакка бурилди. Зинадан баравар кўтарилдик. Уй эшигини калит билан бураб очгунимча, у ён қўшним Шарофатхоннинг эшиги ёнида туриб, қўнғироқ тугмасини босди. Ичкаридан қўшним чиқди. Ҳалиги аёл билан чарақлаб очилиб кўришди.

— Вой, ўргилай, шу бугун йўлакни болаларга ишонмай ўзим супуриб-сидиргандим. Энди билсам, сизнинг келар йўлларингизни супурган эканман-а! — деди. Сўнг менга қараб нотаниш аёлни таништирди.

— Айланай, Салтанатхон, кийимингизни алмаштинг, бизникига чиқинг. Қаранг, офтобим келдилар! Кутаман-а, тезроқ чиқинг.

Бу гапни эшитиб чарчоқларим ёзилиб кетди. «Офтобим» — бу биргина сўз менинг болалик дамларимни эслатди. Каттакон мевазор бор, ёнидаги анҳор, ҳовли ўртасидаги серсоя супа, сочларидан тортиб либосларигача оппоқ фариштасифат энам. Ёз бўйи супамиздан меҳмон аримасди. Энам ҳатто қўни-қўшнилари шарпасини эшитиб қолса ҳам «Ҳой, садаға, (жоним сенга садаға демоқчи) бирпасгина ёнимда ўтириб кет, шу баҳона рўзгор ишидан сал тин оласан» деб чақириб оларди. Бирпаслик ўтириш қаёқда, ҳалиги қўшнимиз анча вақт энамнинг қизиқ-қизиқ сўзларига маҳлиё бўлиб ўтириб қоларди. Бир куни худди энамга ўхшаб оппоқ кийинган момо келди уйимизга. Қиш эди, момони энам алқаб-алқаб сандал ёнига ўтқизди. Ҳар доим меҳмон келса, чой-нонни мен келтирардим. Бу гал энамнинг ўзи момонинг хизматида бўлди. Гаплашиб ўтиришганида ҳам энам ҳалиги момони ҳадеб таомга қистар эди:

— Олиб ўтиринг офтобим! Олинг, офтобжон.

Момо кетганидан сўнг эртасига мен энамдан сўрадим:

— Эна, анови момонинг оти Офтобми?

Шунда энам ёйилиб кулдилар.

Вой қўзичоғим-ей, у момо менинг қайинопам бўлади. Бобонгнинг ҳамма опа-сингилларини офтобим, дейманда! Офтобнинг иссиқлиги, ёруғлиги қанча керак бўлса, қайнопаю, қайнсингилларнинг келиндан хурсандлиги шунчалар керак ахир. Шулардан олқиш олган келинларнинг иши ўнгидан келади, униб-ўсади.

Болалик хотираларидан кўнглимга илиқлик югурди. Дарҳол қозонни ўтга қўйиб, қатлама пиширдим. Иккитасини човроққина лаганга солиб Шарофатхонникига чиқдим. Эшикни қўшнимнинг катта қизи очди. Шунда кўзим тушди, меҳмонхонага дастурхон тузатилган. Шарофатхон уни дастурхонга унарни.

— Олиб ўтиринг, офтобим!

Кўзимга энам кўриниб кетгандай бўлди. Ич-ичим ёришиб ўйладим. Қабрингиз нурга тўлгур энамей, сиз билган нарсани шу вақтга довур мен билмайман-а. Мана бу қўшнимни ҳам менга Оллоҳ йўлиқтирган бўлса, не ажаб? Одамнинг кўнглини ёриштириб юборадиган шу биргина сўзни нега мен ҳеч кимга айтмайман, нега?

Орадан икки ҳафта ўтиб, уйимизга турмуш ўртоғимнинг синглиси келди. Унга кулиб, чарақлаб, келинг, офтобим, дедим. Қайнсинглим қувончдан энтикиб кетди. Кўзларини юмиб олиб ўзини бағримга отди.

ЎЗИМИЗНИНГ ЎЛМАС ХОЛА

Ўлмас хола ўтқир бўлгани билан қишлоқда у кишини ҳам бошлаб тушириб кетадиганлар бор. Қўшниси Эшонқул ака кеча қизини узатди. Биласиз, қишлоқларда қиз узатиш удумлари роса қизиқ бўлади. Эшонқул аканинг ҳовлиси жудаям гавжум бўлди. Кампирлар, чоллар, ўрта ёшлар, йигитлар, қизлар. Ҳамма башангдан-башанг кийинган.

Қизни олиб кетишга қудалар келишди. Ҳамманинг кўзи куёвда. Чунки у бошқа қишлоқлик-да. Шу атрофдагилар бу йигитни илгаридан кўришмаган. Куёв бола қотмагина, буғдойранг, истараси иссиқ экан. Буни кўриб кўни-қўшнилари ҳам кўзи қувонди. Қизимиз ҳам «бежай»-да, деб ўз шеваларида мақтаниб қўйишди. Толма биллак — «сўм» журак! Меҳнат қилиб чарчамайди. Ҳамма

вақт чехраси очикъ юради. Унча мунча ишларни иш демайди. Майда гапни ёмон кўради. Чеварлигини айтмай-сизми, кўли гул-да, кўли гул.

Эски ирим-сиримлар ўтказилиб, исириқлар тутатилиб бўлгач, келин-куёв ва янгалар енгил машинага ўтиришди. Қолганлар — келин олиб кетишга келган қудалар, қиз узатаётган қудалар катта автобусга ўтиришди. Бу ишларнинг ҳаммасини албатта Ўлмас хола, беш-олтита кампир ва аёллар бошқаришди. Автобусдаги куёв жўралар айтишди ёр-ёрни, айтишди ёр-ёрни! Азиз ўқувчим, бу ёр-ёрлар шунақаям самимий, шунақаям завқли-ки, афсус мен уларнинг ҳаммасини эслаб қололмадим. Қачондир вақт топиб қишлоғимизга борсам, албатта ўша ёр-ёрларни сўраб-суриштириб, ёзиб олиш орзуим бор. Ҳозирча эсимда қолгани шу бўлди.

*Сори мой-чи, сори мой,
Ёр-ёр, ёрон-е!
Журагимга дори мой,
Ёр-ёр, ёрон-е!*

Бу кўшиқларга икки қишлоқлик қудалар ҳам жўр бўлишди, автобусда ўйинга тушишди, шундай беғараз, ҳазил-ҳузуллар бўлди-ки, кўяверинг. Ҳаммадан кўпроқ Ўлмас хола завқ қилди. У қудаларникига етгунча ёр-ёрларга жўр бўлиб кифт қоқиб борди. Етиб келиб тушишгач, келин саломлар айтилди, оловда айланаётган пайтда ҳам қадимий кўшиқлар айтиб рақсга тушишди. Тушган жойингга тош бўлгин, болам, деб қиз узатиб келганлар эртаси кунисига маконларига қайтишди.

Ўлмас хола қиз узатиб бораётганда хурсандчиликдан кифт қоққан бўлса, уйига келгач, ундан ҳам қаттиқроқ кифт қоқди. Нега дейсизми? Айвоннинг тепасига, баландга, шамолгай, салқин жойга илиб кўйган ўн беш килоча сариқ ёғ, яъни қорин мой йўқ! Энди эслади:

*Сори мой-чи, сори мой,
Ёр-ёр, ёрон-е!
Журагимга дори мой,
Ёр-ёр, ёрон-е!*

Мен қурғур ёр-ёрнинг айна шу жойига келганда жўш

бўлиб ўйнабман. Буни ким қилди ва қачон? Ўйлаб ўйига етмади хола. Ҳа-а, келинни олиб кетар маҳали холанинг неварачевараларигача бир нарсадан қуруқ қолгандай, уйда биттаси ҳам қолмай тўйхонага югургилаган! Бир ҳисобга тўғриям қилишган. Ҳақиқатан ҳам ҳамма қизиқдан қуруқ қоларди-да ўтишмаса.

Ўлмас холанинг роса алами келди. Шунча сариқ ёғни қоринга солавериб, кун сайин кўпайтира-кўпайтира, уни қаер салқин бўлса шу ерга ташиб сақлаш осонми? Кечаси билан холаники — ит ётиш — мирза туриш бўлди. Эрталаб биринчи синфда ўқийдиган неварасини силаб-сийпаб, айланиб-ўргилиб мактабга жўнатиш учун дарвозахоногача чиқди. У дарвоза ичкарасида ётган, яхшилаб беркитилган конвертни кўриб, дарров олди ва эҳтиётлаб қўйди. Олтинчи синфда ўқийдиган невараси Абдували мактабдан келгач, хатни унга ўқитди:

«Ҳурматли Ўлмас хола! Сариқ ёғингизни ўғирлаган, тўғриси — ўғирлаган эмас, ҳазиллашиб олган биз — кеча «Ёр-ёр» айтган йигитлар бўламиз. Ёғингизни албатта ўзингизга қайтарамиз. Хола, кўнглимиздаги яна бир режамизни сиздан яширмаганимиз тузук. Биласиз-ку, қишлоғимизнинг подачиси йўқ. Шунинг учун биз йигитларнинг ҳар биримизга бир кундан навбат билан қишлоғимизнинг молларини боқишни ўзингиз ташкил қилгансиз. Пода ичида сизнинг битта маҳмадона эчкингиз бор. Ёмон жонимизга тегди-да шу. Битта ўзи бутун поданинг тартибини бузишдан чарчамайди. Ҳали у ёққа чопади, ҳали бу ёққа. Ўша эчкингизниям бир ёқлик қилмоқчийдик, маслаҳатлашиб бу йилча инсоф қилиб турайлик деган хулосага келдик. Бизни кечирасизми, кечирмайсизми, уни билолмаймиз, чунки сиз бизнинг бир сўзли холамиз бўласиз. Бизнинг сизга албатта бажариб берадиган қарз ишларимиз бор. Тўғриси, ишонинг, йигит сўзимиз.

Биринчидан, ҳозир ёз пайти оғилингизни устини очамиз. Шиферларини олиб ташлаймиз. Қурилиш материалларидан ҳам сманг. Бундан тўрт-беш йил олдин ерга суқиб чиққан қатор терак қаламчаларимиз каттариб, бақувват ёғоч бўлиб қолган. Ўшаларни кесиб, оғилингиз устига териб чиқамиз. Уларнинг устини теракнинг майда шохчалари ва хашак билан бекитамиз. Сўнг қалин қилиб бир неча қават лойсувоқ қиламиз. Сўнгра, август-

нинг иссиқ кунларида яна лойсувоқ қиламиз. Нега денг? Биз баҳорда дашт, тоғ томонларга бир ҳордиқ чиқаргани борувдик. Ўшанда кўм-кўк очилган бўтакўзларни, чучмомаларни, сап-сарик гуллаган қоқиларни, оловдай ловуллаган қизғалдоқларни кўриб шундай қувондик-ки! Ўша яшнаган гуллар ичига кириб узун-узун таёқлар суқиб, белги қўйиб келганмиз. Август ойида уларнинг уруғи пишиб, ўша жойларнинг тупроғига тўкилади. Биз ўша тупроқлардан тўрт-беш халтасини машинада олиб келамиз ва ўша тупроқ билан оғилингизни лойсувоқ қилиб берамиз. Бу йилсига баҳорда оғилингиз усти бир гулласин, бир яшнасин!

Сиз ҳозир ўйлаётгандирсиз, силарга нима ташвиш, деб. Йўқ, хола, баҳорда қишлоғимизда ҳеч бўлмаса, биттагина оғил усти яшнасин дедик-да, энди шунга бир кўнгил кетди-да!

Ўшанда қишлоғимизда сумалак қилишга бош бўлсангиз, биз жон-жон деб усти яшнаган оғилингиз яқинидан сумалак ўчоқ кавлаб берамиз.

Хола, яна бир-иккита илтимосимиз бор. Қишлоғимиз қизларининг кўплари йилдан-йилга олифта бўлиб бора-япти. Шундай узун, қалин, кўримли сочли қизларимиз бор. Шуларга айтинг, сочларингни кессаларинг, мендан ўпкаламанглар, сенларни аяб ўтирмайман, денг. Бизнинг ўзимиз ҳам шу гапни айтсак бўладику-я, лекин уларга сизнинг гапингиз ўтади-да.

Илтимосимизнинг охиргиси шуки, беш-олтита ўзингиздай хотираси мустаҳкам момо ва боболарни йиғинг. Келин узатиб кетаётганда айтиладиган ёр-ёрларни алоҳида тўплаб, ўрганинг, сўнг биз сиздан ўрганайлик. Ўша ёр-ёрларнинг гашти, завқи бошқача бўлар экан-да! Қадимги ёр-ёрларнинг жуда кўпи унутилиб кетди. Эссиз... Қолганларини йиғсангиз ҳам катта, савоб иш қилган бўлардингиз. Ўша кўшиқларгаям бир кўнгил кетди-да, хола!

Ўлмас хола, ёрингизни олганимиз учун узр сўрагани олдингизга кирмоқчийдик, лекин уялдик, тўғриси сиздан кўрқдик, деб хат ёзувчи — қишлоғингизнинг бўз йигитлари.

— Энанг айлангирлар, ҳавасли болаларимга жоним садақа — деди Ўлмас хола ва ҳузур қилиб кулиб қўйди.

2008 йил, 9 август.

ОЗ-ОЗДАН ЎРГАНИБ ДОНО БЎЛУР

БИР ҲОВУЧ ГАВҲАР

Қишлоғимизга ҳар борганимда қадрдон момолар билан бир тўйиб отамлашаман. Ҳар отамлашганимда уларнинг гапларидан кўнглимга яқинларини қулоғимга сирға қилиб тақиб қайтаман. Ана шу сирғалар бир неча йилдан буён бир ҳовуч гавҳар бўлди. Иззатли ўқувчим, мана шу гавҳарларни сизга шиндим. Мана, ўқинг:

— Яхши аёл аввал уйини ясатади, ёмон аёл аввал ўзини ясатади.

— Оз муддатда кўн иш қилишга одатланган келин ўзининг дам олишига ҳам вақт ажратади.

— Ошхонаси ораста келинчакнинг ўзи ҳам ораста бўлади.

— Энг арзон нарса ҳам яхши сўз, энг қиммат нарса ҳам яхши сўз!

— Кечқурун уй супурманг, хосияти йўқ. Борди-ю, зарурат бўлиб супурсангиз, «Тўйга!», «Тўйга!» дейишни унутманг.

— Супуриндини бурчакда қолдирманг, дарров олиб ташланг, уйга наҳс ораламасин.

— Дастурхонни силкиб қоқаверманг, уйдан барака кетади.

— Кечки таом тайёрлашдан олдин уйнинг катталаридан, бош эгангиз ёки қайнбўйинларингиздан «кўнглингиз қайси овқатни тусайди?» деб сўрасангиз, улар хушнуд бўлади, сизга меҳри ошади.

— Тандирнинг биринчи нонини қўшнига узатинг.

— Мўлроқ тансиқ овқат қилсангиз, бир косада қўшнига олиб чиқинг, гап таомда эмас, ўртада меҳр-оқибат пайдо бўлади.

— Тежамли бўлган аёлнинг рўзғори доим бут бўлади, бундай аёлни Оллоҳ ҳам хуш кўради.

— Садақани оёв-қўли бут одамга берманг, меҳнатга яроқсиз, муҳтож кишига беринг. Ана шундагина садақангиз ўрнига тушади.

— Уй юмушларини тиңдирган келин ўзига оро бериб, сўнг бош эгасини яхши кутиб олиши керак. Бу одат оилани мустаҳкамлайди.

— Хушмуомала келин хонадондагиларнинг ҳурматини қозонади, қўни-қўшнига ҳам иззатли бўлади.

— Эркак кишининг юзига тик қараб саломлашманг, теваракка қараб салом берган, сўрашган бўлинг, бу одат обрўйингизни оширади.

— Бош ювиш билан кир ювишнинг пушаймони бўлмайди.

— Яхши қиз ювадиган кирларни йиғи-иб юрмайди, кир буюмларни чиққани чиққандай ювиб ташлайверади.

— Ўзингдан бошқаларни ақлли ҳисобла, шунда аввал ўйлаб, кейин сўйлашни ўрганасан.

БОЛАЛАРДАН ЎРГАНИНГ САМИМИЯТНИ

Саломат она ўқитувчи. Мактабнинг бешинчи синфига дарс беради. 5-«В» синфи муаллими бетоб бўлиб қолди. Беш-олти кун унинг синфини ҳам ўқитишга тўғри келди. Бола барибир бола-да. Танаффус пайтида 5-«В» синфидаги икки ўқувчи жанжаллашиб қолибди. Бу жанжал пайти муаллима ўқитувчилар хонасида эди. Киришга кўнғироқ чалиниб, Саломат она синфга кирганида Зулайҳо исмли қизча пешонаси нурра бўлиб йиғлаб турибди. Ихтиёр эса жаҳлидан тушмай ҳансираб турибди. Зулайҳо ўқитувчининг олдига кела-сола йиғлаб пешонасини кўрсатиб:

— Қаранг, Ихти мени урди, пешонамга ёмон урди, — деб йиғлашда давом этди у.

— Ўзинг Ихтиёрга бирон нарса дегандирсан? — деди устоз.

— Аввал Зулайҳо мени бир туртди, кейин менам... — деб ерга қараб қизарди Ихтиёр.

— Қани, ҳамманг жой-жойингга ўтир, — деди Саломат она бутун синф ўқувчиларига. Ўқувчилар жой-жойига ўтиргач, муаллима шундай деди:

— Бундан кейин танаффус пайти аҳил бўлиб ўйнаб, мияларингга дам бермай, мана шунақа жанжал қилсаларинг, ота-оналарингни чақираман, эшитдингми, Ихтиёр?

Зулайҳо, сен ҳам эшитиб ол, хўнми? Икки қулоқларинг билан ҳам ҳаммангиз шу гапни эшитиб олинг.

Саломат опа янги дарс мавзусини тушунтириб, ўтган мавзуларни болаларга такрорлатиб кўнгли жойига тушди. У ўқувчилар баҳоларини эълон қилиб бўлувди ҳамки, чиқишга кўнғироқ чалинди. Шунда пешонаси ғурра Зулайҳо шошилиб муаллима ёнига келди ва:

— Саломат опа, қулоғингизга айтадиган гапим бор, — деди.

— Айт-айт, қизим, — деди у Зулайҳога энгашиб.

— Ихтига, отангни чақираман, деб бошқа айтманг, у ёмон хафа бўлади, чунки унинг отаси булгур вафот қилувди, — деди шивирлаб қизча. Саломат опа бирдан сергак тортди. Бошидан оёғигача музлаб кетди. Афсус, ўйлади у ичида, бу синф болаларининг ота-оналарини танимаганим менга ёмон панд берди, энди ҳар бир гапни аввал ўйлаб ва яна ўйлаб гапиришга қасам ичаман. Зулайҳонинг, яъни ёшгина қизчанинг кечиримли ва ниҳоятда самимий эканлигидан муаллима жуда қувонди. Қанийди, деб кўнглида ўйлади у, вояга етган кап-катта инсонларнинг ҳаммаси ҳам шундай кечиримли ва самимий бўлса... Ҳали пешонасидаги ғурра қайтиб кетмасиданоқ Зулайҳо ўз синфдошини кечирди. Нафақат кечирди, уни урган тенгдошининг кўнгли бошқа оғримасин деб хавотир ҳам олди.

* * *

Хайринисо опа асли қишлоқда туғилиб, қишлоқда вояга етган. Турмуш ўртоғининг шаҳарда ишлаганлиги сабаб, у кўп йиллардан буён шаҳарда яшайди. Олдинлари у ҳайрон бўлди. Тавба. Бу ер марказ бўлса ҳам ҳеч ким билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Ҳамма ўз ишхонасидаги ҳамроҳларини танийди. Кўшниларининг эса бир-бириникига ўтадигани кам учрайди. Ҳамма эшигини маҳкамлаб қулфлаб ўтиради. Аста-секин Хайринисо опа ҳам шу ҳаётга мослашиб кетди. «Дом»даги ўз қўшинларининг баъзиларини танимайдям.

Фарзандлар вояга етса, яъни катта бўлса, ташвиши ҳам катта бўлади, деганлари ҳақиқатан ҳам рост экан. Опа тез-тез қишлоққа бориб, туғишганлари билан дийдорлашгиси келади, лекин ҳеч бунинг иложини қилолмайди.

Қишлоғига борса ҳам, ўғлим машина ҳайдаб юради, эсон-омон уйига келдимикан, қизларим оиласи, бола-чақаси билан тинч, соғ-саломатмикан, уйдаги болаларим дадасига вақтида чойини дамлаб бердимикан, деб хавотирланиб шаҳарга қайтиб келиб, уйига киргунича шошади. Тўғриси, опанинг боши қишлоғига боради-ю, оёғи қайтади.

Яқинда қишлоқларига борганида онаси урушиб берди:

— Бунча уйим-жойим дейсан, шунча узоқдан келганингдан кейин турда, икки-уч кун. Қишлоқдош қадрдонларни-ку эсингдан чиқариб ҳам юбординг!

Бу гапдан кейин опа ҳамқишлоқларини ҳақиқатан ҳам қўмсаб кетди. Укасининг ўғли, яъни биринчи синфда ўқийдиган жияни Улуғбекка деди:

— Айланай, ҳанов Тошпўлатни энасини, Каримни энасини айтиб кел, бирпас ҳангома қилайлик!

Улуғбек аввал аммасининг бетига жиддий қараб турди ва ўктам бир овозда деди:

— Амма, ўша кишилар келишгандан кейин Тошпўлатни энаси, Каримни энаси деб бошқа айтиб юборманг, эшитиб қолишса, улар хафа бўлади. Бизлар қишлоқдаги ҳамма кампирларни ана (эна) деб чақирамиз!

Хайринисо опа жиянидан уялиб кетди. Меҳр-оқибат камайиб бораётган шаҳарда яшаб, ўзи ҳам шу муҳитга мослашиб қолганлигини сизди ва ўз уйига қайтгач, қўшниларни ҳеч бўлмаганда икки-уч кунда бир коса иссиқ овқат билан йўқлаб туришга аҳд қилди.

* * *

Инобатнинг учта фарзанди бор. Ёши ўттиз иккида, лекин у жуда ёш кўринади. Болаларини ташқарига айлан-тиришга чиқса, кўрганлар уни укаларини айлантириб юрибди, деб ўйлайди. Катта ўғли бешинчи синфни битирди. Иккинчи фарзанди қиз. У олти яшар, болалар боқчасига қатнайди. Энг кичиги эса иккига кирди. Уларнинг ичида қизининг ўрни бўлакча, аясига жуда меҳрибон, раҳми келаверади. Ахир, аяси ҳар куни бир тоғора кир ювади, овқат пиширади, уй тозалайди, ювилган кирларни дазмоллайди, икки яшар укасининг орқасидан йиқилиб-суриниб қолмасин деб эргашиб юради, хуллас тинмайди.

Икки-уч ойлар олдин шу қизчаси — Нигора касал

бўлиб қолди. Беш-олти кун иситмаси тушмади. Инобат кечаю кундуз касал болага қараб, ўзи ҳам касалдан баттар аҳволга тушди.

— Нигор қизим, мана шу дорини ичиб юбор, — деди аяси битта таблеткани боласига узатиб.

— Ая, менга қарайман, деб жудаям чарчадингиз-а, сочларингизни сафалгина тузатиб олинг, — дейди хаста овози билан қизи.

— Сен тузалсанг бўпти, жоним болам, кейин ўзимга қаровраман, ўзинг зўрға гапираясану, яна мени ўйлайсан.

— Йўқ, ая, мен Сизни ҳамма вақт чиройли бўл юришингизни хоҳлайман, — деди қизча.

Ҳозир у соғайиб, яна боғчага қатнапти. Қизча боғчада ҳам аясига илинади. У ҳар куни эрталаб қўл артадиган салфетканинг янгисидан бир дона олиб, чўнтагига солиб кетади. Кечқурун уйига қайтгач, ўша пайтнинг ўзида чўнтагидан қоғозга ўроғлик бир бўлакча қуймоқми ёки бир донагина конфетми оласолиб, сизга боғчадан олиб келдим, деб онасига тутганидан беҳад қувонади у.

— Ўзинг есанг бўлмайдами боғчада? — деса, қизи:

— Ўзимам ейман, яна егим келса ҳам емай, Сизга опкеламан-да, — дейди у ва тезроқ онасининг оғзига тутади. Шу меҳрибон қизча ана шу ишини ҳар куни беҳато такрорлайди. Аясига кичкина совға олиб келганидан қувониб кулиб қўяди. Кулганда ақлли қизчасининг янги чиқиб келаётган ва энди тушаман деб турган тишларини кўриб, унинг ёшгина онаси янаям яшариб кетади.

ЖИДДИЙ ЙИГИТЧА

Салима холанинг энг кичик ўғли шаҳарда ишлайди. Унинг тўрт фарзанди бор. Ўша кенжа ўғли ҳар йили қишда онасини шаҳарга, ўз уйига олиб келади. Кексалар учун шаҳар қулай, дейди у.

Она — она-да, бечора ўтирган жойида қишлоқдаги болаларини соғинади. Бир якшанбада ўғли Каримжон биринчи синфда ўқийдиган фарзанди Хуршидни машинага ўтқазди-ю, яхшилаб бозор қилиб, қишлоққа кетди. Онасини машинада эзилади деб уйда қолдирди. У қишлоқдаги опалари, акалариникига кириб ҳаммасидан хабар

олди. Жигарларининг соғ-омонлигини кўриб, тезда шаҳарга қайтди. Идорадаги ишлар кўпайиб кетган пайтда якшанба кунлари ҳам ишлашга тўғри келади. Шу сабабдан у ўғлини эшиги олдига туширди-ю, машинани тезлатиб идорага кетди. Оқшом уйга қайтгач, Каримжон:

— Эна, кўнглингиз хотиржам бўлсин, қишлоқдаги ҳамма болаларингиз соғ-саломат экан, барчаси сўраб юборишди.

Хола ўғлидан қанчалар хурсанд бўлса, неварасидан шунча оғриниб қолди.

— Болам-ов, эртароқ, келган вақтинг, аммаларим ва амакиларимни кўриб келдик, ҳаммаси соғ-омон экан, илҳақ бўлманг, деб қўйсанг бўлмасмиди? — деди. Етти яшар Хуршид жиддий тортиб нима дейди денг:

— Ҳар нарсани аёлларга ҳисоб бериб айтоврадимми эркак киши?

Салима холанинг гинаси кўтарилиб кетган. Тавба, ана шу йигитчанинг гапи йигирма йил илгари вафот этиб кетган бобосининг гапларининг ўзгинаси! Бобоси ана шундай салобатли, мустақил фикрли инсон эди. Хола «От ўрнини тойлар боссин!», — деб дуога қўл очди.

САВОДЛИ ГЎДАКЛАР

Салима холанинг тўрт қизи бор. Биттаси ўқитувчи, яна бири магазинда сотувчи. Қолган иккитаси чевар. Магазинда ишлайдиган қизи мажлисга борадиган бўлиб қолди. У икки боласини ўқитувчи онаси Азизага ташлаб кетди. Азизанинг уч боласи, меҳмон жиянчалар бири-бирига қўшилди. Биласиз, болага бола қўшилса, худо беради. Холаваччалар шунақа тўполон қилишди-ки, ўқитувчи Азиза опанинг икки қулоғи том битиб қолди. Холадан онани иси келади, дегани шу-да, у ўз болаларидан ҳам кўпроқ, бирови беш яшар, бирови уч яшар жиянларига меҳрибонлик билан қаради, жонига жойлаб ўтирди. Азиза холаси мактабда дарс ўтаётиб шунча қийналмайди. Беш болага овқатни сузиб бергач, энди ўзига овқат келтирган эди, меҳмон жиянчалар олдидаги маставасининг ҳаммасини тўкиб қўйишди. Ким билади, қайси бири қилди буни? Холаси:

—Э-э-эй! Бу нима қилганларинг, кўзларингга қараб ичмайсизларми овқатни, айланайлар?

— Мен тўкканим йўқ, нега мени қўшасиз? — деди жиянларнинг кичиги.

— Фақат сендан кўрганим йўқ-ку?

— Лай(-лар) дедингиз-ку! Бу менгаям тўкдинг деганингиз! — хўмрайиб қолди жиянча. Холаси эса унга гап тошиб беролмай қолди.

Тўрт-беш соатлардан кейин меҳмончаларнинг онаси кела солиб сўради:

— Опажон, қийналмадингизми болалар билан?

Опажони саволга савол билан жавоб берди:

— Ойдин, сени болаларинг қорнингда «Она тили» ўқиганми? Манови кичкиначаг менга кўплик қўшимчаси «-лар»нинг қачон ишлатилишини ўргатиб қўйди. Тавба-ей! Мактабда айрим болаларга шу мавзунини қайта-қайта тушунтирсам ҳам, сира англаб етмайди. Баъзи пайтлар она сутим оғзимга келади. Қийналмадингизми дейсан? Қийналиш ҳам гапми, бўларим бўлиб, бўёғим синди!

Бу гапдан туғишган опа-сингиллар, яъни оналар роса кулиб олишди.

ҲАВАСЛИ БОЛАЖОН

Салима холанинг энг кичик овсини — Зиёда опа ҳам олтмишга кириб қўйди. Унинг илгаридан иккита тилла билагузуги бор эди. Лекин шу пайтгача бирон марта тақиб чиқмаганди. У ўйларди, бировда бор, бировда йўқ. Йўқникиям айб эмас. Тўғриси, қўш билагузук тақиб, тақинчоғи йўқ қиз-жувонларни ўкситиш ҳам одобдан эмас, деб ҳисобларди. У ҳамма болаларини уйли-жойли қилиб бўлгач, энди билагузук тақсам бўларов, деб ўйлади. Катта овсини Салима холаникига биринчи марта тақиб борди.

Салима холанинг невараси бор, Комилжон — уч яшар. У уйдаги энг кичик фарзанд. Лекин ҳамма гапни маъноли қилиб сўзлайди. Катта одамни кичрайтириб қўйгандай. Барибир бола — бола-да. У хумор тутган пайти аясини маҳкам ушлаб олади-да, эмиб-эмиб, яна ўйнаб кетаверади. Зиёда опа борган пайти Комилжон боғчада экан. Кечқурун уни боғчадан олиб келишди. Меҳмон би-

лан кўришгач, бир эмиб олай, деб аясига ёпишди. Эмаётиб, аясининг ёнида ўтирган Зиёда опанинг билагузукларига кўзи тушди. Сўнг аясининг тиззасидан тушди-да, меҳмоннинг қўлидаги билагузукни кўрсаткич бармоғи билан кўрсатиб:

— Ая, катта бўшам (бўлсам) мен шизга худди мана шунақашидан обеяман деди-ю, яна ҳузурланиб аясини эмишда давом этди.

ФИДОЙИ СИНГИЛЧА

Салима холанинг яна бир ўғли икки фарзандли. Катта ўғил — бешинчи синфда ўқийди. Иккинчиси — қизча. У беш яшар. Улар бир қарасангиз, соз, иноқ бўлиб ўйнайди, бир қарасангиз уришиб, аразлашади. Бирпасдан кейин яна ҳеч нарса кўрмагандай ярашиб олишади.

Кеча Салима холанинг кўзи олдида ҳеч эсдан чиқмайдиган болалар жанжали бўлди. Акаси Сардор сингилчаси билан тўп ўйнаётди, урушиб қолди. Синглиси Шаҳло ҳам бир гапдан қола қолмади. Жаҳл келганда ақл қочади, дегандай, акаси сингилчасини аямай уриб-уриб, муштлаб ташлади. Салима хола Сардорни зўрға тўхтатди. Шаҳло ёмон эзилиб йиғлади. — Ака, сен мени уравериб, оёқ-қўлларимни синдириб ташласанг ҳам, барибир мен сени яхши кўравераман, чунки сен менинг биттаю битта тувишган акамсан, — деди ўпкасини босолмай.

— Шундай десанг яна ураверади-да, энажоним, — деди Салима хола Шаҳлонинг тўзиб кетган сочларини тузатаркан.

— Эна, кеча ўзингиз айтувдингиз-ку, акангни хафа қилмагин, катта бўлсанг аканг орқангдан сўраб боради, — деб.

Энди хола Сардорга насиҳат қила кетди:

— Болам, қани ҳамманиям шундай меҳрибон синглиси бўлса, Шаҳлога қўл кўтарганча, мени урсанг бўлмасмиди?

Бу гап Сардорга қаттиқ таъсир қилди ва Шаҳлога ҳазил қилишга ўтди:

— Сени ким йиғлатди, ананай? — деди синглисига энгашиб.

— Акам, акажоним, — деб баттар кўнгли бўшаб йиғлаб юборди Шахло ва акасини қучоқлаб олди.

ШИРИН ҚИЗЧАНИНГ ШИРИН ОРЗУСИ

Салима холанинг чевар қизларидан бири Дилдора болаларини олиб, бир шамоллаб, ёзилиб келай онамникига бориб, деб юрувди. Бахтга қарши биттаю битта беш яшар қизи Ширин касал бўлиб қолди. Ўғиллари ҳам роса шай бўлиб туришувди, улар ҳам бўшашиб қолди. Дилдора қизчасини врачга кўрсатди. Врач унинг томоғи қаттиқ оғригани учун бир ҳафталик укол ёзди. Дилдора болалари билан келгуси ҳафта шанба-бозор кунлари катта эналариникига борадиган бўлишди.

Бир ҳафта давомида кунига уч-тўрт маҳал уколдан бола бечора безиллаб, зада бўлиб қолди. Ниҳоят, шанба куни ҳам келди. Ҳаммалари кийинишди. Энди жўнашмоқчи бўлиб туришувди-ки, қўшни ҳамшира Шириннинг энг охири уколини қилишга келиб қолди. Аччиқ уколдан қийналган Ширин роса ёзилиб йиғлади. Дилдора қизини алдаб-сулдади:

— Қизим, энасиникига меҳмонга бораётган бола қувонади, сен эса йиғлаяпсан. Ундай қилма-да, опоп!

— Мен уйдан қувониб чиқмоқчийдим, кулиб чиқмоқчийдим, мен йиғлаяпман-ку, — деб баттар хўрлиги келаверди.

Салима холаникига келишгач, Дилдора Шириннинг шу гапини энасига айтиб берди. Хола неварасининг болаларча орзуси, лекин энг улуғ мақсадини қўллаб, кўксидаги бор орзу-армонларини тўкиб солди:

— Болам, болаларингда раҳматли отангнинг ҳам қони бор-да. Отанг айтарди, одам аввали ўз уйида қувониб яшаши лозим, кўнгли офтоб бўлиб яшаши керак. Ўз оила-сида бахтли одам ҳамма жойда ўзини бахтли санайди, дерди. Эссиз, шундай тинч, осойишта кунларни, фарзандларининг камолини, ҳузурини кўрмай кетди отанг. Мен ҳар куни тиловат қилиб Оллоҳдан сўрайман: — Аввало юртимиз тинч бўлсин, юрт эгамиз соғ бўлсин, бегуноҳ болаларимизнинг ширин орзулари ҳар доим рўёбга чиқсин! Илоҳим, ўзларинг ҳам ҳамма вақт эшигимга кулиб келинглар.

КЕЛИНИМ — ФАЙЗЛИ БОЛА

(Файзли келинлар фазилатлари)

Шу Нарзи хола тоза қизиқ-да. Ўзи оқкўнгилдан-оқкўнгил. Қандай ўйласа, шундай гапириб юбораверади! Буям унинг кўнглида ҳеч бир гидрати йўғлигидан-да. Бўлмаса, ўйлаб, одамни суяб, аяб гапирса бўлади-ку.

Тунов куни бошқа ёқдан кўчиб келиб, қишлоғимизга эл бўлиб кетган қўшнимиз келин туширди. Биласиз, тўйга келолмаганлар, бизнинг ўзбекчиликда тўйдан кейин «Қуллуқ бўлсин»га келаверишади. Меҳмонлар олдига қўшнилар албатта айтилади. Шу кунлари меҳмонлар қошига Нарзи холани ҳам айтишди.

Тўй эгасининг битта амаки укаси Тошкентда — шаҳарда туришади. Улар ишли одамлар. Қишлоқдаги оғайнилар қачон-ки, тўйни шанба, якшанба кунига тўғрилаб ўтказишса, қулай. Лекин қўшнимизнинг тўйи ҳафтанинг ўртасига тўғри келди. Шаҳардаги бояги амаки ука ва аёли энди, тўй ўтгандан сўнг дам олиш кунлари келишди. Нарзи хола шаҳардан келган келинга бирпас қимирламай тикилиб қараб қолди. Хола кўнглида: «Қурмағур-ей, бунча тусдор бу келин! Ҳамма ишингни қилмай, йиғиштириб қўйсанг-да, шунга қара-аб, томоша қилиб ўтирсанг арзийди. Кийимларини ярашганини! Кўпчилик шаҳарликлардай очиқ-сочиқ кийинмагтям. Посонлигиям (фасони, кийимларининг бичими) бежаякан-да. Чиройлилиги чинирайҳондай экан!

Аёллар кўришиб, сўрашиб бўлишгач, дастурхонга қарашди. Сўнгра, нима бўларди, ҳангома-да. Нарзи холаси тушмағур бояги шаҳарлик чиройли келиндан даб-дурустдан сўраб қолди:

— Нечта боланг бор?

— Биттагина қизим бор.

— Болангди бўғани ўзи шу биттама, я ўзинг кўпайтиришди халамадингма? — баттар қизиқа бошлади хола. Меҳмон келин эса босиққина жавоб қайтарди:

— Йўқ, холажон, — худо бошқа фарзанд бермади.

— Қайннанг борма?

— Йўқ, холажон, ойижонимга бир йилгина хизмат қилиб қололдим.

— Қайнотанг тирима?

— Йў-ўқ, — деди афсус билан меҳмон, — отамни уч йилгина парвариш қилишга улгурдим.

Нарзи хола ўзининг дабдурустдан берган саволларидан ўзи ноқулай аҳволга тушиб қолди ва тўкилиб, шошиб-пишиб ўзининг чиройли ниятларини тўкиб солди:

— Илойим, қизинг ўзидан кўпайсин! Бахтли, тахтли бўлсин. Битта қизинг бир қишлоқ бўсин. Ўзинг ҳам бо-йинг билан қўша қари.

— Сиз ҳам соғ-саломат бўлинг, фарзандларингиз, набираларингиз бағрида бардам-бақувват, яйраб, яшнаб юринг, холажон.

Қаранг-а! Одамнинг саволга берган жавобидан ҳам унинг феъл-атворини, характерини билса бўлади. Ўтирганлар ичида ҳар бир сўзидан одоб ёғилиб турган бу келинга ҳаваси келмаган одам қолмади.

* * *

Ўттиз йиллар илгари Ялтада зоминлик Мамараҳим ака деган киши билан дам олган эдик. У киши оиласи билан борган, биз ҳам оилавий. Ўшанда биз ўттиз ёшлар атрофидамиз. У кишилар етмишларга яқинлашиб қолишган. Бир куни кечқурун тоза ҳавода скамейкада салқинлаб дам олиб ўтирсак, Мамараҳим ака чап қўли билан ўзининг ўнг елкасини аста силаб, ўнг қўлининг пастигача туширди. Зимдан қараб турсам, шу ҳаракатини бир неча бор такрорлади.

— Қўлингиз оғриб турадими, Мамараҳим ака? — сўрадим у кишидан.

У киши каловланиб, бир ҳа-а, деб чўзиб қўйди, бир йўқ, деди ўйлангандай.

— Оғримасдику-я, лекин ҳозир оғрияпти. Беш-олти кундан бери сизлар билан яқин ҳамгаш бўп қолдик, энди тўғриси айтиверай, қизим, — деди. — Эртага бу ёққа жўнаймиз деган кунимиз кеч соат ўндан ошаяпти-ки, ўғлим сира уйга келмайди. Биладан, ҳар замон-ҳар за-

мон жўралари билан ўтириб, қиттак-қиттак олиб зиёфат қилиб ўтирадиган одати бор. Ёмон жаҳлим чиқди. Эрта-лаб ота-она узоққа жўнайдиган бўлса-ю, болангнинг парвойига келмаса. Соат ўн бирлардан ошувдиям, дарвозанинг қулфи ташқаридан қичир-қичир, ғужур-ғужур қила бошлади. Биламан, ярим кечагача жўралари билан ўтирган ўғлим маст, қулфнинг калит суқадиган жойини тополмай овора бўлаяпти. Ўзим ичкаридан калит суқиб дарвозани очдим-да, ўғлимнинг жағига бир-икки айлантириб солдим. Ўнг қўлим билан шунақа қаттиқ зарб билан урибман-ки, ҳалиям шу қўлим оғрияпти. Ота бўлиб қўл кўтарганим шу. Болаларимни сира туртмаган эдим. Ўғлим ўзи жуда меҳрибон, ёш бўлса ҳам жамоа раиси, яхши раҳбар, ҳеч кимга ёмонлик соғинмайди. Фақат, шу йигирма кун, бир ойда шунақа қилиқ чиқариб қолди.

Ўзи ўтган йили уйлантирган эдим. Ширингина қизчаси бор. Уям ҳозир кўзимга кўриниб бораяпти. Соғиндим шуни. Келинимнинг ўзи файзли бола-да, барака топкур. Индамай юради, индамай юриб бизга ҳазил қилади. Саратон кунлари биз — чол-кампирга боғимиз ичидаги чорпоёга кечқурун тунагани жой солиб қўяди. Менинг ёстиғимга бир шохча райҳон, бир жуфт оқ атиргул, қайнонасининг ёстиғига бир жуфт қизил атиргул билан бир шохча райҳон узиб қўйиб кетади. Ётишдан олдин буни кўриб қувониб, гулларни ҳидлаб бир роҳат қилиб, кулишиб оламиз.

Тунов куни холангиз — қайнонаси ўзининг келинлигидаги ёғим рўмолини, менинг куёвлик кунларимда кийган тўнимни сандиғидан чиқариб, келинга: «Буларни дорга осиб шамоллатиб қўй, кейин яна сандиққа жойлаб қўямиз. Худо хоҳласа, набира келинлар туширганимизда шуларни ҳам бирпасга бўлса-да келинларга рўмолни ёпинтириб, ўғил набираларимга ўша тўнни кийгизамиз. Илоҳим, улар ҳам бизга ўхшаб қўша қариб юришсин» дебди. Келиним тушмагур ётар маҳал бизга жой солиб, менинг ёстиғимнинг устига шу тўнни ва куёвлик белбоғимни тахлаб, устига оқ атиргул ва райҳон, қайнонасининг ёстиғи устига эса унинг келинлигидаги ёғим рўмолини ўхшатиб тахлаб, унинг устига эса қизил атиргул ва райҳон қўйиб кетибди.

Ўзимизча кулиб, бир роҳат қилибмиз холангиз билан. Келинболамнинг шу ширин ҳазиллариниям соғиндим, дейди Мамараҳим ака. — Бундан ташқари, патнисга икки косада мазали қатиқ билан бир чойнак чой, иккита пиёла, кичкина топ-тоза сочиқча қўйиб кетишни ҳам ҳеч эсидан чиқармайди, умринг узоқ бўлгур, ўғлим билан қўша қаригур.

Мен Мамараҳим аканинг қўлини силаб туриб айтган гапларидан роҳат қилдим.

Саёҳатдан қайтгач, шу кишининг келинига ўхшаб қайнона-қайнотамни бундан ҳам яхшироқ кўнглини топиб яшашга қатъий аҳд қилдим.

* * *

Шарофатнинг қайнонаси бетоб бўлиб қолди. Бедаво дардга чалинди бечора. Наманганда, вилоят касалхонасида анча даволанди. Шифокорлар унинг фарзандларига энди онаси қанча даволанса, игна ва дорилардан шунчалик қийналишини, энди шифохонада ётиш бефойдалигини айтишди. Шундай бўлса ҳам катта ўғли ва келини Салима холани Тошкентга, онкология маркази шифохонасига олиб келиб жойлаштиришди. Бу ерда операция қилиш зарурлигини айтишди. Келини Шарофат қайнонасини парваришлаш учун шифохонада қолди. Палатада баъзи беморларга жавоб берилган куни яна бошқа янги келган бемор жойлашгунча Шарофат учун ётиб тунашга бўш ўрин бўлиб қолади. Бошқа кунлари эса шу палатадаги овқатланадиган стол атрофидаги стулларнинг бирига чўкади. Столга таяниб, кафтини жағига тираб қадалиб ўтириб, тонг оттиради. Қисқаси, кечаси Шарофатга бирпас чўзилиб дам олишга жой бўлганидан бўлмагани кўп бўлди. Шусиз ҳам азоб еб кундан-кун орқага кетаётган онага кечаю кундуз огоҳ бўлиб, ичи ачишиб, эзилганини қайнонасига сездирмай, тўхтовсиз хизмат қилишнинг ўзи бўладими?

Биз Тошкентда турамиз. Салима холанинг турмуш ўртоғи менинг турмуш ўртоғимнинг туғишган акаси. Салима холанинг икки ўғли, саккизта қизи бор.

Онанинг Тошкентга келиб ётганига энди ўн саккиз кун деганда, биринчи марта қизларидан бири келди. Тош-

кентга бир кунда келиб кетишнинг иложи йўқлигидан қизи онасининг ёнида қолиб ётишга мажбурлигини айтди. Шунда мен Шарофатга:

— Мана, янгамнинг ўз қизи келди. Бир кеча онасига қараб турсин. Сиз эса бизникига юринг. Бош-мошингизни ювиб, ўзингиз ҳам бир оз дам олиб келасиз, — дедим.

— Янга, мен келинман, қизлари келса ҳам менинг сизларникига кетганим нотўғри бўлади-да.

— Ҳеч қандай! Бундан ташқари, она-боланинг ҳам ўз гаплари бордир, уларни ёлғиз қолдиришимиз ҳам керак-да.

У уйимизга келгач, тортинибгина деди:

— Янга, акам уйда эканлар, мен ювиниб, ваннагизда шар-шур қилиб ўтирмай. Шифохонанинг ўзида ҳам ювинадиган жойлари бор, бир иложини қиларман.

Олий маълумотли, битта уйнинг бахтли, тахтли бекаси, институтда дарс берадиган обрўли ўқитувчи келинимиз — Шарофат уялиб, одоб билан қайноғасига зўрға салом берди. Сўнг ошхонадан чиқмади ҳисоб. Акамга мазали бирон нарса пиширсангиз, ёрдамлашай деб туриб олди. Ухлашга ётаётганимизда мендан қаттиқ илтимос қилди.

— Янга, жон янга, эртага азонда мени албатта уйғотинг, энамнинг олдига шифохонага тезроқ етиб борай, илтимос-да...

— Шошилманг, — дедим мен парво қилмай. — Акангиз ишга кетаётиб хизмат машинасида сизни ҳам олиб кетади.

— Вой, янга, тайёр метро, автобуслар турганда уялмай акамнинг машинасига ўтириб олайми? Ўзим биланман йўлни. Қийналмай топиб бороламан.

Азонда мен — энахотинни, кайвони аёлни келин Шарофат уйғотди. Мен билан шивирлабгина хайрлашиб, эшикни астагина ёпиб шифохонага кетди.

«Шарофат, исмингизни билиб Шарофат қўйишган экан. Ҳаммани хурсанд қилиб, рози қилиб юрибсиз. Илоҳим бегингиз билан қўша қариб, фарзандларингизнинг ҳузурини кўриб, шарофатли, фароғатли умр кечиринг», — дедим кўнглим тўлиб ичимда.

* * *

Икки ота-она, икки оила икки юртдан Наманган ва Қашқадарёдан сиҳатгоҳнинг ёнма-ён хоналарида яшадик. Дам олишнинг аълолигига, врач ва ҳамшираларнинг хушмуомалалигига гап йўқ. Ўн кун ичида ёнма-ён хоналарда яшаб, қадрдон бўлиб қолдик. Охирги куни қайнона-қайнота, ота-она, фарзанду жиянларимизга совға олиш учун шаҳарга чиқиб, магазинларни кўрдик. Ҳамидахонга унчамунча матолар ёқавермади:

— Энамга бунақаси ёқмайди. Бунақасини кийганини ҳеч кўрганим йўқ. Энамга энг бежирим, ёшига мосини топай-да, охир чиқар-ку, — дейди.

Менинг оёғим чарчаса чарчади, лекин Ҳамиданики чарчамади. Ишқилиб, энамга ундайи ёқади, бундайи ёқмайди, мановиси чиройли материал экан-у, лекин жуда арзон экан-да, кейинги магазинга кирайлик-чи, шунақа матонинг қимматроғидан чиқиб қолар.

Обрўлигина кўйлақлик олай-да, — деб хуноб қилди.

Биз ҳамма совғаларни сотиб олиб бўлганмиз, шунча оғир юкимиз билан Ҳамиданинг орқасидан эргашиб юриш жуда малол келаётганди. Айниқса, фақат энамга, энамга деявергани.

— Ҳамида, тағин мендан хафа бўлиб юрманг-у, мен сизга беш кетмадим, — дедим охири унга.

— Нега? — унинг кўзлари катта-катта очилиб, менга тикилиб қолди.

— Куни билан ўз энангизга кўйлақ изладингиз, Қайнонамга ҳам олай деб оғиз очмадингиз-ей. Қойил...

— Ҳов? — деди шошиб-пишиб Ҳамида — куни билан энамга деб излаганим — қайнонамга деганим. Мен энамни орқасида ҳам қайнонам деб атамайман. Сиз айтаверасизми? Унда узоқ бўлиб бегонага ўхшаб қолади-ку? Сизни билмадим-ку, менинг ундай дейишга оғзим бормайди.

Уялиб кетдим.

— Унда ўзингизнинг онангизга ҳам бир кўйлақлик совға олинг-да, — дедим қизариб.

* * *

Иззатли ўқувчиларим! Мен сизга юқоридаги файзли, фидойи, ҳавас қилгулик келинлар ҳақида тишим ўтганча ўздим.

Бир момом айтарди: «Бахт қуши эслининг ҳам, эси йўқнинг ҳам, яхшининг ҳам, ёмоннинг ҳам бошига қўна-веради, фақат уни удда қилиш, бажариш керак»... Бир умр бахт оғушида яшашинг учун эса ўз иззатингни сақлашинг, яъни атрофингда яшаётганларни ҳурмат қилишинг, уларга нисбатан фидойи бўлишинг керак... Азиз ўқувчиларим, мен сизнинг уйингизга ёки яқинларингизга бахтини маҳкам ушлайдиган ана шундай пишиқ, пухта, файзли, фазилатли, фидойи, фароғатли, ибратли, ибодли, ифбатли ва иззатли келинлар тилайман.

ИККИ ОИЛА — ИККИ МАНЗАРА

Биз ҳаётимиздаги жуда кўп ноҳуш воқеаларнинг сабабини тақдирга тақаб қўяверамиз. Ўйлаб кўрсак, аслида ундай эмас, кўнгилсизликларнинг кўпчилигига тақдир эмас, ўзимиз сабабчи бўламиз.

Қўшнимиз Аслбек енгил машиналарни таъмирлайдиган жойда эрталабдан кечгача қора мойга ботиб, тинимсиз ишлаб пул топади. Лекин уйда барака йўқ. Нега? Чунки у пул топишдан бошқа ҳеч нарсани билмайди. Онаси Маҳкам хола умрида бирон марта ўғилларини ошхонага йўлатмаган. Чунки у кишининг фикрича, ошхонадаги ишлар қизларники, молга қараш, томорқада ишлаш, ўт ўриб келиш каби юмушлар ўғил болаларнинг вазифаси. Бечора Аслбек уйга 4—5 килолаб гўшт ва бошқа ҳамма нарсаларни мўл-кўл қилиб олиб келади. Лекин бу сгуликлар ҳеч вақтга бормайди. Аслбек хотини Шоирадан бепарвогина сўраб қўяди:

— Бунча тез кетади ҳамма нарса?

— Рўзғор-да! Рўзғорни вор деб қўйибди. Кетаяпти-да рўзғорга.

Аслбек яна ташийди. Лекин ошхонага бош суқиб кирмайди. Ҳеч бўлмаса, умрида бир марта сут пиширмаган. Аслбекнинг онаси — қайнона Маҳкам холанинг рўзғори келин туширмасидан олдин жаннатдай эди.

Ҳамма ишини, ҳовлидагисини ҳам, ичкаридагисини ҳам ўз вақтида қилмаса, уйқуси келмасди. Энди эса келин келгач, йиғилган кўрпаларнинг бири ичкарига ботиб кетган, бири юзага чиққан, улар кўрпа бўлганларига уялиб турадилар. Келиннинг ювдим деб қўйган қайси идишини ушласангиз, қўлингизга чиппа ёпишади. Аслбек ўз оти билан Аслбек. Садқаи бахт кетсин бунақа келин. Уни тергайдиган одам йўқ. Нега десангиз, Маҳкам хола қандли диабет касалига дучор бўлган. Шу туфайли бечоранинг кўзлари хиралашиб қолган. Оиланинг келажаги учун эр-хотин топган-тутганларини тежаб ишлатиб, қолганларини фарзандларнинг уй-жойи учун йиғса бўлади-ку. Йўқ, бунақа режалар уларнинг тушига ҳам кирмайди. Йиллар эса зипиллаб учиб ўтиб кетаверади. Мана, уларнинг фарзандлари учта бўлди. Каттаси ҳадемай ўқишга кирадиган бўлади.

Ҳар уч-тўрт кунда келин ярим соат ёки қирқ минутга йўқолиб қолади. Шоира уйларининг яқингинасидан икки-уч кишилик шашликми, иссиққина сомсами сотиб олади-ю, кира қилишга тўхтаб турган машиналар билан зипиллаб онасиникига бериб келади. Ёки бўлмаса, уйдаги ёғдан, гўштдан олади-да, ота-онасини хурсанд қилиб қайтади. Бу келиннинг болалари ҳам унинг фикри, режаси, тутумига мослашиб ўсишяпти. Маҳкам хола шўрлик, аянг қани, кўринмай қолди, деб сўраса, улар, билмадим, эна, боягина шу атрофда юрувди-ку, деб қўя қолишади. Лекин улар яхши билишади, аясининг қаёққа ва нима учун кетганини.

Ҳурматли ўқувчи, сиз ўйлаётгандирсиз, бу келиннинг онаси жуда ночор яшар экан-да, деб. Йўқ, яхшигина, тўққина яшайди. Ўғиллари топармон, тутармон. Фарзандларидан тинчиган. Фақат, келиннинг ўзи шунақа тарбияланган, онасига фидойидан фидойи. У она тушмагурам айтмайди, уйингдаги катталардан бир овиз сўрадингми, нима бало, сен тушган уйда ҳисоб-китоб деган нарса йўқми, деб. Лекин бу холанинг ўзи ўз уйида ҳисоб-китобни роса жойига қўяди-да. Қизи, яъни Маҳкам холанинг келини онасиданам яхши билади, ҳисоб-китобу, режалаб иш қилишни. Олий маълумотли, тажрибали ҳисобчи-ю, лекин, афеус, тушган жойига ичи ачимайди, холос. Бу

келиндинг ошхонасига кирсангиз, қўйган нарсангизни яна қайтиб тополмай қоласиз. Ошхонада аҳвол шу бўлса, ҳар уч-тўрт кунда шунчадан харажат эрдан, қайнонадан беижозат чиқиб кетаверса, бунга эр деган зийраклик билан қарамаса, бу уйда барака нима қилсин? Мол аччиғи — жон аччиғи, дейдилар. Маҳкам холанинг ҳамма дарди ичида. Ўғил уйландими, энди унинг ҳар бир сўзи асли учун ҳукм бўлмоғи керак. Ҳукм даражасида фикрламоғи ва сўзламоғи учун эса ўғил болани ёшлигидан бошлаб ошхонадаги юмушлардан хабардор қилиб бориш, албатта керак экан. Бир кунда 40 минут ёки бир соат бўлса ҳам пишириш, куйдириш ишларига аралаштирган билан ўғил боланинг ўз юмушлари бажарувсиз қолиб кетмайди.

Мана қаранг, ўсмир пайтида бир ниёла сут пишириб кўрмаган, 1—2 та тухумни ўзи қайнатиб ёки қовуриб емаган, ошнинг гўштани чамалаб тўғраб беришга ёрдамлашиб юбормаган, ёки овқатнинг ёғини қозонга солаётганда унинг қанчалигига кўзи тушмаган боладан нима умид? Турган гапки, рўзғорга кетаяпти дейилса, ишонаверади-да.

Маҳкам хола келинининг ўз онасига илинишига қарши эмас, лекин ҳамма нарсани эви билан қилиш керак-да. Уйда болалар вояга етиб келаяпти, демак, ҳар бир оиланинг ўзига яраша тўплаган маблағи бўлиши керак. Бу ёғида ҳеч бир моддий қуввати бўлмаган кишининг ҳамма вақт кўнгли чўкиб юради. Бу тушкун кайфият бориб-бориб эркак кишининг соғлигига зарар қилиши мумкин. Буни келин ўйлаб ҳам кўрмайди. Шуларни ўйларкан, Маҳкам хола бола тарбиясида анча камчилик ўзидан ўтганлигини фаҳмлаб баттар эзилади. Хола кўнглида яна бир нарсадан ваҳимага тушади. Бу келин болаларига уй қилиш, тўй қилиш, уларни ўқитиш пайти келганида, ўз ака-укаларидан қарз олиб, эрининг тилини батамом қисиб олишдан ҳам қайтмайди. Ака-укаларнинг рўзғорига гўшт, ёғ доимо бошқа ёқдан текинга томиб турса, уларда бировга қарз бериш имконияти бўлиши турган гап.

Энди бошқа уйдаги манзарани қаранг. Наргиз жуда тартибли оилада вояга етди. Онаси бошидан тежаб-тергашни, ҳар бир майда-чуйда, лекин жуда зарур бўлган ишларни ёш қизчалигидан унинг қулоғига қуйиб тарбия-

лади. Катта бўлган сари Наргизнинг ҳамма ишга яхшигина уқуви келадиган бўлди.

Тақдирни қаранг-ки, Наргиз турмуш-тутуми ўзи ўсган оилага бутунлай ўхшамайдиган оилага келин бўлиб тушди. Хонадондаги пала-партишликни кўриб, аввалига унинг кайфияти тушиб кетди. На ошхонада, на меҳмонхонада, на ётиб туришда тартиб бор. Меҳмонхонадаги кўрпачаларнинг рангига қараб бўлмайди. Улар кўрпача бўлганидан буён ювилмаган, сув кўрмаган. Наргиз тиббиёт ҳамшираси эмасми, кир сингиб кетган жойларда овқат ҳам егиси келмай қолди. Шунақаям хўрлиги келдики... Лекин бирдан ўзини тутиб олди. Наргиз кўнглидан ўтказди: «Мен нега хафа бўлай? Ахир, энг муҳими, бу уйдаги одамлар яхши инсонлар экан-ку? Иккинчидан шу рўзвордаги бараканинг борлигига шукур қилмасам, уятдан-уят, ношукурлик эмасми? Хонадонни тартибга келтириш эса, астойдил ҳаракат қилсам, мумкин бўлган иш-ку.

Наргиз бу пала-партишлик ҳақида ҳеч кимга ҳеч нарса демади. Нима қилади, ўзи тушган жойини ўзи гап-сўз қилиб? Унинг уйда ҳаммага қилган хушмуомаласини айтмайсизми?

Биринчи ишни келин ошхонадан бошлади. Тўрт-беш кун ичида ошхона оппоқ пардали ойнадай ошхона бўлди. Кирсангиз, чиройингиз очилиб, енгил тортасиз. Яна бешолти кун ўтгач, меҳмонхона ҳам одам кутгулик ҳолга келди. Наргиз меҳмонлар ўтирадиган кўрпачаларни, ёстиқ жилдларини ювди, кўрпачаларнинг пахтасини ўзи солиб, ярашиғини келтириб қавиди. Уларни теп-текис, тап-тахт қилиб йиғиб, ўзи тиккан каштани йиғилган кўрпачаларнинг устига чиройли қилиб ёпиб қўйди. Қайнонаси беозоргина аёл экан. Қайнсингилларини ҳам яхши гапириб ишга солди. Улар билан дераза ойналарини ювди. Егулик, пиширгулик учун келтирилган нарсаларни тежаб ишлатди. Оз нарсалардан соз егулик пиширди. Бир ярим-икки ой мобайнида бу хонадон сонга кирди. Бош суқиб киргулик уй бўлди. Яхши, тоза уйга яхши одамларнинг, яхши келиннинг ярашганини айтмайсизми? Янги келин фақат уйим-жойим деди. Хуллас, келин келганидан сўнг, бу уйнинг баракасига барака қўшилди, саранжом-саришталик келди.

Келин паррандачиликниям тилини яхши тушунар экан. Курк бўлган товуқларга тухум бостириб, бир дунё жўжа очирди. Паррандачилик — етти хазинанинг бири, деганлари рост экан. Тухум, товуқ гўшти уйдан чиқадиган бўлди. Қайнона-қайнотанинг келинни тергашга ҳеч қандай ҳожат йўқ. Улар хурсанд, ҳар куни тинчгина ухлаб туришади.

Хуллас, кўп яшагур, беги билан қўша қаригур, увалижували бўлгур келин тушган хонадонини қарсақдай қилиб қўйди. Маҳаллада Наргиз ҳақида гап очилса, каттаю кичик — ҳамма «Ота-онасига раҳмат бу келиннинг» — дейишади.

КИМ КЎП ГАПИРАДИ?

(Эркаклар кўнглига олмасин)

Вой-вой — войгина-ей! Эркаклардай кўп гапирадиган халқни кўрмадим, — дейди кўнглида Мушарраф опа пиёз арчиётиб. Меҳмонхонада ўтирган эркакларнинг суҳбати умуман тўхтамайди. Ғўнг-ғўнг, ғўнг-ғўнг. Ниманиям гапиради-я, булар?

Мушарраф опанинг умр йўлдоши — Толмас ака ошхонага чиқиб, аёлига раҳми келган бўлиб буюради:

— Вақт ўтиб бораяпти, — дейди у, — қозонга яна бирон нима солгин, осонроғидан бўсин-да, осонроғидан, — дейди.

— Бўпти.

Осонгина буюришдан кўра, осонгина пишириш қийин, албатта, лекин... бўпти-да, бўпти. Мушарраф опа мазали бирон иссиқ овқат тайёрлаб беради. Овқат ейиш билан сўзлашни бир вақтда олиб боришади ишбилармон эркаклар. Орада ювилиши керак бўлган тақсимчалар, қошиқ ва санчқилар меҳмонхонадан тўхтовсиз ошхонага чиқиб, тўхтовсиз ювилиб, артилиб, яна тўхтовсиз меҳмонхонага киргизилаверади.

Кеч соат ўндан ошгандан сўнг Толмас ака ошхонага ташриб буюриб:

— Чарчамадингми? — сўрайди у. — Менга қара, кўп эмас, бир товоққина чучвара букиб, қозонга солиб бер, кўп эмас, кўп эмас, бир товоққина, бўптими? Кейин май-

ли, дамингни олавергин, ётавергин, ухлайвергин, бўптими? — деди меҳр ёғилаётган сўзларини қаторлаштириб айтиб. Ичкарида эса ҳангома бетанаффус давом этаверади.

— Бўпти.

Бўптини бажаргунча Мушарраф опа қанча нарсаларни хаёлидан ўтказди. Мана, ўқинг:

Толмас ака ўзи валломат киши. Яхшиниям яхшиси. У аёлини, келинини тушига кирмаган ярашиқли либосларни сотиб олиб келади. Хотинини ўлиб қолайин деб яхши кўради. Қайси бир йили Мушарраф опа оғриб қолди. Бечора эр бетини суви беш томиб қайси врачларга олиб бормади, қайси дўхтурларга ялиниб ёлвормади, дейсиз. Қаратган қараб қолмас, деганларидек, ҳозир ҳам вақти-вақти билан врач ва табиблардан маслаҳат олиб туради.

У ҳазил аралаш Мушарраф опадан айб топишни яхши кўради. Ишқилиб, гапириб туриш керак-да. Бир куни аёлига шифонерни оч, деди, очди. Бир неча йил илгари сотиб олинган тайёр кийимларни кўрсатиб, бошини сарак-сарак қилиб:

— Ҳа-а, ношукур хотин-а, шунча опкелганларимни ялчитиб киймадинг-а, эссизгина-я, деди.

— Вақтим бўлса кияман-да, — деди Мушарраф опа.

Толмас ака хотинининг бу гапидан кейин узоқ куйиб-пишиб сайради. Эрининг қайси бир гапи эсида қолсин бечоранинг. Радиоям яхши, бураб қўйсанг, ўчади. У эса гапиравери-гапиравери қачон ҳордидан чиқса, пасанда бўлади, кейин тўхтади. Лекин, Мушарраф опа бит-таям хафа бўлмайди. Бир момонинг қўполроқ мақоли бор эди:

«Бақироқ туянинг бори яхши, бақириб турса, ундан ҳам яхши». Мен ниманиям топиб келаяпман, бола-чақамиз билан уст-бошимиз бут бўлса, ҳаммамиз соф-саломат бўлсак, холодильникда барча нарса старли бўлса, бундан ортиқ менга қандай бахт керак?

Толмас аканинг энг яхши қилиғи — кўп жаврагани билан болаларини, келини ва аёлини ҳеч қачон ҳақорат қилмайди. Қарийб қирқ йилдан буён яшашаяпти-ки, Мушарраф опа унинг «Ўл» деганини бирон марта эшитмаган.

Мушарраф опанинг келини — ками йўқ жувон. Ишидан қил топмайсиз. Ошхонадаги ҳамма ишни шипиллатиб бажариб ташлайди. Лекин бу Толмас акага етмайди. Агар Мушарраф опанинг ўзи ошхонада кўришиб турмаса, осмон ўйилиб остига тушади. Қиёмат қойим бўлади. Айниқса, меҳмон келиб қолса борми, ёмон шоштирадида, келини икковиниям. Толмас ака камдан-кам болалари билан овқат ейди. Агар ҳеч ким келмаса, қўнғироқ қилиб бирон яқин ўртоғини чақириб олгач, кейин овқатни суздиреди. Мушарраф опа, келини, неваралари ўзлари алоҳида овқатланишга ўрганиб кетишган.

Бир куни Толмас ака Мушарраф опага уй ичида киядиган юмшоққина шиппак олиб келипти. Шунақа чиройли-ки, қошиқдай! Шишакнинг олд қисми — юзасига пўпили — ё тустовуқ, ёки олмахоннинг терисидан кичкинагина бўлакча олиниб, жудаям бежирим қилиб ўрнатилган. У пўпили — пўпили бўлганига ҳам иушаймон еди. Мушарраф опа ошхонадан чиқмайди. Ошхона — ошхона-да. Ҳали у ёғ доғлайди, ҳали хамир ёяди, ҳали ошхонани супуриб-сидиради. Ахир, ҳамма ишни келинга ортиб қўйиш ҳам инсофдан эмас-да.

Меҳмон келдими, Толмас ака қайнона-келинни шундай шоштиради-ки, улар ҳозир қўйган бирон нарсаларини шу ернинг ўзидан топишолмай қолишади. Ҳам дастурхон безаш керак, ҳам икки-уч хил овқат пиширишни бошлаб юбориш керак. Кўкат тозалаш керакми, гўштни қиймалагичдан ўтказиш керакми, хамир ийлаш керакми? Овқатни-ку, тўхтовсиз пишириш керак. Ишқилиб, ҳеч вақт ўтмай, ҳавас қилиб олиб келинган шўрлик шишакнинг ранги-туси қолмади.

— Одамларникига бориб юрибмиз, — нолишини бошлайди Толмас ака, ошхонасиниям кўриб юрипмиз, биласанми, у одамлар қандай тугум қилиб ўтирипти?

Мушарраф опа ичида ўйлайди, «Ёлғон, ҳеч кимнинг ошхонасига кирмаган, шунақа деб менга эркалайди бу одам». Охир Мушарраф опадан ҳам садо чиқди:

— Одамларнинг хотини яхши-да. Нимаям қиласиз энди, пешона экан. Сизга мендай ўнгсиз, сонсиз хотин битипти. Тақдир-да.

Бугун Мушарраф опанинг оғзидан чиққан бор-йўқ гап шу бўлди.

— Уф-ф! Тез-тез бўлинглар! Сен хотинлардан фақат гапни олса бўлади.

Афсус, ошхонада Толмас аканинг бошлаган нутқи узилиб қолди, чунки ичкаридан ўртоқлари чақириб қолишди.

Толмас ака бир кун нима дейди денг:

— Мушарраф, одамларнинг хотини пардоз-андоз қилиб юради, сен ҳам мундай ўзингга қараб юргин-да.

— Ўҳ-ҳў-ў! — деди Мушарраф она энсаси қотиб, улар соатлаб бўяниб, ҳали у ёнбоши билан, ҳали бу ёнбоши билан узун ойнага сумарилиб, термулиб қараб бўлгунларича менинг овқатим пишиб бўлади.

Мушарраф она гапининг давомини ичида айтди: «Ана шу бети бўёвдиларнинг кўшини уйига ҳеч ким оёқ босмайди, ошхонасига-ку бош суқиб киролмайсан, ҳам кир, ҳам тартибсиз!»

Бу гапдан кейин Толмас ака ичидан аёлини янаям яхши кўриб кетди. Лекин сир бой бергиси келмай:

«Элакка чиққан хотиннинг эллик овиз гани бор экан», — деб кўйди.

Мушарраф она келини билан ҳар бир чучварасини чимиридай-чимиридай қилиб букиб, пишириб беришдики, ҳали эркакларнинг вўнг-вўнги тўхтамади. Ўйлаётгандирсиз, энди иш тугагандир, деб? Қаёқда! Ҳамма жойни саришта қилгунча кўнгли тинчимайдиган битта холамнинг мақоли бор эди: «Ошхонада иш бошини еб, боқайини тортиб ётипти». Ҳамма идиш-товоқлар ювилиб, меҳмонхона ҳам йиғиштирилиб ошхона супурилиб, поллари артилиб, оқшом худди ҳеч нарса пиширилмагандай ян-янги ҳолатга келгунча қайнона-келин тинмайди. Нега, десангиз, ҳар куни эрталаб Мушарраф она Толмас ака ишга кетишдан олдин ана шу чиннидай топ-тоза ошхонадаги столга нонушта тайёрлаб беришга ўрганган.

Мушарраф она кчаси чамаси соат икки-учларда ётоқхонага кирди-ю, диванга ўтирди. Оёғи настда, ёстиққа бошини кўйиб ётди-ю, қотди. Оёғини кўтариб, диванга ҳузур қилиб узатиш қаёқда, ўзи ётмасидан икки-уч соат олдин шунчалик чарчаган эди-ки, у оёқ-қўллари ўзиникими, бировникими, асли шу оёқ-қўллари борми-йўқми, билинмай қолган эди.

Мушарраф она саҳар, бомдод номозига уйғонса, ҳалиям шу муборак тартибда ётган экан. «Қандинги ур, Му-

шарраф! — деди у ўзига ўзи, — пўпилиси бор юмшоқ шиппакни чаққон оёққиналарига илиб, шу ҳурматли оёқларни осилтириб ухлаш бахтига ким мушарраф бўлипти?!».

Эрталаб Мушарраф опа эрига ҳавас билан нонушта тайёрлаб берди ва астагина деди:

— Дадаси, менинг сизга муҳим бир саволим бор.

— Нимаиди? — қизиқсиниб, ялт этиб аёлига қаради эр. Мушарраф опа оғзини эрининг қуловига яқин келтириб, астагина авайланиб сўради:

— «Чурқ» этиб юборсам мумкинми?

Хотинининг бу ҳазилидан Толмас аканинг жон-пони чиқиб кетди. Бечора шошганидан сўзларини яримта-юримта қилиб жаврай кетди, бир ёқдан ишигаям кечик-маслиги керак.

— Айтаман-ку ҳамиша! Дунёни бузадиган аёллар, деб. Ўз-ўз-ўзи, кўнглимга кеп турувди, ҳозир шу бир асабимга тегадиев, деб. Тинч кун йўфакан-да ишқиб! Вой-вой, вой-вой, ўзи нима демоқчисан? Топиб кеган нарсани пишириб, еб-ичиб ўтирмайсанми, индамай!

Ўзи боягина хаёлимга келувди, шу бугун қалай индамадиев, деб. Барибир индадинг-да!

Асли шу кўп гапирадиган аёлди ёмон кўргичийдим. Худди шундайчиқинига учрадим. Индамасдан туролмайсанми?

Эр ёзғиришдан чарчамади. Оғзи беш бориб ўн келадиев! Мушарраф опанинг қулоғи битиб қолди. Лекин у Толмас акани иззатлаб, дарвозагача чиқиб, ҳурматлаб ишга жўнатиб қўяётган эди, машина икки-уч метрча юрдими, юрмадими, бирдан тўхтади. Толмас ака эшикни очиб:

— Мушарраф! Бугун ошхонанда нима йўқ! Тушликка келганимда ола келамадан-да.

Мушарраф опа ошхонасида нима йўқлигини бирданга эслаб айтолмади.

Толмас ака аёлига қараб:

— Уф-ф! — деди-да, ҳайдовчига «Ҳайда!» деди. Улар кетгач, Мушарраф опа кулимсираб ошхонада оти йўқ, охири йўқ ишларини бошлаб юборди. «Омон бўлгур, фақат инжилиб туради-да, инжилганда-чи, нима қипти, инжилмаганда шохим ўсиб чиқармиди?» дея мамнун ҳолда ишларини давом эттирди.

ҚАДРИЯТЛАР ҚАДРЛАНМАГАЧ

— Қачонгача мени хўрлайсизлар? — янги келин, Покиза келганига ҳали икки-уч ой ўтмасдан йиғлаб-энгираб ҳаммага — уйдаги каттаю кичикка ўшқира кетди. Қайнона келинболасига қўли билан «астароқ-астароқ» ишорасини қилиб:

— Вой, айланай, сизни ким хўрлади? Хўрлаш деган сўз жуда ёмон сўз-ку? Бекордан-бекорга ишлатаверманг бу ганни...

— Нега бекордан-бекорга экан? — Овозини бундан ҳам баландлатди келин. Шу уйда ҳамма, ҳамма ейдиган нонни битта мен пиширишим керакми? — деди келин кўрсаткич бармоғини ўзининг кўкрагига қайта-қайта ниқтаб, — бу уйда адолат борми ўзи?

— Вой, айланай, жоним болам, — деб тушунтира кетди қайнона. — Мана, мен шу пайтгача ҳамма вақт ўзим пиширардим нонни, орада сотиб ҳам олардик. Ошхона ишлари, нон, овқат пишириш аёл кишининг кундалик оддий вазифаси. Бунга хўрлаш деган сўзнинг ҳеч қандай алоқаси йўқ. Бунинг устига рўзвор ишларининг ҳаммасини сизнинг бўйнингизга осиб қўйганимиз йўқ-ку? Орада нонни сотиб ҳам олаяпмиз. Бунинг устига мен ҳам ҳамма вақт ёнингизда туриб, ёрдамимни аяётганим йўқ.

— Ёрдамингизни миннат қилмоқчимисиз, ёрдамингизни юзимга солмоқчимисиз? — овозини бундан ҳам баланд кўтарди келин. — Мени тинч қўясизларми, йўқми? Битта ўзим ҳаммангиз учун нон пиширсам, унда мен сизлардан кўрқар эканман-да? Бу нима кўргилик?!

Келин қанчалик баланд овозда шанғилласа, қайнона шунчалик паст товушда жавоб қайтарди:

— Жоним болам, ҳозир қайнотангиз, бош эгангиз — Салимжон тушликка келиб қолишади. Осонроқ, тезроқ пишадиган тотимли бирон овқатни икковлашиб ниширишни бошлаб юборайлик. Икковлариям уйда тушлик қилишиб, хурсанд бўлиб кетишсин. Бизлар деб тинмай ишлаб юришади, ахир.

Келин икки қўлини мушт қилиб, ўзининг белига тираб, худди катта «Ф» ҳарфига ўхшаб туриб олди. Кўзи қайнонасини тешиб юборгудай.

— Бош эга? Бош эга? Хаёлингиз жойидами? Эркак билан аёлнинг тенг ҳуқуқли бўлганига юз йил бўлаётинг-ю, вой дунёи-бехабар-ей! Бизлар учун ишлаб юришган бўлса, — ана, кўча тўла иссиқ овқат, соғиб олиб келишсин бизларгаям, ўзларигаям. Шу овқатдан еб олишади заҳарларига.

Мана шу дўзахдай сўзлардан кейин ҳам қайнона ўзини босиб, шундай деди:

— Энди, қизим, эркаклар уйга келиб, чиройли, обод дастурхонни кўриб, қувониб, тушлик қилиб кетишса, бунинг гашти бўлакча-да. Ошхонада улар ҳамма нарсани муҳайё қилиб қўйишган бўлса. Тайёр газ. Иссиқ сув, совуқ сув оқиб келиб турган бўлса? Ишга чиққунингизча, уйдаги бараканинг борлигига шукур қилиб, турлитуман мазали таомлар пишириб, уй ва ҳовлиларни чиннидай тоза тутиб, ҳамманинг кўнглини олсангиз қандай яхшийди-я...

— Э-э-э! Тугатинг, шу ёқимсиз лекциянгизни!

— Хўп, болам, лекциямни тугатдим. Ҳай, энди, вақт кетаяпти. Ўзингиз ҳозир ошхонада турипсиз. Ҳозир нима иш қилмоқчисиз, ёрдамлашай тезроқ?

— Э-э-э! Менинг ишим билан сизнинг нима ишингиз бор, а?

— Ҳозир эркакларимиз келиб қолишади-да.

— Кеса-кслар, шунга шунча ота-гўри қозихонами?

Келин шартга бурилиб, ўзларининг ётоқхонасига кириб кетди. Бечора қайнона тушлик учун шошиб-пишиб тез пишадиган овқат — «Сузиб олди» тайёрлашга тушди. Чунки, юпқа ёйиб кесиб, қуришиб қўйган хамири бор. Гўшт қиймалагичдан ўтказиб қўйилган гўшт ҳам бор. Дарров товага сариқ ёрдан солиб гўштни унинг устига солди-да, бош пиёз ва картошка ҳам қўшиб, тобини келтириб қовурди. Ўн дақиқалардан кейин товага бир пиёлча сув солиб, унинг қонқовини ёниб, газни пасайтириб, димлаб қўйди. Алоҳида идишга сув солиб, униям тагини ёқиб қўйди. Кўкатларни ювиб, тез-тез тозалаб тўғради. Қиш эмасми, кайфиятлари чоғ бўлсин деб, димланган гўштнинг устига қуритилган ялпиздан бир дамлам чойча солиб юборди. Ошхонада ажиб бир бўй таралди. Шу орада эркаклар ҳам кириб келиб қолишди. Қайнона дарров

юпқа қуритилган хамирни қайнаб турган сувга солди. Ана-мана дегунча, хамир қайнаб пишди. Қайнона — Хуррам опа ўз ишидан хурсанд бўлиб, хамирни ёйиқ товоққа сузиб олди. Унинг устига товадаги сариқ ёғли, гўштли, ялпизли саржўшни ёйиб, чиройли қилиб сузди. Опаям хурсанд, эркаклар ҳам хурсанд. Қадимги удумларимизга кўра, Хуррам опаларникида келин қайнотанинг олдида ҳурмат юзасидан овқат емайди. Шунинг учун опа келини ва ўзига алоҳида овқат сузди. У уйларининг бошқа хонасига ихчам, чиройли дастурхон қилиб, келинини чақирди. Келин ҳеч нарса кўрмагандай чиқиб, қайнонаси билан ўтириб овқатни паққос туширди.

— Ана, кўчадан сотиб олиб келса бўлар экан-ку, — деди икки қошини кўтариб қайнонасига қараб.

— Йў-ўқ, ўзим тезроқ-тезроқ қимирлаб пиширақолдим, — деди опа.

Келин иягини кўтариб, қайнонасига тикилиб қараб қўйди-ю, лаззатланиб чой ича бошлади. Хуррам опа ичида баттар эзилди. «Бетимнинг қалини — жонимнинг ҳузурри» деган мақол унинг миясига михланиб қолди.

Кунлар шу тарзда ўтаверди. Хуррам опа бу ҳақда ўғлига ҳам хўжайинига ҳам лом-мим демади. У келинининг бориб-бориб эпга келишини кутди. Уни алдаб-сулдаб ҳам кўрди, лекин келинболанинг тушунчасини ҳеч ўзгартиролмади. Авваллари келиннинг ошхонада кўринмаслиги сабабини эркаклар олдида уни уялганга йўйиб гапириб юрди. Хуррам опа эркакларнинг кўнгли чўкмасин деб ичини дарё қилди. Келиннинг барча эркаликларини кўнгил дарёсига чўктираверди. Келинининг бу қадар бети қаттиқлигини сезса ҳам сезмаганга олиб юрган қайнона охир тилга келиб, аёлига деди:

— Айтмайсанми, ахир биз сендан иззат-ҳурмат кўрамиз, қўлингдан ҳеч бўлмаса, бир пиёла иссиқ чой ичамиз, деб келин қилувдик, деб?

— Айтмоқдан армон қолмади, — деди Хуррам опа, — ота-онаси тузуккина одамлар эди, билмадим, буни нима жин урган?

Бугун яна ҳар кунгидай машмаша бўлди. Бесабаб.

— Ов, ая, менга қаранг, бундан кейин ҳар кунги картина, яъни ясама жанжалларингизни йиғиштирасиз. Кўра-

япсиз, мен бугундан бошлаб ишга кетаяпман. Мен замонавий келинман, икки қуловингиз билан ҳам эшитиб қўйинг! Мен компьютерда ишлайман, хоҳласам интернет орқали бутун дунё аёллари билан муомала қиламан. Бу уйда бундан кейин ҳар ким ўз кунини ўзи кўрсин. Масалан, мен ўзим — ўзим ейдиган овқатимни кўчадан сотиб олиб ейман. Сизлар ҳам хоҳ эркак, хоҳ аёлмисиз, уйда пишириб ютасизми, ош ейсизми, тош ейсизми, бу — сизнинг ишингиз! Менинг аниқ ва тўғри фикрлашимча, бошқача бўлиши мумкин эмас!

Шу-шу, Хуррам опаникида келин келганидан кейин уйдаги муҳит совигандан совиб кетди. Охир, бир куни ўғли онасига деди:

— Ая, келинингиз — мана шу «Эркак сабзи»нингиз ҳеч қачон одам бўлмайди. Унинг муомаласини қаранг. Айниқса, уйга биров келса, яхши кутиб олиш ўрнига бузовнинг ўзи бўлади, қўяди. Бир кун ҳам кўнглим исимади шундан. Мен узоқ ўйлаб кўрдим. Бу ҳеч қачон одам бўлмайди. Тезроқ бирон болалик бўлиб қолмай бунинг баҳридан ўтиш керак. Тўғриси, ая, уйга келгим келмайди шу касофат туфайли. Битта-ю битта синглимга-ку, борсанми, йўқсанми, демайди.

— Болам, оила муқаддас қўрғон, уни бузиш қандай бўларкан?

— ...

Опа келинининг ота-онасига ҳам мурожаат қилиб кўрди.

— Ҳа-а-а, ҳали ёшда, одам бўлиб кетади, сиз яхши гапингиздан қолманг ишқилиб, қудажон, — деди артистлик қилиб онаси. Отаси Хуррам опани эшитгиси ҳам келмади. Опанинг ҳафсаласи пир бўлди, шунақа ўзгариб кетибдими булар, ўйлади ичида. Ўғли уйланиб, энг яхши ҳаёт кечирадиган дастлабки ойларда биттаям қувонмади, қувонолмади. Ёш, қирчиллама йигит кундан-кун чўкиб бораверди. Ота-онасининг эса кўнглига чироқ ёқса ёримайди. Биласиз, ота-она учун фарзанднинг соғлиги ва бахтидан қиммат нарса йўқ. Кейинги пайтларда келин билан куёв ўт билан сувга айланди. Хуррам опанинг ёш келинлигидан буён тинч, осойишта бўлган бу уй жаҳаннамга айланди. Қайнона-қайнота келинини, яъни боласининг орқаси-

дан келган боласини эпга келтириш учун роса уринишди, унинг кўнглига қараб, яхшилик, одоб уруғини эсмоқчи бўлишди, лекин келин уларнинг — ўзидан катталарнинг гапини кесиб ташлайверишдан сира қайтмади.

Нима қилай, қийналсам ҳам очивини ёзишга мажбурман: улар аж-раш-ди...

НЕГА?

Хуррам опа ўйлайди. Ажрим... нега ана шу сўз, ана шу аҳвол кўпаймоқда? Сабаб — биз ота-боболаримиз, момоларимиздан мерос қолган удумлардан кечиб юбордик. Биз бола тарбиясида уларга амал қилмай кўйдик. Опа ўйлаб қараса, ҳатто болаликдаги ўйинлари ҳам фарзанднинг тушунчасини ҳаётга, оилавий иззат-ҳурматга тайёрлар экан. У болаларимиз — келажагимизни қандай тарбиялаш ҳақида фикр юритиб, бир нечта калит топгандай бўлди.

ТАНДИР — ЎЧОҒИГА ҚАРАБ

Ёшлигида улар уйда олти қиз эди. Онаси ҳеч кимга ишонмай, ҳовлининг тақир, берч бўлиб кетган жойини танлаб, ўша жойдан тандир ўрани ўзи қазирди. Ўраси деворининг пастга қараб эниши типла-тик эмас, ботиқ, қоринли бўлиб тушарди. Ўранинг деворларини силлиқлаб қазиб бўлгач, яна атрофида айланиб-айланиб синчковлик билан текшириб чиқарди. Сўнг, эринмай ўша ўранинг ёнидан бошқа кичкинагина ўрачаюм қазирди, қизчалари учун.

Қишлоқлари яқинидаги далада бир тепа бўларди. Унинг тупроғи сап-сариқ, майин эди. Хуррам опанинг отаси уларни юк машинасида ўша тепага олиб борарди. Онаси тепани айланиб кўриб, соз тупроқ, яъни ўша сариқ тупроқнинг ҳам энг сифатли жойини танлаб кўрсатарди. Отаси эса ўша жойдан тупроқни кетмонлаб олиб уч-тўрт халтани тўлдирарди. Хуррам опа ва сингиллари учун шу халталар устида ўтириб, юк машинасида қишлоқ ичидан ўтиб уйларигача бориш тенгдошлари олдида катта обрў эди. Уйга келгач, онаси шошиб-пишиб эски олача, яъни илгари уй ичига тўшаладиган тўшамчанинг эскисини ҳовлининг бир чеккасига ёзарди ва бояги халталардаги соз

тупроқни шу олача устига тўктирарди. Ишнинг қизиги энди бошланарди. Онаси уларнинг яқинига ўтириб олиб сариқ тупроққа сув ҳам солаверарди, жун ҳам титиб ташлайверарди. Қизлар эса ўша тупроқни уч-тўртта бўлиб тегишаверарди, тегишаверарди. Соатлаб тегишарди. Раҳматли онаси шундай дерди: — Ана шу тупроқ ипақдай бўлиб кетгунча тегиб пишитмасаларинг тандирнинг кулалиси носоз бўлади, носоз кулалидан қурилган тандирнинг нони ширмой нондай бўлмайди. Бундан ташқари, бошлаган бир ишни охирига етказмай ташлаб кетишнинг ўзи одобдан эмас, — дерди. Хуррам опа ўшанда ёш эмасми, қочиблар кетгиси келарди, лекин улар онасининг гапидан чиқишни, унинг битта гапини иккита қилишни катта ГУНОҲ деб биларди.

— Опа, жун солишингиз шартми шу лойга, — оғриниб сўрашарди улар.

— Албатта, дерди онаси, — кулали ўрада қуриётганида бу жунлар уни ёрилиб кетишидан асрайди.

Соз тупроқнинг лойини қанча пишитсак, ишимиз ҳам соз битаётганидан шунча қувонардик, маза қилардик. Орада болаларча ҳазиллашардик, аразлашардик, ярашардик, бу қилиқларимизнинг ҳам ўзгача гашти бўларди, — ўйлайди опа.

— Ниҳоят, қизлар лойни ипақ ҳолатига келтиришгач, онаси ўша лойни катта бўлакларга бўлиб, узунасига қалин-қалин ясаб, ўранинг ички атрофларига қарсиллатиб уриб ёпиштирарди. Ўранинг ҳамма тарафини лой билан қошлагач, энгашиб анча вақт бир ўзи икки қўллаб, ҳавас билан шу лойларни баъзан қаттиқ, баъзан аста-аста муштлаб ҳам пишитарди, ҳам текисларди. Кафтлари ва бармоқларини таранг очиб, андавадай қилиб кулалини сулувлаб бўлгач, бармоқлари учи билан чиройли излар чизиб пардозларди. Қизлар, нега бундай қилаяпсиз дейишса, пишган нонни узиб олиш осон бўлади, дерди. Онаси энди орттирган лойни кичкина ўрачанинг ички атрофларига ёпиштириб, жажжигина кулали ясарди. Кулалчилик деган сўз шундан келиб чиққан бўлса керак.

Хуррам опанинг онаси тандир оқартираверса, уйдаги қизлар ҳам тандирчаларига олов ёқиб, оқартиришга тушарди. Опа-сингилчалар онасининг ёнида туриб кички-

на кулчаларини қил-қизил қилиб пишириб олишарди. Ёнгинасидаги катта тандирга ёпилаётган нонлар шу болалар учун-ку. Лекин жажжи тандирчага кулча ёпиш ўша қизчалар учун жуда мароқли ўйин эди. Хуррам опа ҳам, сингилчалари ҳам кичкиналигидан бошлаб нон ёпиш тирик қиз-жувоннинг уйдаги кундалик оддий машғулоти деб тушуниб ўсди. Опа мароқ билан эслайди, қишлоқларда деярли ҳамманинг тандири ёнида жажжи тандирчалар ярашиб турарди. Ҳозир эса қишлоқларда ҳам бундай чиройли манзарани учратмайсиз.

Ота-боболаримиз, момоларимиз бекорга «Аёл кишининг тандир-ўчоғига қараб баҳо бер» демаган экан. Бу мақолда улар тандир-ўчоқнинг фақат ташқи кўринишига эмас, балки уни қуришдаги майда-чуйда, лекин жуда зарур бўлган нозик сирларини ҳам унутмай бажариш албатта кераклигини уқтирган эканлар.

ҚЎҒИРЧОҚ ЎЙНАШДАН МАҚСАД?

Қиз болалар қўғирчоқ ўйнамай катта бўлмайди. Улар ёшлигида қўғирчоқни ўзлари ясарди. Чўпдан. Қўғирчоқнинг юзини эски тугма ёки тангага латта қошлаб чўпга ёпиштириб боғлаб қўйишарди. Қўғирчоқнинг оёқ-қўлларини ҳам чўпдан ясашарди. Раҳматли онаси эски, лекин топ-тоза ювилган кийимларни уларга берарди. Қўғирчоқларингга кўйлак ва лозимчаларни ўзларинг тикинглари деб. Қўлларинг ҳозирдан игна санчишга ўрганиб борса, вояга етганларингда тузуккина чевар бўлиб қоласизлар, дерди. Фақат игна, ил, қайчиларни эҳтиёт бўлиб ишлатинглари, уларни ҳар жойга ташлаб кетмай, ўз ўрнига қўйишга ўрганинглари, деб тайинларди. Худога шукур, ҳозир фарзандларимизга ҳамма нарса муҳайё. Лекин қайси қизча ҳозир қўғирчоғига бош-оёқ сарпо тикади? Ҳозир магазиндаги қўғирчоқларнинг кипригигача тап-тайёр! Бугунги кунда ўзининг тушиб қолган тугмасини тўғрилаб тиколмайдиган қиз-жувонларни кўплаб учратиш мумкин. Буни тап олишга уяласан киши. Уйда тиким-санчим ишларигача пул сарфланаверса, оилада барака қоладими? Энг мушкул ишуки, бу ишларнинг ҳаммаси бориб пулга тақалади. У ёғингни тортсанг бу ёғингга етмагандан кейин хонадонда жанжал устига жанжал чиқиши турган гап.

Хуррам опанинг келини кетди. Батамом кетди. Уй муздай бўлиб қолди. Уй аввал жанжал-жаҳаннам бўлса, энди ҳувиллаб қолди. Салимжон кулиш нима — унутиб юборди. Бир куни қайнота чуқур хўрсиниб аёлига деди:

— Шу Покизани иргасини кўрмай келин қилдик-да. Ёшлигимизда «Ирга кўрди» деган яхши одатлар бўларди.

«ИРГА КЎРДИ» НИМА?

Бу уй ичидаги бурчак-мурчаклар, тўшалган гиламларнинг четини озгина кўтариб қарасангиз, ўша жойлар, шкаф ёки столларнинг, сандиқларнинг таги, уларнинг орқа тарафи, ошхонанинг аҳволи, ҳовлининг, уй орқаларининг четлари, тандир-ўчоқ атрофлари, томорқанинг чеккаларигача — ҳамма-ҳаммаси ирга ҳисобланади. Илгари келин туширмоқчи бўлганлар аввал хабар бермасдан тасодифан бўйи етган қизи бор уйга борганлар. Лекин келин олмоқчи эканликлари ҳақида оғиз очишмаган. Улар мана шу уйнинг иргаларига синчиклаб қарашган. Кўнгиллари тўлмадим, самимий суҳбатлашиб, самимий хайрлашиб қайтиб кетаверишган. Ота-боболаримиз, момоларимиз мана шу удумга қаттиқ амал қилишган. Шунинг учун бу сўз тез-тез тилга олинган. «Ирга кўрди»га аввало аёллар боришган. Улар хурсанд қайтишса, сўнгра эркаклар боришган. Уялишни билган иболи аёллар ва қизлар ҳамма вақт ўз яшаш жойларини тоза тутган. Буни кўрган ва она-сига ёрдамлашиб катта бўлган қизлар ана шу тушунча билан вояга етганлар. Улар ҳеч қачон меҳнатдан ор қилмаганлар.

Хуррам опа ўзларининг ҳам, келиннинг ота-онасини ҳам ёшлик даврларини эслайди. «Яқин-яқингача қишлоқда яшадик. Эр-хотин топганимизни тирноқлаб йиғиб, режа-лаб, тежаб ишлатардик. Қудам иккаламиз ҳам уйнинг бош фарзандларига умр йўлдош бўлдик. Демак, оилада аравани тортиш бизнинг бўйнимизда деб тушундик. Бир йил қайнимизни уйлантирсак, бу йилисига қайнсинглимизни узатдик. Буларни ўзи бўладими, ҳаммаси пул билан-да. Тушган оиламиздаги ҳамма ёшларни уйли-жойли қилгунча битта кўйлагимиз иккита бўлмади. Лекин биз ҳеч қачон нолиш нима билмадик. Шунинг учун тур-

мушимиз, оиламиз бизга жудаям ширин туюларди. Меҳнатни-ку, қўяверинг. Ер ҳам чопдик, мол қарадик, таппи ҳам қилдик, ошхона, тандир-ўчоқ юмушлари, тиким-санчим ишларини ҳам ўзимиз қилдик. Буларнинг ҳаммаси биз учун энг севимли вазифалар эди.

Хуррам опа яна ўйлаб, ўйида давом этади: Турмуш ўртоқларимиз шаҳарга келганидан улар ҳам, бизлар ҳам марказга кўчдик. Тавба, келиннинг онаси ҳеч кимни танимай кетган экан, мен бечора ошхонадан чиқмай буни билмабманам. Марказда яшаган аёл менмансираб кетавериши керакми? Мана, қизининг уйи бузилди. Бу гапни айтишга осон. Покизага менинг уйимдагидай бахтни бошқа жойда нақдлаб қўйиптими? Ҳа, эсизгина бахтинг-а, болам-а!».

Фарзандлар оиласининг бузилиши — ота учун изтироб, она учун эса бахтсизлик. Мен онаман, ана шу ажралиш сўзини оғзимга олгим келмайди. Лекин на чора? Ҳаётимизда бор бўлган ва кундан-кун кўпайиб бораётган ана шу беҳосият кўргиликни ёзар эканман, ҳамма оналар, ўқитувчилар қадриятларимизнинг ҳаводай кераклигини фарзандларимизга ёшлигидан уқтирса. Замонавий бўлинг, бўлманг демайман. Қадриятларимизнинг бир қўли бизга, бир қўли бахтга туташ. Агар қадриятларимиздан узоқлашсак, бахт бизга қандай йўласин? Ота-бобомиздан қолган мерос удумлар бизнинг томиримиз, томирдан узилмаган гулгина ўсади ва яшнайверади.

«ТЎХТА, БИР КЎРАЙ!»

Карима бирданига бир эмас, икки куйди. Дугоналарининг гап-гаштакларидан бирида меҳмонлардан бири чой қуйиб қайноқ узатувди-ки, ўтирганлардан бирови:

— Қўшнимиз ҳозир энг кейинги чиққан мато — «Тўхта, бир кўрай!», — деганидан кўйлак кийган. Ҳақиқатан ҳам тўхта, бир кўрай дегулик чиройли экан. Карима асли ўзини бошқалардан ажралиб туришни хоҳлайдиган, икки муштлови кам аёл эмасми, бу гапни эшитган заҳоти ичи бир ёнди-ю, бояги қайноқ чойдан катта бир ҳўплам ичиб юборганини ўзи ҳам билмай қолди. Ичи баттар ёнди, куйди! Куйган оғзини кафти билан қаттиқ

босиб ўйлади, мана шу ўтиришдан кейин уйига боради, қилади жанжални! Лекин жанжални сиполик билан қилади. Менинг одамлардан қаерим кам? Менам шу янги матодан киймасам отимни бошқа қўяман!

Тўнғич фарзандлари — Умиджон бу йил тўққизинчи синфда. Кеча турмуш ўртоғи дўнвиллаб олувди. Болани қўшимча ўқитишларга ҳам бериш керак, сен эса янги олиб кийишдан чарчамадинг-чарчамадинг-да, пул сенинг пардоз-андозинг-у, мода орқасидан қувишингга етмайди. Эртани ўйлайсанми сенам бошқа аёлларга ўхшаб? Карима ўйлади: — Эй, зорланса, зорланавурсин, эр-хотиннинг уруши — дока рўмолнинг қуриши! Одам дунёга бир марта келади. Кийганим, таққанам, еган-ичганим қолади!

Карима эрининг у ёғидан ўтди, бу ёғидан ўтди, охир ўша матодан олишга уни кўндирди. Эр чўнтагини қоқиб-суқиб бор йўқ пулини «Тўхта бир кўрай» учун чиқариб берди. Кечқурун ишдан чарчаб келган эрига ўша материалдан сотиб олганини айтиб, мақтаб кўрсатди.

— Ўхшатибсан, катта иш қипсан! Олдин бозорга чопибсан, энди ухлама, тикувчига чоп, ҳамишаги одатингни қилиб!

— Ундан кейин кийиб чиқишга, — деди қошини кериб эрининг дашномини давом эттиришдан хурсанд бўлган хотини. Худди шундай қилди. Ундан кейин бўйи баравар ойнага қаради. Кариманинг фикрича, бу ёруғ дунёда Каримадан чиройли аёл йўқ! У фаришта. Фаришта ўзига муносиб кийимларни кийиши керак. Бу аёлнинг бориб етган тушунчаси шу холос. Қўшнисининг болалари Кариманинг болалари билан тенг. Кариманинг битта одати яхши — қўшни болаларни жон-жон деб чақиради. Уларни пастга урмайди, устидан кулмайди. Айниқса, қўшнилариинг бири ёки қариндош-уруғлардан бири оғриб қолса, албатта хабар олади. Қўшниси Тошхон оддий яшайди. Озгина пул орттирдими, болалари билан маслаҳатлашиб китоб сотиб олади. Уйларининг битта хонаси кутубхона. Кутубхонаси йўқ уй, энг камбағал уй ҳисобланади, деб санайди улар. Китоб ўқиб мутолаа қилган кишини энг бой одам деб билади, улар аниқ фанларни ҳам, маънавий фанларни ҳам ўрганишга

ўч. Чет тилларидан эса бир ёки иккитасини мукаммал ўзлаштириб боради.

Каримага эса бунақа машғулотлар бегона. Унинг хонаси китобга эмас, бир-икки кийиб, кейин ташлаб қўйилган кўйлақларга тўла. Тавба. Уларни яна қайтиб киймайди, бировга бермайди. Турган гапки, яна янги чиққан материаллардан олиб, тиктириб кияверади.

*Ўзимда турса ошим ачийди,
Бировга берсам, ичим ачийди.*

Мана шу мақол Кариманинг асл мақсадига мос. Ўзи ҳаммани жон-жон деб гапиради-ю, лекин биронта киймини бировга кўзи қиймайди. Энг афсусланарлиси шуки, фарзандларининг дарс тайёрлашини тергамайди. Мактабдаги ота-оналар мажлисига она бўлиб ҳеч қачон бормаган. Қўшниси Тошхон эса мактаб ўқитувчилари билан ҳаммиша алоқада. Болаларига қўша-қўша бўлмаса ҳам, борини ювиб-тараб, ўзларига дазмоллатиб кийгизади. Болалари ҳозир кўп ишларни уйда ўз қўлларига олган. Карима эса болаларининг қорнини тўқлаб қўйсам, яхши кийгизсам, ана шуни бола тарбияси деб ҳисоблайди. Фарзандлари қўлини совуқ сувга урмай катта бўлишяпти. Карима эрининг яхши топиб келганига маст. Кеча у яна эрини алдаб-сулдаб, яхши гапириб пул сўради. Эмиш-ки, Ипподром бозорига «Шакар сепди» деган материал чиқипти, ўшандан олиб беринг, экан. Эр яна пул берди, чунки у кейинги вақтларда қулоғим тинчиса бўлди, дейишгача бориб қолган. Навбатдаги гап-гаштакларига у «Шакар сепди»ни кийиб келди. Уч метр наридан унинг юзига суркаган кремлари, уст-бошига сепган атирларининг ҳиди анқиб бораяпти. Икки қўлининг саккиз бармоғига ҳам узук таққан. Фақат бош бармоқларига тақмабди-да, эссизгина! Ўтирганлардан бири унга луқма ташлади:

— Бош бармоқларингиз ўғайми, нега уларга узук тақмадингиз?

Карима уялган бўлиб деди:

— Тақмоқчийдим, энди, унчалик бачканалик бўлма-син, дедим-да.

Ўтирганларнинг ҳеч эсидан чиқмайди. Олдинги сафар Карима бир кўйлақ кийиб келганди. Кўйлагининг

этаги антиқа бичимда тикилган, этаги кенг-у, лекин у этак бир настга қараб кесилган, бир юқорига қараб кесилган.

Кўйлакнинг пасти — ҳамма тарафи айланасига шу кесимда давом этган. Эссизгина мато! Мабодо қишлоқдан келган бир киши бирдан уни кўриб қолса борми, бу аёлнинг этагини аниқ кучук талаган, таласаям унча-мунча таламаган деб ўйлайди. «Эсмиралда» деган телесериал кетаётган пайтларда яна бошқачароқ мато чиқди. Сотувчилар Каримага ўхшаганларни қизиқтириб, ўша матонинг отини «Эсмиралда» қўйишди. Каримамиз ўйлади, агар шундан олиб киймасам, аниқ касал бўламан.

Унинг икки ўғли, икки қизи бор. Мактабга бориб келишади, ўқийди. Лекин улар қандай ўқияпти? Бу савол онани қизиқтирмайди. Карима ҳаммага оғир, вазмин бўлиб кўринади, юқоридаги ғалаёнлар эса унинг кўнглида кечади. Бир кийимлик мато олдими, уни олиб тикувчига шошади, албатта «Срочно» тикинг, тикиш ҳақини қанча десангиз, бераман, дейди. Энди эса ўша кўйлакни кийиб чиқишга шошади. Унгача эригаям, ошхонагаям қараш Кариманинг кўнглига сиғмайди. Ўзи қўшничиликка яхши-куя. Масалан, биронта ҳамсоясиникига меҳмон келса, албатта уйига бир пиёла чой ичишга чақиради. У ҳеч қачон бировнинг вийбатини қилмайди. Фақат, шу янги кўйлак олиб кийишга қолганда суяги йўқ. Ана шу тарзда елдим йиллар учиб ўтиб кетди. Энди Тошхон — Тошхон опа, Карима — Карима опа бўлди. Болалар эса вояга етди. Икки-учта кўйлагини тозалаб ювиб, эплаштириб кийиб, тошганини фарзандларининг ейиш-ичиши, ўқиши ва ҳунар ўрганишига сарфлаган Тошхон опа бугун бойбека бўлди. Тошхон опанинг турмуш ўртоғи эрта вафот этган эди. Опа қанчалик қийналмасин, бу тақдирни Оллоҳнинг синови деб билди. Рўзғорни тебратиш ва болалар тарбиясига жуда ҳушёр турди. Унинг ҳаракатлари зое кетмади. Катта ўғли Эркин муҳандислик йўналиши бўйича ишлаб чиққан лойиҳаси билан халқаро конкурсда қолиб чиқди. Ўртанчаси Беркин эса теннис ўйнида волиблик шоҳсупасига чиқди. Кенжаси Бахтиёр муסיқа шайдоси. У бир неча марта халқаро танловларда биринчилиқни олди. Шундан сўнг уч ака-ука маслаҳат-

лашиб, мукофот пулларига енгил машина олишга қарор қилишди. Машинани сотиб олган куни Эркин ойижонини машинага ўтқазиб, янги чирой очган азим шаҳар — Тошкентни айлантириб келди. Тошхон опа Карима опалар билан эшикма-эшик қўшни эмасми, Эркин уйларига етай деганда машинани жуда секин-аста ҳайдади. Кечки салқинда дарвозасидан чиқиб турган Карима опа «Тўхта, бир кўрай машинангни, Эркинжон», деганини ўзи ҳам билмай қолди.

— Ўтиринг машинага, опа, сизни ҳам бир оз айлантириб келаман, — деди Эркин. Карима опа машинага ўтирди. Икки она ярқираган машинада шаҳарнинг шоҳ кўчасини айланиб келишди. Карима опанинг эса ичи тўкилиб кетди. Боя ўзи, тўхта бир кўрай машинангни, деганида юраги алланечук бўлиб кетувди. Машинанинг нафақат ташқариси, балки юмшоқ ўриндиқларига ҳам шунақа ҳаваси келди-ки, Карима опанинг.

— Раҳмат, Эркинжон, яхши кунларга ҳайдагин машинангни, — деди машинадан тушаётиб. У уйга киргач, кўнгли ёмон чўкди. Икки қўли билан бошини чангаллаб ўтириб олди-да, ўйлади: менинг болаларим мактабни қандай битирди, қизиқмапманам. Мана, ҳозир уйда. Юришади нари бориб, бери келишиб. На қўлларида бир ҳунари бор, бирон жойга ўқишга кирайлик, деб ҳаракат ҳам қилишмайди. Қоринлари очқолса, овқат сўрайди — топган, ўрганган ҳунарлари шу. Бу кўрғиликка ким сабабчи? Боя Эркинжоннинг машинасини тўхтатганида бир вақтлар «Тўхта, бир кўрай» деган материални сотиб олишга ошиққани эсига тушиб юраги «шувв» этиб кетувди. Ана шу атама Карима опанинг бошига қаттиқ ўрнашиб қолди ва беихтиёр шифонерни очди. Шифонерни ёриб юборгудай қатор, тиқилинч илинган кўйлақларига кўзи тушди. Эҳ-ҳе! «Тўхта, бир кўрай» дейсизми, «Эсмиралда» дейсизми, «Шакар сепди» дейсизми, атлас кўйлақлар — «Намозшом», «Саккиз тепки», «Хосиятхон», яна ким қанча туркча шифон ва адраслар, яна қимматга тайёр сотиб олингану, бир кийиб, кейин киймай илиб қўйилганлари қанча! Карима опа бу топилмас матоҳларга қанча қараса, шунча хўрлиги келди, эзилди.

**ТАНҲО ГУЛМАН,
ТУРФА ГУЛЛАР ИЧИНДА**

ГУЛСАФСАР

Шу гул ҳар кўклам очилганида, мен уни нафармон рўмол ўраган гўзалга ўхшатаман. Кўйлаклари тип-тиниқ, ним яшил, рўмоли эса бинафша гулининг ранги. Қараб қувонмай бўладими? Яйрамай бўладими? Йўқ. Нега? Чунки мен шу пайтда тенги йўқ, яна тенги йўқ улуғдан-улуғ ёзувчимиз Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар» романини эслайман.

Гулсафсар — бир саф бўлиб турган гуллар ёки уйнинг чор атрофида айланиб сафланиб ўтирган маҳлиқолар, буларни кўриб юрагингиз ҳаприқиб, бўлмайсизми маҳлиёлар?! Бири қўйиб, бири сайрайди хушхон, хушсурат булбулигўёлар. Чилдирманинг қарс-қурси, дуторнинг ўйноқи, авжли садолари, халқ артисти, машҳур қўшиқчи Раҳима Мазоҳидованинг янгираиб куйлаган «Омон ёр»и, ўртада навбатма-навбат рақсга тушаётган қизларнинг чиройли кўшари бир жуфт каштарга ўхшаши балки эмасдир рўёлар? Йўқ, рўё эмас, рост. Рост. Энди эслагандирсиз «Ўткан кунлар»нинг қайси бобидан ҳайратланганлигимни? Бу — Кумушнинг тўйидан, қизлар мажлисидан!

«Қизлар мажлиси — гуллар, лолалар, тўтилар, қумрилар мажлиси! Бу уйда — Кумушбибининг тоғасининг уйда қизлар мажлиси, гуллар мажлиси! Агар бу уйга кириб бу мажлис аъзоларини бир маротаба кўздан кечирсангиз, ҳозирданоқ айтиб қўйиш мумкинки, албатта, эсингиз чиқиб кетар:

— Бу гулми кўҳлик? Йўқ наргиси? Ундан кўра буниси? Барисидан ҳам ўтаси! Ана шундай қилиб эсан ҳам ажрасиз, гул танлашда бир қарорга келолмай эл ичида кулгига ҳам қолурсиз, расво ҳам бўлурсиз».

Бу парчанинг давомини қанча келтираверсам, шунча сеҳрли, завқли ва оҳанграбо!

Гулсафсарга келсак, айтмоқчи бўлган асосий гапим,

ўтинчим — бу ўткинчи фоний дунёга бир марта келамиз. Умр у ёғдан-бу ёққа қарагунча ўтиб кетади. Гул экинг, гулсафсар экинг. Меҳр бериб, меҳнат қилинг, ундан завқ-лантира олинг! Йўқса, умр увол-а...

ЯЛПИЗ

Болалигимда аниқ билардим, феврал охирларида, уч-тўрт кун қуёш кўриндим, бўлди, ўша ариқ бўйида эриб битмаган бўлса ҳам, албатта, шу қор тагида ялпизнинг уйғониб қолишини! Эринмай шошиб-пишиб қўлқопсиз қўлларим билан қорни суриб-суриб ташлардим. Интиқ кўзларим билан тикилиб-тикилиб қарардим ва топиб терардим, ҳеч бўлмаса олти-еттитагина ялпизни! Эндигина жонланган, бош тарафи нафармон бўлиб, бўртиб япроқ ёзишга чоғланган. Ўшанда мактаб ёшига ё етган, ё етмаганман. Юзларим, қўлларим қип-қизил бўлиб совуқ қотгани билан парвойим ҳам йўқ, энтикиб, юрагим ёрил-гудай севиниб, кафтимга қисиб олиб келиб берардим онамга, ўша ялпизларни.

— Совқотмайсан-ов, қизилтумшуғим, — деб мени суюб қўярди онам. Ялпизни кўзларига суртиб омонлик-сомонлик қилгач, уларни ювиб, тахтачадан ничоқ билан чопиб-чопиб овқатимиз юзига бир чимдимдан сепиб берарди. Қишлоқда биринчи бўлиб, ялпизни биз ўзимиз едик деб, теримизга сиғмай мақтанардик болаларга. Эндигина жонланган ялпизни тўйиб ҳидламабсиз, дунёга келмабсиз!

Ҳар сафар қишлоғимизга борганимда, қишми, ёзми менга фарқи йўқ, ёшлигимда уйимиз яқинидан ўтган ариқ бўйидаги қорни қўлчаларим билан очган ўша жойга бирпас бориб тураман. Ўйлайман, шаҳарлик болалар қишлоқнинг ана шундай онларини, ариқлардан сувларнинг шошиб оқишини, сувлар устида олмаларнинг қалқиб боришини, қовун-тарвуз, сабзи-шиёз экилган полизларни кўрганда уларнинг баъзилари қовун-тарвузлар дарахтда ўсиб, мева беради деб тушунишмасди, албатта.

Энди уйга қайтай деб ортимга қарасам, орқамдан ариқ бўйига онажоним ҳам келиб турган бўлади. Ўшанда бирдан онамнинг ҳам ёшлигини, юзини чертса қон томчулик қизиллигини, сулувлигини, меҳнат қилиб чарчаш

нима эканлигини билмаганларини эслайман. Ҳозир эса унинг оппоқ сочларига, энгашибгина турган қаддига, кичрайиб қолган гавдасига, ёш боладай беғубор, самимий ва шу билан бирга нақадар доно эканлигига тан берман. Лекин... лекин онамнинг кексайиб қолганига, йиллар югуриб кетганига ачинаман, бироқ бирдан кўнглим ёруғ тортади. Ахир онамни саксонга етказганига, менга эса саккиз-тўққиз набиралик, бувилик бахтини бахш этган тангримга беадад ҳамду санолар айтмай бўладими?

Ариқ бўйларида юриб санасам, ялпиз ва бинафшадан ташқари, қарийб йигирма хил гиёҳлар барқ уриб ўсиб ётибди. Турган гапки, уларнинг ҳар бири бирон-бир дардга даво.

Қизиқ, инсон туғилади, яшайди, ерга, одамларга меҳр беради ва умри тугагач, шу ер бағрига ботади. Келажак авлодни асраш, авайлаш, унга завқ бериш, шифо бериш учун безовта бўлиб, доривор ўтлар бўлиб қайта туғилдимикан улар?

Табобат илмидан ҳам яхши хабардор, азиз шоиримиз Зокиржон Фурқат:

*Муҳаббат дардида ўлсам, бутун умрим адо бўлгай
Қамишлар ўрнига меҳригиёҳ унгай мазоримдин,*

деб бекорга ёзиб қолдирмаган-ку. Табиий ўтлар ва гулларни асраб, авайлаш, улар ҳақида ўқиб ўрганиш ва уларга меҳр бериш нақадар савоб.

РАЙҲОН

Ҳар куни эрталаб туриб, ҳовли супуришдан олдин, ям-яшил ва тўқ нафармон бўлиб, ўсиб, яшнаб ётган райҳонларимга сув сепаман ва уларнинг шохчаларини қўлларим билан у ён, бу ёнга қўзғаштириб юбораман. Бутун ҳовлини қадрдон гулим — райҳон ҳиди тутиб кетади. Мана шу севимли машғулотни келиним ҳам одат қилиб олган. Райҳон бутун тан-жонимни, дилимни яйратиб юборади, лекин ўша пайтда райҳоннинг ўзи ҳам бизга бир ширин эркалангандай бўлади.

Иззатли ўқувчим, кўнглимдагиларнинг давомини ёзиш мен учун ҳам, қаламим учун ҳам оғриқли, жуда оғриқли.

Чунки ҳар сафар райҳонга кўзим тушганида, аввал боя-гидай бир завқ оламану, сўнг самарқандлик тарихчи олим Амриддин Бердимуродовнинг «Амир Темур қабрининг очилиши тафсилотлари» ҳақидаги мақоласи беихтиёр ёдимга тушади.

1941 йил. Ўшанда жуда мустаҳкам ёпилган қабрни очишнинг ўзи жуда оғир, қора меҳнат бўлган ва бу тарих кечира олмайдиган, атайлаб қилинган жиноят ҳисобланади. Олимнинг ёзишича, саккиз қават тобутни жуда катта куч ва анча вақт сарфлаб очишган. Амир Темур сағанасининг ҳар қавати ҳар хил жисмлардан, яъни мрамор, бронза, платина, кумуш ва бошқа қаттиқ материаллардан ишланган экан. Энг ички, саккизинчи қават очилиб, Амир Темур жасади кўриниши керак бўлганда қабр атрофида тик турган комиссия аъзолари академиклар Қори-Ниёзий, Садриддин Айний, москвалик олимлар, кинооператорлар ҳамма-ҳаммаси бирданига сесканиб, орқага тисарилганлар. Ўшанда мўъжиза рўй берган, бобомиз қабри ичидан бутун мақбара биноси ичига шундай ёқимли, хушбўй таралганки, комиссия аъзолари беихтиёр бобомиз Амир Темур бошларига шошиб келиб, у кишининг қабрларини (лаҳадларини) қуршаб олишган. Бобомизни сўнгги маконларига қўяётганларида хушбўй ҳидли гиёҳларни қуритиб азиз саркарданинг ён атрофларига сочган эканлар. Ўша ўтлар ичида қуритилган ялпиз ва райҳонларни йўқ деб ўйла-сизми? Албатта, улар ҳам бўлган. Раҳматли шоир ва драматург Машраб Бобоевнинг:

*Бир тутам райҳон
Қовжираб ётур,
Аммо у ҳамон
Таратур атир,*

деган сатрларини эслаб Амир Темур бобомизнинг ўзларини ҳам райҳонга ўхшатгим келади. Чунки қуритилган гуллар ва гиёҳларнинг ичида райҳон бўлакча. У ўсиб, яшнаб турган пайтда қандай ҳид таратса, қуриганидан кейин ҳам худди шундай кучли ва жуда ёғимли бўй таратади.

Ҳозир Темур бобомизнинг барча хислатларини ўр-

ганишга дунёдаги барча халқларнинг қизиқиши янада ортаяпти. Ҳар бир халқнинг ёзувчилари, олимлари бобомиз ҳақида ўз тилларида ҳавас ва ҳайрат билан ёзишмаяпти. Ҳарбий олийгоҳларда, ҳарбий ўқув юртларида қондош бобомизнинг буюк саркардалик сирларини ўрганаётдилар. Бу — мақтаниш эмас, лекин биз — оналар фарзандларимизни улуғ ўтмишимизга муносиб этиб тарбиялашимиз албатта, керак. Шундай қилмасак, буюк оналикнинг нима маънисини қолади?

БИНАФША

Февралнинг охири эди. Икки-уч кундан бери ҳаво исиб, қорлар эриб, ер очилиб қолувди. Бугун эрталаб ташқарига чиқсам, шунақа қора совуқки! Изғирин. Ер музлаган. Кўлмак сувлари ойнага ўхшаб қотиб қолибди. Бирдан ўтган йили кўчат қилиб ўтқазганим — бинафшага кўзим тушди. Шундай кескир совуқдаям шамолда титраб очилиб турибди. Нафармон бўлиб, нозик бўлиб, нозли бўлиб, хушбўй таратиб. Уни узгим келмади. Қайси журъат билан юламан? Қаҳратон совуқнинг кучи ҳамма (бақувват) нарсаларни музлатишга етибди-ю, шу нозик гулга етмабди. Гўзаллик, ҳаё, бардош тимсоли баҳор элчисини энгашиб тавоф қилиб, уни ердан узмай ҳидладим. Исини! Шу исини бутун дунёга улашиб чиққим келди.

Бинафша! Нафармон гулларининг шоначаларига тўймай тикиламан, шундай мусаффо, шундай покки улар! Музламабсан, аёзнинг кучи етмабди сенга. Покликни, гўзалликни ким йўққа чиқара олибдики, аёз йўққа чиқара олсин!

* * *

Биз бинафшани баҳор элчиси ҳисоблаб, фақат эрта баҳордагина очилади, деймиз. Ундай эмас экан. Мен бинафшаларимни қуёш тикка тушадиган жойда ўстирдим. Уни ёзми, кузми ўз вақтида суғоришдан эринмадим. Мана бугун кузнинг бошлари. Сентябр ойи. Эрталаб ҳавас билан маза қилиб бир гўп бинафша гулини териб олиб, ўзига мос чиройли сувли идишга солиб қўйдим. Албатта, аввало уни тўйиб-тўйиб ҳидладим. Худди у: «Сен

мени парвариш қилдинг, меҳр бердинг, менинг ҳам ўсиб-униб, топган-тутганим, гулим ҳам, исим ҳам, жоним ҳам сенга садақа!» — дегандай бўлди. Яна меҳр ҳақида ўйлаб қолдим. Сен энг иссиқ, энг ёқимли, энг қиммат ва энг арзон неъматсан, Меҳр! Бошинг тошдан бўлсин, Меҳр!

* * *

Неварамнинг баданига тошма тошиб кетди. Болам бечоранинг ҳамма жойи қичишганидан ўзини-ўзи юмдалаб ташлади. Раҳмим келганидан чора излай бошладим. Врачга олиб бордим. Аллергияга қарши дори ёзиб берди. Дорини ичса тошма йўқолади. Вақт ўтиши билан яна шу аҳвол. Қишлоғимизда Ўлмас холамиз бор. Ўлмасин-да, шу Ўлмас хола. Шу кишига неварамни олиб бордим. Кўрди-ю:

— Гулафшан чиқибди, ҳов ана, ариқнинг бўйидан гулафшанни баргларини териб кел-да, қайнат. Сувини жиллигина (илиққина демоқчи) қилиб чўмилтириб-чўмилтириб ол, шу қайнатмангдан болага ичказиб-ичказиб жубар. Лекин мен айтимма, шуни қи!.. Эшитдингма?! — деди.

— Жоним билан, бўпти хола, — дедим-у уйга шошдим. Худди шундай қилдим. Икки-уч кун ичида боланинг баданида ҳеч нарса қолмади. Шундай енгил тортидимки! Беихтиёр Саида Зуннунованинг:

*Жаҳон менинг бағримдами.
Ё мен жаҳон бағрида?*

деган сатрларини қайта-қайта такрорладим. Ҳақиқатан ҳам, неварамнинг соғлиги менга тенги йўқ бахт эди. Бу қувончга ким ва нима сабаб? Ўйлаб қолдим. Ўлмас хола бу дарднинг номини нега «Гулафшан», яъни бинафша деди? Демак, илгари халқ табобатида бир дардга қайси гиёҳ дори бўлса, шу касалликнинг номини ўша ўтнинг оти билан атаган. Қаранг, ота-боболаримиз, момоларимиз қанчалар доно бўлишган!

Бизлар қишлоқда ўсганмиз. Ариқ бўйларида тўлиб-тошиб, яшнаб ётар эди бинафшалар. Энди шаҳарда айрим жойлардагина фақат гул ўрнида маълум қолипга, яъни тартибга солиб экилган бинафшаларни кўрамиз.

Ариқ бўйларида ўзлари хоҳлаганча эркин, баъзи жойларда қалин, ғуж-ғуж бўлиб, баъзи жойларда сийрак ўсиб очилиб ётган бинафшалардан бошқача завқ оласиз. Табиийликка нима етсин!

ГУЛХАЙРИ

Онамнинг онаси — Икромой энам ҳамма вақт оппоқ кийинарди. Жудаям меҳрибон, хушсурат эди. Оппоқ кийингани учунми, энамни оппоқ гуллайдиган гулхайрига ўхшатардим. Қишлоқда энамни «Икромой хола — одамнинг жонидай аёлда», деб яхши кўришарди. Гулхайрининг ҳамма гуллари — пастидан баландигача чор атрофга бир хил тарзда очилиб гуллаб яшнайти. Энамнинг барчага бирдай хушмуомалада бўлганлигини гулхайрининг ана шу хислатига ўхшатаман. Энам ҳам чевар эди, ҳам чизмакаш эди. Кечалари қамишни йўниб, ундан қалам ясарди. Ундан суюқ қоришма тайёрлаб, шу қоришма билан гул чизарди. Оқшомлари шам ёки чироқ ёруғида катта-катта кашта, зардевор, ёстиқ ва ойнахалта матоларига гуллар чизарди. Энам чизган гулларни қизжувонлар жон деб ҳавас билан тикишарди.

Энам томорқада ишлашни ҳам яхши кўрарди. Ўғиллари, набиралари ерни ағдариб, жўяк олиб берса бўлди, ҳандалак, қовун-тарвуз, сабзи-пиёзни ўзи экаверарди. Қовун-тарвузлар икки кулоқ бўлиб ўсиб чиқдимми, кетмончаси билан уларнинг тагини юмшатаверарди. Энам кетмончасини ҳар кўтарганида кетмончаси қуёшда ярқираб кетарди. Мен ҳам эккан нарсаларимни парвариш қилиш учун кетмонча сотиб олиб куймаланиб юраман, жуда истаيمان кетмончамнинг ярқирашини. Биронтаси ярқирамайди. Ёки энамдай ерга кетмон уришни билмаганимданми?

Энам томорқанинг энг чеккаларига, уватларга гулхайри экарди. Гулхайри одам бўйи ўсиб, яна ёнверига қараб кўпайишиб кетаверади, шунинг учун бу гулни ҳовлидан узоқроққа экканларинг маъқул, дерди. Энамнинг гулхайрилари ҳар хил рангда очиларди.

Энамнинг турмуш ўртоғи — Нодир катта отам, яъни бобом ўттиз ёшдан ошганларида ёғоч ўймакорлиги бўйи-

ча катта уста бўлган эканлар. Ўзи ўйиб гул солган баланд устунларни ишлатиб, ўзларига уй, айвон ва икки қаватли шийпон қурган эканлар. Катта майдонли ерлари бўлиб, ундан чиққан ҳосилни шу ерда ишлаганлар билан бўлиб ер эканлар. Мол ва қўйларининг ортиқчасини ночор яшайдиган кишиларга бериб, сигирларни боқ, соғиб бола-чақанг билан еб-ичавер, — дер эканлар.

Кунларнинг бирида шу қишлоқлик бир киши: «Нодир ака, сизни мажлисга чақирингиз», — деб келган. Мажлисга кетган бобом қайтиб келмаган эканлар. Кейин билишса, бобомни сен бойсан, Совет даврида бойларга ўрин йўқ, — деб қулоқ қилиб юборган эканлар. Бобомнинг ёш болалари, ўттиз ёшга ё етган, ё етмаган Икромой энамнинг кўзи олдида шапка ва чарм костюм кийган кишилар келиб бобомнинг ўз қўллари билан, ҳавас билан қурган уйларини шу қишлоқлик йигитларни кўрқитиб уларга буздирган эканлар. Онам — Ҳикматой аянинг айтишича:

— Эс, эс биламан, кичкина қизча эдим. Узун, бақувват арқоннинг бир учини отам ўрнатган устунларга маҳкамлаб боғладилар, бир учини эса отамнинг отлари бўйнига боғладилар, отларимизни куч билан аччиқ қамчиллаганларида отлар қаттиқ кишнаб қочишга интилганда устунларимиз бирин-кетин йиқила бошлади. Ҳовлимиз четида биттагина хужрамиз қолди, холос. Отамизни соғинганимиз, ундан батамом айрилганимиз етмагандай, яшаб турган жойимизни ҳам хонавайрон қилишди.

Ўшанда ҳам биз томорқамиз четларига гулхайри экишни канда қилмадик. Йиғлаб-йиғлаб бўлса ҳам эканмиз, чунки отам шу гулларни яхши кўрарди.

Икромой энам шундай деганлари ёдимда:

— Ўғлим Бердиқул: Она, отам қургандай ўйма гулли устунларни ясай олмасам ҳам, баланд, ҳаводор, чиройли иморат қурамиз, икки қаватли шийпонни ҳам қайта қурамиз, деб турганида, иккинчи жаҳон уруши бошланиб қолди. Ўғлим вояга етиб, уйимизда эркак бордай бўлиб, эндигина кўнглим ўсиб бошлаганида боламни урушга чақиринди...

Уч йилдан кейин бир кўзидан ўқ еб, ногирон бўлиб қайтиб келган йигирма бир ёшли йигит — тоғам бутун қишлоққа ғамхўрлик қилган. Урушга кетишдан олдин

онасига олиб бериб кетган икки фунажин туғди, уйда сут, қатиқ, қаймоқ бор, бошқаларда эса шу ҳам йўқ. Ана шундай кунларда оз бўлса ҳам буғдой ушини, сут-қатигини қишлоқ билан бўлишиб еди. Уддабурон тоғам ёш бўлса ҳам яхши иморатлар қилди, қўралари қўйга тўлди. Икромой энам яна илгаригидек ҳалоол, бой-бадавлат оила бўлиш удумларини давом эттирди.

Онамлар уч фарзанд — икки ўғил, бир қиз бўлишган. Менинг онам турмуш қуриб, уч-уч ярим йилгина эри билан ширин ҳаёт кечирган, отам Абдуқулжон тўсатдан касал бўлиб, вафот этган. Онам Ҳикматой биттагина фарзанди — мен билан қолган.

Энамни эса ҳаётнинг зарбалари пишириб ташлаганми, ўғлига ўктам-ўктам бўлиб сўзларди.

— Бердиқул, ҳозир ёз, ҳаво куйиб бораётган бўлса, Сайёрага қишлоқ этик олибсан? Ҳали қиш қаёқда, гап қаёқда, — деса, тоғам:

— Қиш келгандан кейин «Отам тирик бўлганида этик олиб беринг, деб айтардим, энди тоғамга айтишга мажбурман», — деб ўйлашгача олиб келмай, этигини тайёрлаб қўяй, дедимда, — дерди.

Ўша йилларда тоғамнинг менсиз ҳам харажати кўп эди, олти-еттита боласи бор эди. Лекин ҳамма вақт: «Мен — эркак киши, мен — оила бошлиғи», — деб ўзининг руҳини баланд тутиб юрарди. Қишлоқ оқсоқоллари олдида ёш бўлса ҳам бош эди. Тўйларда аёллар: «Бу хола — Бердиқул аканинг энаси», — деб алоҳида ҳурмат билан энамни тўрга ўтиб ўтиришга мажбур қилишарди. Шуларни эсласам, халқ қўшиқларидан бири эсимга тушади:

*Тўрадай ўғил ўстирдим,
Тўрларда жойим менинг.
Бебаҳо бек ўстирдим
Беҳишда жойим менинг.*

Энамдан сўрардим:

— Эна, фақат менинг тоғаларим яхшими ёки ҳамманинг тоғалари ҳам шундай яхшими?

— Сенинг тоғангдай тоғалар бор бўлгани учун ҳам: «Битта тоға еттита отанинг ўрнини босади», деган мақол бор-да, болажоним, — дерди.

Йиллар ўтди, Икромой энам мен ўн беш ёшга кирганимда вафот этди. Бердиқул тоғам етмиш икки ёшида бу дунёни тарк этди. У кишининг аёли — ўн фарзанднинг онаси Анор хола ҳам ҳовлини турли гулларга, томорқа четларини эса гулхайриларга буркаб, яшаб ўтди. Яқинда тоғамнинг келинини бир тўйда кўриб қолдим.

— Сайёра она, бизникига нега бормай кетдингиз? Ўзингиз ўйнаб катга бўлган ҳовлини қўмсамайсизми? Болаларим катта ота, катта эналари ҳаёт вақтидагидан ҳам кўп, ундан ҳам чиройли гуллар экишади, борсангиз, кўриб бир ёзилиб, яйраб келасиз-ку?

— Бориш-ку осон, лекин ота-бола тоғамларнинг ўрни ёмон билинади-да, унга қандай чидайман?

Ўзимни тутиш учун гапни бошқа ёққа бурдим:

— Айтгандай, ҳалиям гулхайри экасиизларми?

— Бўлмасам-чи, уйимиздан, элатимиздан хайр-баракка аримасин, деб албатта гулхайри экамиз, она. Ўғилларингиз, келин, набираларингиз билан икки-уч кунга келинг, бу йил эрта пишар ҳандалакларимиз роса бўлган, ўзлари узиб, пайкал ичида еб, бир хуморидан чиқишсин, шаҳарда қисилган болалар! Қўзичоқларимиз ҳам кўп. Шаҳарлик болаларга чиройли қўзичоқларни томоша қилиш гапггли-да, жуда. Ундан сўнг, она, болаларимиз, набираларимиз ёшлигида бир йилда бир марта бўлса ҳам биргалашиб ўйнаса, катта дарахтларимиз соясида бир қур бўлиб овқат ейишса, вояга етишганда бир-бирларига меҳр-оқибатли бўлади дейман-да. Ўзбек уй қуради, тўй қилади, шундай пайтларда келгусида болаларимиз — оға-инилар бир-бирини қувватлаб, бир-бирига ёрдамлашиб туришса қандай ярашади. Шундай гаштли вақтларда бизларнинг улардан қувват олганимизни айтмайсизми?

Мен эса шу пайт бахшиёна шоиримиз Тўра Сулаймоннинг қуйидаги сатрларини беихтиёр беришиб айтдим:

*Қўралари қўйли, уйлари тўйли,
Фуқаросин кўнгли Тингритог бўйли.
Бағри кенг султони хайрли қўлли
Бу ота макондир — бу она юртдир.*

Бизнинг суҳбатимизни тўйда кузатиб ўтирган момолар дуога қўл очишди:

— Илоҳим ҳамманинг ҳам хонадони ана шундай хайр-баракали, меҳр-оқибатли бўлсин!

Фарзандларни, қариндош-урунларни бирлаштириб турувчи оҳанрабо — бу кексалар экан. Улар дунёдан ўтгач, биз ёшлар ҳаммамиз ўз оиламиз, иш жойимиз юмушлари билан бўлиб кетамиз, ҳатто бу оддий гапдай, шундай бўлиши керакдай деб ўйлашгача бориб қолганмиз. Тўй ёки бирон бир маърака сабабли йиғилишиб, кўришиб қолмасак, тўнланишга умуман шошилмаймиз. Тўғри, ҳамма ҳам ўз иш соатлари, ўз оиласининг кечиктириб бўлмайдиган ҳар кунги юмушлари билан банд.

*Отадан олтов бўлсанг,
Ўз уйингга ёлғизсан,*

деганлари рост. Лекин, ўйлаб қарасам, бизлар, фарзандларимиз, набираларимизнинг катта бувиларини суриштириб борсак, ҳаммамизники битта она бўлиб чиқади. Қанчалик яқинлик, бир томирлик!

Ўрта ёшдаги баъзи кишиларнинг:

— Бир кўрпанинг тагида ётиб катта бўлганмиз, бир-биримиздан ҳол-аҳвол сўрамасдан туролмаймиз-да, — деганларини эшитиб қоламиз. Мана, меҳр-оқибатнинг томирлари қаерда.

Аввал Икромой энам вафот этди. Бердиқул тоғам, аёли Анор холам ҳаёт пайтларида ҳаммамиз шу кишилар атрофида айланардик. Ҳаёт шу экан, улар бирин-кетин дунёдан ўтиб кетишди. Ҳеч вақт ўтмай, улар билан бирга яшаган ўғиллари Адҳам тоғам эллик икки ёшида оғир касалликдан вафот этди. Етгита бола билан катта даргоҳда келин ёлғиз ўзи бош бўлиб қолди. Келинга оғир бўлди, жуда оғир бўлди. Ҳамма нарсанинг давоси вақт экан. Унинг етти боласи етилиб, икки ўғли ганчкор уста, бири ички ишлар ходими, бошқаси фермер ва бошқа касбларни эгаллашди.

Мана, қарабсизки, келин ҳам балки шу уйдан турмушга чиққан қизларни, амаки ва тоғаларни вақти-вақти билан ҳовлисига чорлаб турадиган хушчеҳра онага айланди. Бир неча набираларнинг бувиси бўлди. У чин

кўнглидан бутун оға-иниларни бирлаштириш мартабасига эга эканлигини ҳис қилди. Қани эди, ҳамма келинлар қайнона-қайнотасининг кўзи тириклигидаёқ ўша мартабасига муносиб иш тутиб, кексаларни ризодан-ризо этса.

Тоғамнинг келини Хосиятнинг жон деб ҳовлисига айтган таклифидан кейин беихтиёр биз кўрмаган, йигитлигидаёқ нобуд қилинган Нодир бобом, қадди-басти худди оппоқ гуллайдиган гулхайрига ўхшаган Икромой энамни эсладим. Уларнинг руҳи хурсанд, бизни енглари билан елпиб, қўллари билан кўриб тургандай бўлди.

ХИНО

Оёғ-қўлларимнинг тирноқлари атрофида майда ёриқчалар пайдо бўлиб, ачишиб азоб берди. Врачларга анча вақт қатнадим. Уларнинг ёзиб берган ҳар хил «мазь»ларини суркаб кўрдим. Ҳеч фойда бермади. Кўшнимиз Ойтўти хола бир куни деди:

Ёрамазон айтган билан тўямизми?

Бурунгининг нисбатини кўямизми?

— Ўқиганмиз, замонавийлашиб кетганмиз, деб керилишларинг ҳеч ерга сифмайди. Бурунгиларнинг айтганларини қилмадингми, Оллоҳнинг ўзи йўлини топиб ўтган аждодларимизнинг қуйма, қайирма қоидаларига муҳтож қилиб, эслатиб кўяверади, — деди.

Ойтўти холанинг маслаҳати асосида ўша гул ўрнида ўзим ўстирган бел баравар хиноларнинг бир тупини тагидан кесиб олдим. Уни совуқ сувда яхшилаб ювиб, суви селгигунча бир-икки соат тоза мато устига ташлаб қўйдим. Сўнг уни гўшт кунда устида чопқич билан майдалаб чопдим. Унга туздек майдаланган аччиқтошдан билинар-билинемас сепиб, аралаштирдим. Хино тўппасидан олиб, кафтимни тўлдириб қисмладим. Мушт бўлиб жамланган бармоқларимнинг тирноқлари устини ҳам хинонинг чоппаси билан қалин қилиб қолатиб, укамга икки қўлимни тоза, ювилган эски латгалар билан ечилиб кетмайдиган қилиб, ўраб бойлатиб қўйдим. Оёқларим тирноқлари устига ҳам хино қолаб, шу тарзда бойлатдим. Уч-тўрт соат ухлаб қолибман. Қўл-оёқларимни очиб юв-

дим. Кафтим ва тирноқларим атрофига хино шунақаям эниптики, бунақа рангни ўз бағрида хино ўстирган ер, фақат она еримиз ва бобо қуёшгина ижод қила олади. Қизил бўлиб қизил эмас, тўқ сариқ бўлиб сариқ эмас. Қуёш ботаётганда уфқдаги оловдек ёлқин ранг десамми! Бирам кўзим қувонди, кўнглим ўсди. Уч-тўрт кун ичида қўл-оёқларимдаги яра-чақалардан ном-нишон қолмади. Яраларим-ку тузалди-ёв, лекин энди Ойтўти холанинг бояги айтган байти менга тинчлик бермай қўйди.

— Хола, — дедим, — тунов кунги айтган байтингининг иккинчи қаторини тушуниб олмоқчийдим: «Бурунгининг нисбатини қўямизми», дегунча, «тартибини ёки одатини қўямизми», десак бўлмайдами? — дедим ўзимча шу байтга сайқал бермоқчи бўлиб. Хола бирдан сергак тортди. Ҳар бир сўзини михлангандай қилиб донадона гапира кетди:

— Ойна, (айланайин демоқчи) бурунгининг нисбатини дегани, бу бурунгиларга нисбаган яна ҳам диққатлироқ бўл, пишиқ-пухта фикрла, миянгни чақнатиб ўқи, ишни ундир, гапни дўндир дегани, оловини чиқариб гапирсанг-гапир, бўлмаса, қўй! — дегани.

Ичимда: — «Хом, бўш савол бериб, бошимниям, энсамниям қотирма, дегани», — деб қўшиб қўйдим қизариб.

Бугун ўқиш ҳам, иш ҳам компьютерлашиб, ашпаратлашиб кетди. Бусиз мумкин эмаслигиниям тушунаман. Лекин биз китоб ўқиб, китобнинг ҳар варафини ўқигач, тўхтаб туриб шу ўқиганларимизни фикримиздан қайта ўтказиб мутолаа қилаймизми? Тафаккуримизни чархляпмизми? Ота-боболаримиздан мерос қолган термалардаги ҳар бир оддий сўзларга сингдирилган маъно ва мақсадни тушуниб ега олаямизми? Йўқ! Яна йўқ. Ўқишда, ишда ҳаммага, ҳатто бутун дунёга ибрат бўлиб, барчаниш кўзига оловдай кўринаётган ёшларимиз бор, лекин уларнинг сони кўпайса ёмонми? Мен эса оёғимнинг тагидаги, ўзим меҳр билан ўстирган хинонинг шифобахшлигини тирноқларим атрофини яра босгунча, яъни бошим деворга бориб урилгунча билмай юрган эканман. Шунчалик «културнийлашиб» кетган эканмизки, хинонинг гуллигини билар эканману, аммо унинг шифобахшлигини ҳамда қўл ва оёқ

тирноқларига оро берувчи гиёҳ эканлигини билмас эканман. Хинонинг бир феъли ёқади менга, бир гуллашни бошладим, кеч кузгача гуллайверади!

Ойгўти хола неварам Ҳилоланинг сочига ҳавас қилиб яна бир нарсани ўргатди: бир туп хинони гўшт қиймалагичдан ўтказиб, уни докадан сузиб олиб, сувини Ҳилоланинг бошига чаплаб, бир-икки соат рўмол ўраб кўядиган бўлдим. Бир дам олиш куни хинога, навбатдаги дам олиш куни эса ўсма шарбатига. Хилола айтади:

— Эна, мен мана шу ёрдамларингиздан кейин билдим, одам фақат оғзи-бурнидан эмас, бутун бош-оёқ баданидан нафас олар экан, сиз бошимни хинолаб, ўсма-лаб ювганингиздан бери бошим бир ҳафталаб роҳат қилади, ўзимни қушдай енгил сезаман, фикрим тиниқлашиб, ўқиган, эшитганларим миямда қуйма бўлиб қолади.

Яна ўйлаб қолдим. Тарихимизда шу кунгача ижод қилиб ўтган улуғларимиз хино ҳақида қанча-қанча сеҳрли байтлар ёзиб қолдиришган. Биз уларнинг қанчагинасини биламиз? Менинг билганим фақат Зокиржон Фурқатнинг:

*Ўлдуриб ташланг ани кўйиға эй аҳбоблар,
Итлари тирноғига, бўлсун хино қоним менинг.*

Буниям нега биламиз? Ҳофизларимиз деярли ҳар ҳафта қулоғимизга кўшиқ қилиб айтиб, миямизга куйиб кўяётгани учун-да. Китоб ўқимай кўйдик, китоб ўқимай кўйдик, афсус...

ГУЛТОЖИХЎРОЗ

Ҳар йили гул экаман. Албатта, гултожихўроз ҳам кўп. Биттаси бор. Барги тўқ қирмизи ранг. Унинг эндигина бир қарич бўлиб ўсиб турган вақти чиройли. Ҳамма нарсанинг ҳам болалиги ширин-да. Ҳеч қандай гуноҳ қилишга улгурмаган пайти. Бегуноҳ пайти. Ўша гултожихўрозни қатор қилиб экиб кўйсангиз, бошқа гулларнинг ёнида шундай ярашиб турадики! Сал бўй чўзавергандан кейин тез-тез сувориб тагини юмшатаверсам, бирам кўпол бўлиб, тиканакка ўхшаб ўса бошлайдики, ёнидаги гулларни писанд қилмай кўяди. Райҳон, жамбил, қашқар-

гул, хино, сариқгул, намозшомгул, астра, читтигул, атиргул... Эҳ-ҳе, қайси бирини айтай, ҳаммасини менсимай устига шох ташлаб ўсиб бораяпти. Қўпол шохларини гулқайчи билан, меҳр билан кесиб, бошқа гуллар билан бараварлаштириб кўрдим, бўлмади. Беш-олти кундан кейин қарасам, яна ювлаб ёнидаги гулларнинг устига чиқиб бораяпти. Қаранг, шунча босмачилик (қитмирлик) қилса ҳам оти гул-да!

— Сендан бошқага кун йўқми, дедим-да, — ўша гултожихўрозларни томири билан суғуриб олиб ташладим. Шундай қилишга мажбур бўлдим.

Суғуриб олаётганимда юрагим ёмон оғриди, лекин унинг ўзи ҳам атрофдагиларнинг кўнглини оғритди-ку.

ЎСМА

*Қошинг асли қародир,
Ўсма қўйганинг ёлгон.*

Рост бўлса-чи? Қоп-қора қуюқ қошларни туташтириб турувчи хиёлгина энган ўсманинг ярашганига нима етсин?

Момом айтарди: «Отамникида, қиз бола пайтларим кечкурун узиб қўйган ўсмани эрта туриб эзардим. Уни қошимга муздайгина қилиб қўйиб, ҳовли супураддим. Ҳовлини у бошидан супуриб бориб, яна бу бошигача супуриб қайтардим. Ўсма турган жойга етгач, уни қошимга яна бир югуртирдим-да, яна шу тарзда ҳовли супуришни давом эттирдим. Ишимни тугатгач, юзимни, ўсмамни ювардим, узун сочларимни тартибга келтирдим. Тоза либосларимни киярдим. Супамизга тоза кўрпачалар солиб, дастурхон ёзардим. Отам эса эрталаб мол-ҳолга қарарди. Онам эрта тонгдан сигир соғиб, куви пишиб, сариқ ёғ ажратиб олиш оралиғида мен эзган ўсмани қўйишга ҳам улгурарди. Онам дастурхон бошига қаймоқ кўтариб келганида унинг топ-тоза, сулув, ўсмали юзини кўрганимда қувониб кетардим. Отам, онам, укаларим, ҳаммамиз нонушта қилаётиб, онамнинг қачон ўсмасини ювиб, қачон тоза, ярашиқли либосларини кийиб улгурганига ҳайрон қолардим». «Онанинг отанга бепардоз кўрсатма», дегани шу бўлса керак-да.

Мархум отам Абдикул Шермат ўғли. Тахминан 1950 йиллар.

Сайёра Бекмирзаева Самарқанд педагогика билим юрти талабаси. 1967 йил.

ТошДУ журналистика факультети талабаси Мавжуда Насруллаева билан. 1973 йил.

Устозлар Файбулло Саломов, Нажмиддин Комилов,
Сайди Умиров, Абдулла Турдиев. Талабалар Йўлдош Эшбек,
Азим Суюн, Саъдулла Ҳаким, Фазилат Абдуллаева,
Сайёра Бекмирзаева, Жебак Аҳадова. 1971 йил.

Сайёра Бекмирзаева турмуш ўртоғи Бурҳон Бекмирзаев —
фарзандлари Ирода, Зумрад, Рухсора, Нодиржонлар
билан бирга. 1990 йил.

Ота-она ва катта ўғил Наврӯз. 1987 йил.

Сайёра
Бскмирзаева.
1987 йил.

Зардўзи тумор тикиш катта завқ бағишлайди. 1995 йил.

Қалам тебратиш ундан-да завқли.

Йиллар югуриб ўтиб, мен ҳам кексайиб қолдим. Лекин ҳозир ҳам онамнинг ёшлиги, қошу кўзларидаги ўсманнинг жилваси шундоққина кўзим ўнгида. Шунинг учун бўлса керак, ҳар йили эрта баҳорда бошқа гуллар қатори ўсма билан хино экиш асосий машғулотим. Келинларим, қизларим, невараларим қунт қилиб ўсма қўйишадими, йўқми, барибир экавераман. Студент, бўз йигит невараларим ерни тайёрлаб беришса бўлди, у ёғи осон.

Қадрли китобхонлар, ўсмага меҳримнинг беҳадлигини ёзиш мендан, бу зебобахш ва шифобахш ўсимлик ҳақида илгари улуғ шоир ва ёзувчилар таърифлаган шоҳ сатрларни топиб ўқиш сиздан. Мен ўсма ҳақида биттагина мисол келтираман:

Абдулҳамид Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» романини ўқисангиз, унинг биринчи бетида ўсма ҳақида жуда чиройли гапи бор. Мана ўқинг: «Бултур экилиб, кўп қошларни қорайтирган ўсма илдизидан яна бош кўтариб чиқди... Мулойим кўлларда ивиб, сувга айлангандан кейин гўзал кўзларнинг супасида ёнбошлашни мунча яхши кўрар экан, бу кўкат!..» Илтимос, Чўлпон қаламидан тўкилган, унга бир неча бор кўз югуртирган сатрларни ихлос билан, ҳавас билан ўқинг.

Ўн олти яшар неварам — Ҳилола ҳар шанба, якшанба куни бизникига келади. Унинг сочлари жудаям бўлимли. Ҳилоланинг сочларини асрагим, яна ўстиргим, парвариш қилгим келаверади. У келгандан дарров ҳовлида барқ уриб ўсиб ётган ўсмадан бир коса ўсма шарбати тайёрлайман, унинг бошини шарбат билан обдон ҳўллаб, бир соатча оқ чит рўмол билан бойлаб қўяман. Шундай усул билан соч илдизларини ўсма сувига қондираман. Сўнг райҳон шарбати аралашган сув билан қайта-қайта чайқатаман. Неварам уйларига жўнаётганда орқасига сиймай кетаётган, пастга қараб тўлқинланиб, солланиб бо раётган сочларига суқ билан қарайман. Сўнг, Оллоҳдан ёлвориб сўрайман: «Ўзи бир қиз, сочи бир қиз неварамга — данагимнинг мағзига шаршарадай соч берибсан, энди бекаму кўст бахтдан, излаганда ҳеч қаердан топилмайдиган, ҳеч қаерда сотилмайдиган улуғ неъмат — соғлиқ-саломатликдан ҳам аяма».

* * *

Борлиқнинг, табиатнинг ўзи мўъжизали макон. Қоп-қора ерга уруғ эксанг, меҳр бериб парварिश қилсанг, у чиройли ва мазали меваларни, турфа рангли ажойиб ҳидли гулларни қўшқўллаб сенга етиштириб бераверади. Меҳр! Жоним — Меҳр!

Сен дунёни ўзингнинг гул кафтларингда, гултахтларингда, гулбахтларингда, гулаҳдларингда, гулқатларингда, гулнинг муаттар ифорларида абадул-абад тинч, осойишта ва омон сақлаб юр. Чунки менинг ҳам, курраи оламдаги барча оналарнинг ҳам гулдай болалари бор. Улар бахтли, тахтли, баркамол бўлиб улғайишлари керак. Меҳр, сен инсонни Ҳаққа элтувчи, Аллоҳнинг шариф назарига сазовор этгувчи буюк неъматсан.

Мен еру кўкка ишонмаганим — неварамни, яъни бе-гуноҳ келажакни чап кўлимда ушлаб, уни чап кўксимга, юрагимга авайлаб босиб, ўнг кўлим билан гуллар, гиёҳлар, ўсмаю хинолар ҳақида эплаганимча қоғозга қораладим. Неварам ухлаган-ухлаганда эса уларни оққа кўчирдим. Шу тарзда ёзиш менга қувват берди. Қоғозга тўкканларимнинг нуқсонларини кечириб, хатоларини тўғрилаб, камини тўлдириб ўқирсиз, деб умид қиламан. Чунки сиз менинг ўн йиллик ўсмам, қирқ йиллик хиноларимсиз.

ТҶЙ

Яқинда тоғдаги туғишганларимизнинг тўйига бордик. Анча йиллардан буён кўнглим бунчалик кўтарилмаган эди. У ёқдагиларнинг кўпчилиги мақолсиз гапиришмайди. Эътибор бериб тингласангиз, тилимиз нақадар бойлигига яна бир бор амин бўласиз.

Тўйнинг биринчи куни — «Супра очди» маросими бўлди. Деворларга илинган, пастга тўшалган гиламлар ял-ял ёнади. Бу гиламларни шу уйнинг келинлари, бўй қизлари ўз қўллари билан тўқишган. Уй хотин-қизлар билан гавжум. Дастурхонлар шираворлару, лаззатли мевачеваларга тўла.

Ўтирганлар орасида мен танимайдиганлари ҳам бор. Гаплари чиройли, куйма. Эшикдан:

— Яна ассалому-алайкў-ўм, — деб кириб келди бир овсиним.

— Тарин ассалому-алайкў-ўм, — деб чўзиб салом бериб кирди кўшни аёл.

Пойгакда ўтирган тўла, икки юзи қип-қизил опа уларга:

— Ҳов, жангтиғана жеб кетувдиларинг-ку тўйдан? Бирпасилда жутаб қолдиларингма? — деса, бу аёллар изза еб, қизаришади деб турсам, бўш келишмади.

— Тотиб кўрдик, тотлиякан, яна кела бердик.

Битта опа эри билан бозорлаб келганини, бозордан олмоқчи бўлган асосий нарсаси эсидан чиққанини, энди бойи (турмуш ўртоғи) яна овора бўлиб аёлини бозорга олиб бормоқчи эканини гапирса, бу опага тўрда ўтирган, либослари ўзига ярашган, келбатда келишган аёл гапини салмоқлаб нима дейди денг:

Эрман — этгинангди жерман, дейдиган эрлар бор. Бойингиз тузувакан (тузук экан) ўзи бозорга нима учун чиқувдинг, оламан деган нарсанг эсингдан чиқиб ўтирса, деб сизди бир оғиз урушмантиям-а!

Ўзи миқтигина, кийимлари ихчам ва ярашиқли тикилган, ингичка овозли бир чеча гапини аниқ нишонга теккизиб, сўзларини дона-дона қилиб олдинма-кетин отиб қолди-ёв:

— Эрдинг иши бор — темирдан тиши бор, — дейишади. Бир эрлар бор, тишламай, узиб олмай гапирмайди. Бойингиз бойдай экан-да, сизди яна бозорга оппормоқчи бўса, бэжай жахшиякан...

— Содда бўлманг, — деди бояги тўрда ўтирган чиройли хола.

— Беш куним — хуш куним, деб хўжайинингиз билан кетаберинг жеталашиб.

Бу қишлоқдагиларнинг кўпчилиги бир-бирларига қиз беришиб, қиз олишиб, қуда бўлиб чатишиб кетишган. Ёнимда ўтирган, қорачадан келган тоғамизнинг келини — овсинимга дедим:

— Янга, кўйлагингиз жудаям ярашинги, очилиб кетибсиз.

Овсиним ҳовлиқиб, овозини баландлатиб дейди:

— Вой, мениям чиройли дейдиганлар боракан, қа-

ранглар. Шаҳарлик овсиним нархимди ошириб ташлади. Уйда кийинаётиб ўйловдим: «Ўв, қора хотин, оқчил кийинганингга қоралигинг баттар билиниб, чўянга ўхшаб кетибсан, деб қоса-я биров, — деб, қўрқиб, журагим қилпиллаб келувдим. Ўзингники ўзагингдан қўллайди, деганлари шу-да! Димоғим чоғ бўлди-ей ҳозир!».

Димоғи чоғ овсиним кўзимга баттар иссиқ кўришиб кетди. Кеча, бугун тўйга сўйилган ҳўкизу қўйларнинг калла-почасини тозалаган аёллардан бири, ўзининг айтишича шу қорамағиз аёл — овсиним экан. Ишларини тугатиб, уйига ўгиб, ювиниб-тараниб эндигина тўйга келиб турган вақти экан.

— Кечадан бери калла тозалаб, чарчабсизлар, уйларингда бирпас чўзилиб, дам олиб, кейин кесаларинг бўмайми? — деди чеча.

Овсиним чечага қараб:

— Шу тўйди қилаётган хотин менинг тувған опам бўлади. Жигар эсласа, учабер, деган, шуйтиб учабердимда. Сўйнг, шошмай-суринмай кесам, одамлар ойтмайми, манов ўз опасиникига энди келаяпти, элдан қоған туяга ўхшаб, деб.

Тўппончадай сайраётган чечанинг хўжайини ҳеч ерда ишламас экан, шундай бўлса ҳам йўқни йўндириб, тиким-санчим қилиб, урчуқ йигириб пул топар, ўзиниям, болалариниям, эриниям қўғирчоқдай кийинтириб, устбошларига гард юқтирмас экан. Қишлоқдагилар қизиқчилик қилишиб: «Булар кийимларига қўшиб бетлариниям утуклаганми, дейман, бунча сулув бу тўппонча келини тушмагур» дейишаркан. Яна қачон қарасанг, руҳи тетик, чеҳраси очиқ кўрасиз уни. Бойим ишламайди, уйнинг, рўзғорнинг ҳамма юки менинг бўйнимда, деб зорланганини ҳеч ким эшитмаган.

Қаторда ёши қирқлардан ошган, гавдалидан гавдали бир аёл ўтирипти. Юз-кўзлари тайпоқдан келган. Ёнида невараси — икки-уч ёшлар чамасидаги ўғилча. У оёқчаларини икки ёққа узатиб юборган. Оёқлари ўртасида бир товоқ ош. Бола ошни иккала қўли билан навбатма-навбат ошалаб еяпти. Қишлоқнинг тоза ҳавосида ўсган-да, икки юзи қип-қизил. Сочи қалин, қоп-қора телпакдай. Дунё билан иши йўқ. Ҳозир унга дунё — шу ош. Тоғликлар

тили билан айтганда, унинг ёнидаги катта энаси — бегемот янга қўшни қишлоқдан шу ерга келин бўлиб тушган. Бу қишлоқнинг йигит-қизлари шу келинни «Бегемот чеча» деб чақира бошлашди. «Бегемотларингизга кўнаман-ов, шу қўйган отларингизга қўшиб чеча демай, ҳеч бўлмаса, янга денгизлар» деб ўпкаланипти у бир куни. Шундан бошлаб унинг номи «Бегемот янга» бўлипти. Бегемот янга ҳамма билан ойимлардай сўрашиб чиқди. Олдига ош келгач, бир дунё бўлиб ўтириб ошни еб бошлаган ҳам эди-ки, бешинчи ё олтинчи синфда ўқийдиган йигитча деразадан энгашиб шошиб-пишиб янгага сўзлай кетди:

— Опа-опа, ҳалиги катта қўчқоримиз осмонга қараб ётиб олиб, оёғларини роса типирчилатаяпти. Тез тулинг, ҳаром ўлиб қолмасин тагин.

Бегемот янганинг бу гапга буйраги булк этмади. Ошни қандай шошмай, роҳат қилиб еяётган бўлса, шундай бемалол еяберди.

— Опа, мен сизга нима деяпман? Қимирланг тезроқ!

— Уйнинг бир жағини олиб, томдай бўп ўтирганча тезроқ турсангиз бўмайма, — деди аёллардан бири кулиб. Бегемот яна бу гапни кўнглига олгани йўқ. Қимирлаш эса хаёлига ҳам келмади. Аксинча, шошмай, суринамай, деразага ҳам бурилмай шундай деди:

— Ана шу қўчқор жўртгага қилади, ҳазиллашади. Қўрқма, кечаям тибирлаб-тибирлаб, сўнг жойидан туриб ҳеч нима кўрмагандай журиб кетувди.

Бола ҳовлида бир тўда бўлиб ош еяётган жўраларига қўшилиб кетди.

Бегемот янга гап бошлади:

— Эрталаб биздинг уйда ойтса ойтқилик ойтишув бўлди.

— Ойтишувдинг қандайчаси бўлди? — сўради аёллардан бири. Мен нега бу аёл ўз оиласи сирини ўзи очаяпти, деб ҳайрон бўлдим.

— Ойтмайман, — овулга ойтсанг ошади, қўшнига ойтсанг қўшади.

Янга гапини хотиржам давом эттирди:

— Уй бўғаннакай гартак-мартак, саҳал-пахал ойтишув бўлади-да.

Бегемот янганинг ичи кенглигидан қувондим.

«Супра очди» маросимида аввало келинларнинг оналари суннат қилинган невараларига, қиз ва куёвларига, қудаларига баҳоли қудрат совға улашар экан. Кўрпа, кўрпача, юмшоқ каптали ёстиқ, ёстиқчалар дейсизми! Каштали тикишнинг баъзи номлари ўша куни эсимда қолди: босма, илмоқи гул, чиндаки хаёл, меҳрибон ёстиқ ва яна қанча бир-биридан чиройли номлар. Ўтирганлар кўрпанинг мағизлари-ю, майда қавиғигача ҳавасланиб аҳамият беришди. Бу одатнинг маъқул томони, аёлларимиз, қиз-жувонларимиз йилдан-йилга чевардан-чевар бўлишади.

Уйнинг ўртасига узунасига ёзилган дастурхон икки томонга тортилиб, очилган жойга тўй эгаси — куда хола супра ёзди. Супрада тўрт килоча ун. Қадимги момоларимизнинг удумига кўра, ун, дон мўл бўлсин, тўқчилик, тинчлик барқарор бўлсин деб супра очишаркан. Ўтирганлардан ҳар ким, кексами, ёшми, навбати билан супра бошига келиб, оз-озгина ун элашаркан, элаётиб яхши ниятларини Оллоҳдан сўрашар экан. Биз ҳам элимизда ҳамма вақт тинчлик, тўкинлик, тўй-томошалар бўлишини, шириндан-шакар фарзандлар дунёга келаверишини тилаб ун эладик.

Тўй эгасининг синглиси — қорамағиз овсиним яна ҳазилини бошлади. Опасини кўрсаткич бармоғи билан кўрсатиб нима дейди денг:

— Мана шу хотин анов очиқ катта супрани ўзи тикмаган, келинлари тиккан, билиб қўйинглар, ҳей ёроннар! Қаранглар, бунинг пухталигини, бир оғиз келинларим шундай эпчил демайдиам. Супранинг чиройлилигини, оппоқдан оппоқлигини қаранглар, ўн беш кунлик ойдайдум-думалоқ қилиб тикилган. Тикилишини айтайми, игна қаердан кириб, қаердан чиққанини билмайсиз. Шундаям, бу қуриб кетмагур келинларини сира мақтамайди. Мақташ қаёқда, синини бузмайди.

Бўлди кулги! Икки опа-сингилнинг келинлари шу тўйда учиб-қўниб хизмат қилиб юришипти. Бу гапга улар парво ҳам қилганлари йўқ. Чунки, улар яхши билади — қайноналарининг кўнглида кири йўқ.

Ёшлигимда қишлоғимизда бўлган чиройли тўйлар эсимга тушди. Ҳозир ёнимдаги момонинг кийинишлари

катга энамларни эслатди. Бу момо бошдан оёқ оппоқ кийинган. Кўзимга фариштадек кўринди. Илгари кекса аёлларгина оппоқ кийинишарди. Ҳозирги аёлларга узоқдан қарасанг, кампирми, келинчакми, ажратолмайсан. Ҳозирги момолар улугсифат кийинай, дейишмайди. Чамамда, ёши саксонлардан ошган, ёнимда ўтирган ўша фариштадек момога айтдим:

— Эна, илгари тўйга артистлар мана мунча пулга келармиш, деган гаплар бўлмасди. Тўйни қишлоқнинг ўзи қизитарди. Ҳар қишлоқда чилдирма чалгич, ўлан айтгич аёллар бўларди. Икки ўрим оппоқ сочининг учини бирлаштириб, чачтупак (сочпопук) тақишиб, унга сандиқларининг калитиниям қўшиб маҳкам бовлаб қўйган момолар роса ўйинга тушишарди, жўшиб-жўшиб қўшиқ айтишарди. Ҳар хил кулгили ўйинларини-ку қўяверинг. Ўша тўйларни тўйбошилар ҳам, тўйга келганлар ҳам узоқ йиллар маза қилиб эслаб юришарди. Ҳозир, мана шу тўйда ҳам, сизга ўхшаган момолар ёшлигида эшитган қўшиқларини артистлар келгунча айтиб, кўнгилхушлик қилиб ўтиришса бўлади-ку.

Кўзлари кулиб турган бу момо ўтирган жойида кексайиб қуруқшаган қўллари билан дадил-дадил қарсак чалиб, қўшиқ бошлаб юборди.

*Бирингда кўрдим бир пари,
Кокиллари гулҳайдар.
Ёр, мунча зор этдинг мени,
Кимларга хор этдинг мени?*

— Давом этинг, момо, — дедим. Юрагим қўшиққа қўшилиб кетгандай бўлди.

— Ҳаммасини тўхтамай айтолмайман-да, қизим, — деб пещонасини кўрсаткич бармоғи билан ниқтаб кўрсатиб «Манови чатоқ, аввалгидай эслалмайди-да», деди хи-жолат тортиб ва бир оз ўйланиб туриб давом этди:

*Эккинда кўрдим эли қул,
Ўзимдир сенга асли қул.
Учингда кўрдим учмадим,
Хипча белингдан қучмадим.
Ёр мунча зор этдинг мени,
Кимларга хор этдинг мени?*

Момо яна бир оз тин олиб, кўшиқнинг давомини эс-
лади:

*Тўртингда кўрдим тўтиё,
Булбулмисан гўё-гўё?
Ошиқ юрар куя-куя,*

деди-ю, ўйланиб қолди.

— Сабру тоқат қолмади-я, деб кўшсак, қандай бўла-
ди? — десам, кўнгли тўлмагандай:

— Бўп қолар, — деди.

Момо бирдан сергакланиб, кўшиқнинг давомини айта
бошлади:

*Ёр, мунча зор этдинг мени,
Кимларга хор этдинг мени?
Бешингда кўрдим белгигул,
Янаям кўрдим тўгри гул.
Олтингдачи, овуш-овуш.
Оёсингда зарли ковуш.
Ёр, мунча зор этдинг мени,
Кимларга хор этдинг мени?
Еттингда кўрдим етти гул,
Еттингда ҳам шу тўгри гул.
Саккизингда саҳарларда
Гул очилар баҳорларда.
Бир муччи бер саҳарларда
Яйраб кетай наҳорларда.
Ёр, мунча зор этдинг мени,
Кимларга хор этдинг мени?
Тўққизингда тўлғонасан,
Кўлим тегмай ўйғонасан.
Ўнингда ҳам ўймалисан,
Нимагаям ўйланасан?*

Шу жойга келган момо «куймали», «суймали» деб
кўшиқ сатрининг охирини айтди-ю, улардан олдинги
сўзларни эслаёлмай қийналиб, тилимди учида турипти-
ку-я, деб қўйди. Мен:

*Келбатлари куймалисан,
Сумбатлари суймалисан,*

деб ўзимдан кўшган бўлдим, шундай десак мос келади-
ми? — деб сўрадим. Момо кулимсираб, кафтлари билан

тиззасини силаб туриб, «Саҳал жақиннашдингиз-да», деди.

Момодан нега бу қўшиқ бирингда, иккингда, учингда деб бошланади, деб сўрадим. Бу сўзларда биринчи марта кўрганимда, иккинчи, учинчи, тўртинчи марта кўрганимда деб тушуниш даркор, деди момо ва алоҳида тайинлаб: «Шу жозғаннарингди охирига «Ойдаи опанинг ойтқаннари» деб қўйгин, деди.

— Албатта, ёзиб қўяман, жоним момо, дедим мен. Ўқишни ҳам, ёзишни ҳам билмаган мана шу момонинг парилардай оппоқ кийинганини, уни ана шундай покпокиза, бежирим кийинтириб, парваришлаб тўйга олиб келган келини ёки қизларига кўнглимда беҳисоб раҳматлар айтдим. Момонинг сўз танлашдаги юксак савияси ва дидига қойил қолдим. Келгусида:

*Бирингда кўрдим бир пари,
Кокиллари гулҳайдари,*

деган сатрларни эплаёлганимча шарҳлаб, бирон нарса ёзишга сиз иззатли ўқувчиларим олдида ўзимни қарздор ҳисоблаб мақоламга нуқта қўйдим.

КОКИЛЛАРИ «ГУЛҲАЙДАРИ»...

*Бирингда кўрдим бир пари,
Кокиллари «гулҳайдари»*

Мана шу халқ қўшиғининг биринчи сатрини қанча такрорласам, бизнинг кўнгил мулкимизга айланиб кетган «Тановар» қўшиғи шунча ёдимга тушаверади. Ундаги ҳамма фикрлар юқоридаги термага пайваста эканлигидан қувонаман. Ўша биринчи сатрни яна ва яна ўқийман. Бундаги товушлар оҳангдошлигининг ўзи бир санъат. Бу санъат, ундаги мавзу неча минг йиллик «Тановар»имизни янаям сайқаллагандай.

Севган ёринг кўп тоза бўлса,

деб бошланади «Тановар»ларимиздан бири. «Тановар»имизнинг яна бирида эса ҳар тўртликдан кейин:

Қадамингда гуллар очилсин,

деган улуғ бир орзу қайта-қайта хониш қилинади.

*Йўл бўлсин, йўл бўлсин,
Босган изларинг гул бўлсин,*

каби сатрлар ҳам ўша:

Бирингда кўрдим бир пари,

деб бошланадиган халқ қўшиқларига қанчалар яқин. Ха-
ёлимда элнинг ва халқ қўшиқларининг юраги битта. Шу
битта юрак ҳали элимизнинг кўксига, ҳали халқ қўшиқ-
ларига кўчиб уриб тургандай.

*Ёр, мунча зор этдинг мени,
Кимларга хор этдинг мени,*

нақоратидаги армон эса «Тановар»даги

Бу дунёда бормикин юрак-бағри бутуни?

деган сўроққа нақадар ҳамоҳанг!

Ҳозирги даврда эса бизни кундан-кун безовта қи-
лаётгани —

Кокиллари «гулҳайдарии»,

сатридаги сочга бўлган меҳр ва ҳавас. Шим кийиб, соч-
ларини истаган рангга бўяб, ҳаммадан мен чиройлиман,
деб юрган қиз-жувонларимизга қаранг. Улар Оллоҳ бер-
ган табиий гўзаллигини хор қилаётганини айтмайсизми?
Яратган эгам ҳаммага ҳам бўлимли соч беравермайди.
Соч қалин бўлса ва узун бўлиб ўсса, шунинг ўзи ҳам бир
бахт. Ёққанини эмас, ярашган ишни қил, дейишган ота-
боболаримиз. Юқорида айтганимиз, ҳаммадан ўзим гў-
залман, деб юрганлар узун сочини битта қилиб ўриб ор-
қасига ташлаб юрган айрим қизларимиз устидан кулиб,
лабини буриб, маданиятдан орқада қолган, дейишади.
Ким орқада қолган? Кулганларнинг ўзими ёки сочини
парваришлаб, одоб сақлаб юрган ҳурматли, иззатли қиз-
жувонларимизми?

Узун соч ҳақида тўлиб-тошиб ёзгим келади. Лекин
қани у узун сочли қиз,

қани «Ҳайдар кокилли қиз?

Ҳали мактабга ҳам бормасдик. Асал опа деган қўшни-
миз бўларди, бўй етган қиз эди у. Ҳозир мен шу кишини

кўз олдимга келтирсам, машҳур ёзувчимиз Ойбекнинг «Навой» романида ёзган:

*Онингким ол энгинда менг¹ яратти,
Сочи бирла бўйини тенг яратти.*

деган сатри бирдан ёдимга тушади. Асал опанинг сочи бўйи билан тенг эди. У бошини кўнглидагидай ювишга қийналарди. Шунинг учун Асал опа сочина ҳар ювганида онаси ёрдамлашиб юборарди. Биз қизчаларга уларнинг ишларини кузатиш мароқли эди, Тўғриси Асал опанинг сочига жуда-жуда ҳавасим келарди. Асал опа бошини тикка туриб ювса ҳам, сағал энгашиб тургани учун сочининг учлари тоғарада букланиб қоларди ва тозалаб чайқашнинг иложи бўлмасди. Шунинг учун онаси қизига, чорпоя устига чиқиб, унинг чеккасида тикка туриб, энгашиб тургин, дерди. Тоғорани эса настга — ерга қўярди. Ўшандагина сочининг учларигача қайта-қайта ювиш мумкин бўларди. Асал опа бош ювадиган куни унинг ўзи ва онаси аввал тайёргарлик кўрарди. Уч-тўртта янги тухум, (яичный шампунь) янги қатиқ тайёрлаб қўярди. Бундан ташқари, атиргул, райҳон ёки ялпиз ва жамбилларни ёғоч кунда устида чопиб, уларни докадан сиқиб ўтказарди, шу шарбатни бир коса қилиб, чорпоя устига олдиндан олиб келиб қўярди. Онаси қизининг бош ювишига бошдан охиригача ёрдамлашарди. Энг кейинги чайқашда эса бояги ифорли шарбатга илиқ сув қўшиб, қизининг бошидан шошилмай қуярди. У кўзлари тўла меҳр билан қизининг сочларига қарарди. Асал онам эса ўша шарбатларга соч илдизларини яхшилаб қондириш учун ёғоч тароқни бошига ботириб-ботириб тарарди. Онали-қиз бу ишларидан завқлангандан завқланарди. Бизнинг эса бошқа ўйинларимиз эсимиздан ҳам чиқиб кетарди. Бизнинг ҳам сочимиз қачон ана шундай бўлиб ўсади, деб шошилардик. Асал опанинг феъл-атвори, қилган ишлари ҳам сочларидек ҳавас қиларлик эди. У сочлари сувини яхшилаб сирқитиб, сўнг уни бошига чамбарак қилгач, сувни ўзига оладиган оддий, лекин топ-тоза рўмол ўраб оларди. Тўрт-беш соат бошқа юмушлари билан машғул бўлар-

¹ Менг —хол.

ди. Сўнг унинг сочлари ўримга келарди. Биз суқланиб томоша қиладиган гўзаллик энди бошланарди, чунки унинг онаси қизининг сочларини меҳр ва ҳавас билан ўра бошларди. Аввало, у Асал опанинг сочларини икки тарафга қаратиб тараш учун унинг икки қоши ўртасига тўғрилаб ёғоч тароқнинг учи билан фарқ очарди ва икки ёнга қаратиб силлиқлаб тарарди. Бир куни у қизига шундай деди:

— Қизим, сочингни «Ҳайдар кокил» қилиб ўрмасам бўмайди. Агар ҳар доимгидай қулоғинг орқасидан бошлаб ўрсам, сочинг қалинлик қилиб, ўримлари қулоғингни босиб, фашингга тегади. Одобли, ювошгина Асал опам, ҳамма ҳаракатлари ўзига ярашиб турган Асал опам астагина:

— Майли, майли, — деб қўярди. Онаси қизининг пешонасидаги фарқдан бошлаб тароқ учида қулоғи орқасигача бир ўрим соч ажратиб, қулоғи орқасидан уни пишиқлаб пастгача ўриб тушарди. Энди эса қулоғининг устки қисмидан, яъни сал баландроқдан бошлаб, ҳисобсиз кокиллар ўрими бошланарди. Биз қизчалар бу жараённи нафас олмай кузатардик. Асал опамнинг дастлабки соч ўримлари қулоғини пана қилиб тушарди, лекин унга халақит бермасди. Ўрилган узун, майда сочлари ҳали елкасидан, ҳали қўлининг устидан ҳам ошиб тушиб кўкси узра пастга солланиб тургани бениҳоят ҳавасимизни келтирарди. Биз Асал опамни томоша қилиб барча беўрин гапларимиз ва қилиқларимизни унутиб юборардик. Энди ўйласам, гўзаллик дунёни қутқарувчи куч, дегани шу экан. Ўрим-ўрим сочлари Асал опага қанчалик ярашса, кўкси узра тушиб турган узун кокилларини оппоқ қўллари билан орқасига ташлаб қўйиши ундан ярашар эди.

Дилдош ўқувчим, Асал опамнинг сочларини қанчалик меҳр билан тасвирламоқчи бўлайин, барибир кўнглим тўлмади. Қадрдон ва улуғ ёзувчимиз Абдулла Қодирийга мурожаат қилмасдан илож йўқлигини тушундим. Қодирий асарлари миллийликка йўғрилган гўзаллик манбаику. Иззатли китобхон, ҳозир биз сиз билан «Меҳробдан чаён» романидаги «Хоним ойимлар» сарлавҳали бобдан парча ўқиймиз: «Ичкаридан гўё юзи сут билан суворил-

гандек оқ, қуралай кўзи ойсиз ва булутлиқ кечасидан ҳам қорароқ, қадди сарв каби мавзун, қора сочи тақими-ни ўпкан, уст-боши ипак ва олтинлар билан фарқ бир хоним хиромон чиқиб келди. Бошидағи ҳисобсиз кокилларини санама тикилган оқ ҳарир рўймол билан озорсизгина боғлаған, ёқа ва этақларига нафис жияк бириктирган хонатлас кўйлак, бухоро кундалидан қирғоқларига олтин уқа (қўр) тутулқан енгсиз желатка кийиб, ёқут кўзлик олтин тугмаларни бўшқина солған, хуснда мисли оз бу нозанин хоннинг суюкли хотини — мазкура Розия хоним эди».

Энди айтарсиз, «уст-боши ипак ва олтинлар билан фарқ»лиги безанишнинг меъёрдан ошгани эмасми, деб. Йўқ. Розияхоним хоннинг тузоғига илинган бир мусичай-беозор. У меъеридан ортиқ ороланишга мажбур, чунки у хоннинг суюкли хотини.

Сочни «Ҳайдаркокил» русумида ўришни беш қўлдай биламан-у, лекин нега шу атамага «Ҳайдар» исми қўшиб айтилиш сабабини билмас эканман. Яқинда қишлоққа борганимда уч-тўртта момодан сўрадим. Шу момолар ичида Ўлмас холамиз бор, ёши саксондан ошса ҳам ўзиям тетик, гашлариям тетик. У менга шундай деди.

— Чачи орқасига сифмаған бир қизға Ҳайдар деган бир жигит ошиқ бўп қоған. Қуриб кетгир отаси қизини шўл жигитга бермаған. Шунийчун Ҳайдар:

*Ёр, мунча зор этдинг мени,
Кимларга хор этдинг мени?*

деб, куйиб-жониб қўшиқ айтиб журган. Шўннан сўнг бу ўримдинг оти «Ҳайдаркокил» бўп кетган. Шўнияма ўзинг тушуниб жетмадингма, ким айтади силарди ўқиған, тушанган деб, жош деб? Журагингда оловинг борма ўзи?

Одамни аямай, суямай сўзлайдиган хола менинг қизарганимни кўриб:

— Ойна, уялмай қўяғай, менам момоларимиздан эшитганимди айтдим-қўйдим-да, деди. Шунда Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ҳаммамизга ёд бўлиб кетган:

*Сочининг савдоси тушти бошима бошдин яна,
Тийра бўлди рўзгорим ул қаро қошдин яна.*

деб бошланадиган ғазали, буюк Навоийнинг:

*Бўлмаса ишиқ — икки жаҳон бўлмасун.
Икки жаҳон демаки, жон бўлмасун.*

деган сўзлари беихтиёр ёдимга тушди. Кувониб-кувониб мақоламни ёзишда давом этдим.

Кеча биз «Мустақиллик» майдонига сайрга чиқдик, неваралар билан. У ерда «Бахтли она» ҳайкали ёнида чинакам гўзалликни кўрдик. Бир хушбичим, бўйдор, яғриндор, кўринишда салобатли ва хушнуд бир йигит оиласи билан айланиб, дам олишга чиқипти. У ўз ҳаётидан ва ҳозирги доруломон, ҳур даврамиздан мамнундан мамнун. Ёнида тинмай гапириб, атрофда нимани кўрса, шуни кўрсатиб чуғурлаётган икки-уч ёшлар чамасидаги дўшпосчадай ўғилчасига меҳр билан боқиб, уни жон қулоғи билан эшитаяпти. Ота-онаси ширин боласини кўтариб юрмоқчи бўлиб қўлларига олса, у пастга тушаман деб ерга интилади, истаганча ўзим яйраб, ўзим юраман, дейди. Унга оппоқ кўйлакча, устидан эса беқасамдан замонавий русумда тикилган енгсиз нимча ва шим кийгизиб қўйишибди. Омон бўлгурга бош-оёқ беқасам либосчалари жудаям ярашибди. Бола хурсандлигидан тинмай у ёқдан-бу ёққа чопади. Бу жуфтликка шу хавотир ҳам янада ярашган. Ёш онага эса ўзининг бир қадар сипо тутиши, ибоси, меъёрдаги пардози, тақимини ўлган сочлари ва миллий русумда кийиниши ундан ҳам ярашган. Кечқурун. Мустақиллик майдонига чиққанлар кўп. Кўринишидан бахт ёғилиб турган бу оила аъзоларига қараган ҳам қаради, қарамаган ҳам қаради. Қараганларнинг ҳаммаси юзида ҳавас ва мамнунлик балқиб турибди. Демак, халқимиз қонида миллийлик туйғуси яшаб турибди. Бу келажак авлоднинг бахти!

Сиз ҳам қаранг, қадрли китобхон ўқувчим: ёш она эғнида жуда бежирим тикилган хонатласдан узунгина кўйлак. У бўйи бирла тенг ҳисобсиз кокиллари гулсафсар рангли ҳарир рўмол билан озорсизгина бовлаган!

КЕЧИРИМЛИ, КЕНГ ФЕЪЛЛИ МОМОЛАР

Мўтар хола билан Холпош хола эшикма-эшик қўшни. Ёш келинлик даврларидан буён ҳамсоя, қадрдон. Мўтар холанинг асли оти — Муаттар. Холпош холанинг исми эса Холпошша. Қишлоқдагилар осонини кўзлаб Мўтар хола, Холпош хола деб кетишган. Мўтар холанинг чолини оламдан ўтганига ўн йилдан ошиб кетди. Бечора хола бобойи ўлганда ўлди, етти йилча йиғлаб, «Йўлдошимди йўқотдим» деб. Ҳамма нарсанинг ҳам давоси вақт экан. Ҳозир Мўтар хола милтиқнинг ўқидай. У Холпош холани биродар деб чақиради.

Ҳозир қийин-қийин, кимга қийин, Холпош холага қийин. Бечоранинг жони азобда. Чоли саксон ёшдан ошди. Қарийб ўн йилдан буён бобонинг икки кўзи ҳам ожиз бўлиб қолган. Бобо кампирига жудаям суяниб қолган. Ҳожатга ҳам ўзинг етаклаб бор, бет-қўлимни юваётганимда ҳам ўзинг сув қуйиб тур, тоза ҳавога чиқишса ҳам ўзинг бошқариб юр, деб ялиниб туради. Бўлмаса, набиралари кўп, лекин бобо кампири билан бир марта «сен-мен»га бормаганигами, ҳамма вақт «Камшир, қанисан?» деб туради.

Бугун Мўтар хола Холпош холаникига келиб:

— Бизди чолларди ўлиб кетганига ўн йилдан ошиб кетди. Сени чолинг ҳалиям журипти бошингга дардисар бўп. Чарчаб, энгашиб, ўмганлаб қопсан. Сени жеди шу кўр чолинг!

Яхшиям чоли ухлаб ётувди, эшитмади. Ё эшитсаям, ўзини эшитмаганга олдимми? Холпош хола бу гапни кўнглига қаттиқ олди-ю, лекин индамай қўя қолди. Неваралар чой дамлаб дастурхон ёзилди. Мўтар хола бир-икки пиёла чой ичган бўлди-ю, пиёз ўташим қоп кетди деб дарчадан ўтиб кетди уйига. Холпош хола биродари кетганидан кейин ўйланиб қолди. Ёнбошгинасидаги биродари, чарчаса қарашадиган, хафа бўлса кўнглини кўтарадиган, кунда, кунора бир коса иссиқ узатадиган тенгдоши, сирдоши — Мўтар биродари-да. Холпош хола бегоҳат бўла бошлади. Бояги гапни бекор кўнглимга олибман-да, ўйлади у. Биродарим чоли ўлиб кетганига эмас, менга ичи ачиганидан айтди шу гапни. Яхшиям ичимда

хафа бўлибман, унга бир нарса деб юбормабман. Бечора ҳозир уйида шу гапни айтгани учун пушаймон бўлиб, ич-этини еб ўтирипти. Уни бу хижолатдан қандай чиқарсам экан-а? Тунашдан олдин режалаб қўйди, эрталаб қандай бўлсаям биродаримдан бир хабар оламан.

Холпош хола ҳар кунгидай чолидан олдин тонг азонда туриб «Бомдод» намозини ўқиди. Сўнг гулга қараб кетди. Бу холанинг жони гул. Ҳозир гулларни келинлари, набиралари эканику-я, лекин холанинг ўзи ҳам қараб турмайди. Бугун ҳам ҳар кунгидай гул оралаб, чаман оралаб келди. Холпош холага ханда отмаган гул, табассум қилмаган гунча йўқ эди. Шу пайт раҳматли, фариштадек Икромой энамнинг яна битта ибратли гапи эсимга тушди. У киши айтарди, бир-икки ишни қилаётиб, олдиндан чиққан яна бир юмушни бажариб ўтиб кетишга ўрганинглари, сен қаердан ўтсанг, ўтганинг билиниб қолсин, ё ўша жой артилиб тозаланиб қолсин, ё суғорилиши керак бўлган сабзи жўякларига сув очиб юборилган бўлсин. Холпош хола шундай иш тутадиган эпчил момо. Мана, ҳозир биродари Мўтар холага гул дасталаётиб, олдидан чиққан бегона ўтларни ҳам томири билан юлиб ўта борди.

Юлган ўтларини ҳам дасталаб, ҳаммасининг томирини бир тарафли қилиб қўлига йиғиб борди. Сўнг ўша ўтнинг юқори қисмини жамлаб ушлади-да, уйи олдидан ўтган оқар сувга энгашиб, ўтнинг томирли томонини сувга ботириб у ёқдан бу ёққа бир неча бор шовуллатиб сурди. Қарабсиз-ки, бир-икки дақиқада ўтларнинг томири оппоқ бўлиб ювилиб қолди. Хола бу ўтларни сигир олдига ташлаб ўтди. Сигир бу ўтни томир-помири билан шипириб еб ташлади.

Холпош хола кўзига энг яхши кўринган энг сара гулларни узиб гулдаста боғлади. Гулларни боғлашга ип-пип излаб ўтирмади. Томорқа четида ўсиб ётган, шувоқ деган ўтнинг юқорига қараб ўсган, бошоқ боғлай бошлаган кўм-кўк новдасидан икки-учтасини ажратиб узиб олди-да, гулларни шу ипсифат ўт билан айлантриб-айлантриб маҳкамлаб боғлади. Чаққон-чаққон қимирлаб бир тутам ўсмаям териб олди. Шувоқни суғураётганда, ўсмани узаётганда ернинг, ўша гиёҳларнинг ҳиди бир яхши чиқди, бир яхши чиқди-ей!

Холпош хола сўнг ҳавас билан ширчой тайёрлади. Ширчой устига қишлоқ сариёғидан куйдириб сузди. Доғланган сариқ ёғнинг ҳиди ошхонани, бугун ҳовлини тугиб кетди. Хола хурсанд, бир қўлида бир коса ширчой, бир қўлида тўйиб бўлмас ифор сочаётган гулдаста ва ўсма. Биродариникида ҳам гул яшнаб ўсиб ётипти, лекин Холпош холанинг қўлидаги гуллар бошқача навли гуллар. Холанинг меҳр билан гул дасталагани шу вайдан.

Биродарини кўриб Мўтар холанинг чехраси бирдан ёришиб кетди. Ширчойни, гулдастани қадрдонининг қўлидан жон деб олди, лекин ўсмани кўриб унинг юзи бирдан маънос тортди.

— Биродар, — деди астагина гапини чўзиб айтиб, бекор қипсан ўсмани узиб, менинг чолим бормиди, ўсма қўйиб...

— Афандимисан? Ўсмани кўриб баҳри очилмаган ўзбекни тополасанми? Бир кўнглинг очилсин дедим-да. Сен қўймасанг ўсмани келин-қизларинг, невараларинг қўяр. Яна айтишади-ку, қарими-ёшми ҳамма аёллар қошқипригини ўсма билан суғориб туриши лозим. Нариги чин дунёда бунинг сўрови бор дейишади. Қани, бўл, биродар, ширчойни иссиғида ичиб ол.

Холпош хола чолим чақириб қолади деб тезда уйига қайтди. Мўтар хола эса ширчой, лаззатли таомни ичиб бўлгач, биродарининг чолига жулмон оши тайёрлашни бошлаб юборди.

— Пазилат! — келини Фазилатни чақирди хола, — мунда ке. Муштайғина хамир ийла. Хамиринг жибакдай бўлиб кетганча пишит. Менга қара, аввал мени гапимди ўхшатиб эшитиб ол. Хамирди ўраб қўйиб тиндириб, сўнг ўқлов билан жай. Шундай жуқа жай-ки, бержағидан қарасанг наржақи кўринсин. Мен қозонга сув солиб қайнатиб тураман. Бу овқатти пиширишда хамир пичоқминан кесилмайди. Қайнаб турган сувга аввал чамалаб туз соласан. Кейин эковлашиб жайилган хамирдан тез-тез қўлимизминан жулиб-жулиб солаберамиз. Хамир пишгандан кейин бирпас ўтини ўчириб қўясан. Овқат озроқ совигандан кейин жангтиғана чаккини қотасан, бу деганим — аралаштирасан. Сўнг ҳов ана райҳонларнинг олдида эканим — жамбилдан бир тутамгина жулиб келиб, ўхша-

тиб жувиб, сувини селгитиб майдалаб тувраб қозонга соласан. Эки коса жулмон ошди Холпош холангдикига узатасан. Бу овқат ошқозонда тез синггади.

— Бўпти, энажон, — деди Фазилат.

Бу икки оққўнгил, фидойи, ҳаваслидан ҳавасли, оддийдан оддий, улуғдан-улуғ момолар доимо момо еримиздан, фарзандларидан, қўни-қўшниларида, уй жониворларидан, гулу райҳонлардан, жамики инсонлардан айланиб ўргилишади. Сиз ҳам азиз ўқувчим, шу момолар каби инсонларни кўрсангиз, бир оғиз арзон, ширин сўзингизни аяманг. Аясангиз, ўзингизни кечирманг.

ЎҒЛИНГ ЎРИНЛИ ГАПИРСА

Қиз бола палахмон тоши. Иқбол опа Жиззахнинг бир чекка қишлоғидан. Тоғликлар тили билан айтганда, у Тошкентга — катта ўқишга (олий ўқув юртига) кирди. Шу ёқда бир жигитминан халашиб ёки ошиқ бўп қоп тўй бўп кетди Фарғонага. Некин, бахт товиб кетди. Иқбол опанинг тили билан айтганда биз бир ота, бир энадан еттов қиз, уч ўғилмиз. Аввал қаторасига устма-уст етти қиз эдик. Бир ҳовли қиз эдик. Онамиз ҳам ёш эди. Отам етти қизга ва онамизга — ҳаммамизга бир хил мато олиб келиб берарди. Онамиз уни саккизовимизга лойиқлаб тикарди. Уни киярдик. Энди уй, бола тарбияси бўлганидан кейин шундай воқеалар ҳам бўлади-да. Қизларнинг бировига онаси бузоқни сояга тортиб, сув бер деса, шу ишни тезроқ қила қолмади. Тандирга нон ёпиштираётган она қўлидаги кесови билан кап-катта қизини қувиб кетди. Ушанда қўшнилари роса кулишган эди. Икковининг кўйлаги ҳам, гавдаси ҳам бир хил, билиб бўлмайдими, онаси қизини қуваяптими, қизи онасини қуваяптими? Ҳай, бу ота-онаникида, ёшлиқда бўлган ишлар.

Энди ҳозир Иқбол опа битта уйнинг бой бекаси. Фарзандлари вояга етган. Ҳаммаси уйли-жойли. Шунча қиздан кейин туғилган жон укалар Фарғонага ойда-йилда бир тўлиб тошиб келиб кетишади. Шунда опа укасини бағрига босиб тўйиб-тўйиб ҳидлаб кўришарди.

*Сўраб келган сўровчим,
Йўқлаб келган йўқловчим,*

деб укаси билан қайтадан кўришади. Сўнг, овқатлар ейлиб бўлгандан кейин опа бошлиқсиниб насиҳат қилишга ўтади. Фақат насиҳат қилишга ўтса майлику-я, орада мен сендан каттаман, кўтариб катга қилганман деб бир-икки ўшқириб ҳам кўяди. Бу дўқ укасидан ҳам баттар опанинг ўғлига ботиб кетади.

— Ая, деди ўғли опага — биринчидан тоғам укангиз бўлсаям меҳмон, иккинчидан эркак киши, оилали фарзандлари вояга етаяпти. Нуфузли жойда ишлайди. Бундан ташқари эркак кишининг ўзига хос орияти бўлади. Бошқа бундай қилманг, агар шу қилиғингизни яна такрорласангиз, тоғам бошқа келмай кетиши мумкин. Оғанилар, опа-сингиллар бир-бири билан қанча кам кўришса жиянлар ҳам бир-биридан совийверади. Унда сиз кечиккан, вишт эса қолипдан кўчган бўлади. Ўшанда биринчилардан бўлиб ўзингиз эзиласиз.

Бу гапдан кейин Иқбол опа изза бўлди. Нафақат изза бўлди, эзилдиям. Укажоним, шунча йўл босиб мени йўқлаб келган жигарим, энди сенга сираям овозимни баландлатмайин-а. Ахир, етти қиздан кейин сиз укаларимиз туғилганда энди биз суянадиган, орқамиздан йўқлаб борадиган иниларимиз бор деб қувониб юракларимиз ёрилай девди. Бунинг исботини ҳаёт тасдиқляпти-ку. Оллоҳга беҳисоб шукур, жоним укам, деди кўнглида опа.

* * *

Иқбол опа Фарғона шаҳрининг қоқ ўртасида, кўп қаватли иморатлардан бирида яшайди. Тўртинчи қаватда. Пастдаги умумий ерлар ҳамманики. Лекин ҳамма аёл-эркак ҳам ерга меҳр беравермас экан. Очиғи, аёл-эркакларнинг ҳам оқ билаклилари кўп учраб турар экан. Иқбол опа ўша ҳамманики бўлган ерларга ҳар хил дарахт кўчатлари эктирди. Гул экиш-ку ҳар йилги, ҳатто ҳар ойги режаларининг хат бошида туради. Опа, куз ҳайда, куз ҳайдамасанг юз ҳайда, деган халқ мақолига амал қилади. Чунки у биледи, қовжираган гуллардан уруғ олгач, уларни йиғиштириб, тозалаб бўлиб невараларига, талаба жиянларига ерни яхшилаб ағдартириб тупроқни қумдай, ундай ҳолатга келтиради. Сўнг, шу кузнинг ўзида эрта баҳор табиий гиёҳлар қатори ўсиб очилиб ётадиган гуллар

уруғини сешиб ташлайди. Шу ишни вақтида қилмаса, Иқбол опа ҳеч қачон хотиржам ухлаёлмайди.

Бу йил баҳор чўзилиб, ёмғирли кунлар кўп бўлди. Кузда экилган гул ёмғирда кундан-кун ям-яшил, бўлиқ бўлиб ўсиб кетди. Лекин салқин кунлар давом этаверганигами, кеч гуллади. Иқбол опа ҳар куни тўртинчи қаватдан, деразадан бошини чиқариб энгашиб пастга қарайди, гулларининг очилишини кутади. Наврўз кунлари яқинлашган. Ҳамма жойда байрам шукуҳи. Опа учун эса ҳозир пастга қараганида ундан ҳам катта байрам бўлди. Кўм-кўк яшиллик четида бир донагина пушти гул бошлаб очилиб энгил шабадада тебраниб турипти. Ана, бошлади гуллашни, энди гуллайверади, бундан қувониб Иқбол опа ҳам яйрайверади.

Опа бугун деразадан ярим гавдасини чиқариб эрталабки баҳор ҳавосидан тўйиб нафас олиб ўша бир донагина тебраниб турган гулга суқланиб қараб турганида бир ёшгина аёл ширингина қизчасини шошиб етаклаб ўтиб қолди. Қизча тўхтамай ғужур-ғужур қилиб сайраб бораяпти. Улар боғчага кетишаяпти чоғи. Қизчанинг кийимлари ҳаворанг. Сочлари қалин. Бўлимли сочлари икки шохига жамланиб иккита қизил лентаси худди чиройли катта гулга ўхшатиб боғланган. У худди баҳорда барқ уриб очилган гул. Пастда энгил шабада учиб бораётган гулнинг ўзи. Қизчанинг кўзи ҳалиги гулга тушиб қолди. Энтикиб кулиб гулга қараб кела бошлади. Узиб олмоқчи. Иқбол опанинг жон-пони чиқиб, «Ҳой, тегинма» демоқчи бўлиб турганида эрталаб ишга шошаётган зийрак ўғли «Ая» деб тўхтатди.

— Ҳозирги важоҳатингизни қандай бўлса, шундай сақлаб туриб дарров ойнага қаранг, совуқ авзойингизга бир эътибор қилинг. Кейин биласиз, шу қизчанинг бирдан ток ургандай шашти қайтиб кўнгли қанчалик оғришини. Битта дона очилган гулингиз шу битта жажжи, ширин инсондан ортиқми?

Иқбол опанинг кайфияти тушиб кетди. Ўғлидан уялганидан, юзлари ловуллади. Ўғли ишга кетганидан кейин деразадан яна пастга қаради. Бояги очилган гул йўқ эди. Опа ўзини шундаям энгил сизди-ки! Қўлчасида гул, ўз танасига сиғмай қувониб бораётган қизчани кўз олди-

га келтириб янаям севинди. Ҳа-да. Ахир, одамлар қараб, қувониб, узиб олиб баҳри очилсин, деб гул экканингни ўзинг яхши биласан-ку Иқболой, деди кўнглида ўзига ўзи.

* * *

Иқбол опанинг ўзи ҳам, турмуш ўртоғи ҳам нафақада. Лекин ҳозир ҳам аввалгидай уйларида одам узилмайди. Илгари Комил ака узоқ йиллар катта вазифаларда ишлади. Давлат унвонлари, мукофотларини олди. Уларнинг ҳамма вақт дастурхонлари очиқ бўлди. Чунки ҳамма вақт Иқбол опанинг чеҳраси очиқ бўлди. Турмуш ўртоғим раҳбар одам деб ҳеч қачон катта кетмади. Эшикдан келган ҳар қандай оддий одамми, раҳбар кишими, опага фарқи йўқ, ҳурмат-иззат билан уларга дастурхон ёзди, қўлидан келганча жон-тани билан хизмат қилди. Илгари болалари ёш эди. Кейинчалик улар ўсиб опанинг ёнига кирди. Улар ҳам уйга келган кишини хушмуомала билан кутишни, кузатишни ўрганишди. Ҳозир опа келини, куёвли, саккиз-ўн набирали буви. Келиниям опага ўхшаб одамнинг жонидай. Уйга меҳмон кўп келади. Комил ака республиканинг қайси нуқталарида ишлаган бўлса, улар Фарғонага келишади. Бошқа биров дўст маслаҳати сўраб, биров тўй қилмоқчи бўлса йўл-йўриқ сўраб, биров ким биландир куда бўлмоқчи, шу ҳақда тўғри, очиқ бир фикр сўраб келади. Ёки маҳалладош бир кишининг уйида нотинчлик бўлса, маҳалла бошлиғи келади маслаҳат сўраб. Ёки шогирдлари келади ўз касблари бўйича кўндаланг бўлиб қолган бир ишни қандай ечиш, аниқлаш ҳақида эмин-эркин йўл-йўриқ сўраб. Кеча бошқа шогирдлари келибди, ака, тўй қилмоқчи экансиз, деб эшитдик, бизга нима хизматингиз бор, деб? Комил ака айтдики, ишларингдан ишқал чиқмаса, халққа ҳалол, беминнат хизмат қилсаларинг, менга тўй қилишиб берганларинг — шу, деди-ю, Иқбол опани чақириб:

— Қани, бу укаларингни бир меҳмон қилчи, — деди. Иқбол опанинг кўзига бу йигитлар оловдай кўриниб кетди. У келини билан биргаликда жон-жон деб тансиқ овқат — бешбармоқ пиширди.

Кечкурун ўғли ишдан келгач:

— Уфф — деди Иқбол опа.

— Ҳа? — деди ўғли.

— Чарчадик, — деди опа.

— Ая, чарчадик десангиз майлику-я, лекин «уфф!» демасангиз яхшийди-да. Эътиборлироқ бўлинг. Аввал катта вазифаларда ишлаб, кейин нафақага чиққан баъзи кишиларга одамлар салом ҳам бермайди. Уйига йўқлаб, эшигига бош суқиб бирон киши сўраб келмайди. Чунки улар амалда ўтирган найтларида тумшуқларига хода етмай кетган бўлади. Кўзлари фақат осмон тарашлайди. Ёнидан ўтган одамнинг бир нарсасини юлиб қолмаса ухлаёлмайди.

«Халқ — энг одил тарози» деган мақол бекорга яшаб келаётгани йўқ. Хафа бўлманг, мени тўғри тушунинг. «Худога шукур» дейишни ҳам билиш керак, албатта, ая. Иқбол опа ичида: «Аёл кишининг сочи узун, ақли калта бўлади» дейишинг қолди-да, фақат, болам, деб қўшимча қилди.

Яқинда Комил ака олтмиш беш ёшга кирди. Улар бу кунга ҳеч кимни таклиф қилганлари йўқ. Ўша куни эргалабдан кечгача у кишини табриклаб кетувчиларнинг адоғи узилмади. Иқбол опаларнинг ҳовлиси гулдасталарга тўлиб кетди. Гўёки, Фарғона шаҳридаги катта гул бозори Комил аканинг ҳовлисига кўчиб келди, қўйди.

Иқбол опа! Ҳақиқатан ҳам ризқли-насибали, иқболли аёл экансиз. Чинордай ўғлингиз ўринли ганирса, иймансангиз — бу ҳам бир бахт.

СОВУҚЛИК

— Эргалабдан чарчадим, чарчадим дейсан. Билмайман, нима иш қилиб чарчайсан? Уйқудан ҳозир турдинг-ку! — Хуноб бўлди дадаси.

— «Ҳозир турдинг, ҳозир турдинг». Меники шу кунларда ит ётиш — мирза туриш бўлган. Кечаси кўрпангизни устингизга неча марта тортиб қўйдим, билмайсиз! Анови тўрт болангиз-ку, бола эмас экан. Устини ёпдим, ўша заҳоти очиб юбораверишади. Кечаси билан мен сенларга қоровулман-ми?

— Ҳеч ким сенга қоровул бўл дегани йўқ, энди хотиржам ҳолда тилимни қичита бошлади турмуш ўртоғим.

— Нима қилай, уйлар совуқ бўлса! Ҳаммангиз, аиниқса, болалар совқотиб ётишса, кўнглимга уйқу сиғадими?

Шовқинимдан болалар ҳам уйғониб кетишди. Уларнинг катталари — ўғлим билан қизим (5- ва 3-синфда ўқишади) шошилиб мактаб кийимларини кийишаркан, совқотиб, товуқбадан бўлиб қолишди. Мен эса жонҳалак сут пиширишга тушдим. Қайноққина сут ичиб кетишин.

— Ая, детсадга бормайман, ҳай? — чўзилиб, буралиб суйкалана бошлади ўртанча қизим.

— Ҳа, энди сен бошла! Нега бормайсан?

— Сову-уқ. Бизни счинтириб ухлатишади. Кўрпалар ҳам жудаям-жудаям совуқ, лабини чўччайтириб йиғлашга тараддудланди у. Қизимни бағримга босдим. Бирам иси яхши-ки! Аччим ҳам тарқаб кетди. Кенжа қизим ҳам жунжикиб, йўталиб инжиқлик қила бошлади. Уни қўлимга олдим. Юзидан ўпдим. Муздай. Сут ўлгурам ҳалигача қайнаган эмас. Газ нега бунча паст ёнади? Бир ёқдан ишга кеч қолаяпман. Минутлар эса учиб ўтиб бораяпти. Болаларга чала-чулпа сут ичкиздим. Катталари шоша-пиша мактабга жўнашди. Ортларидан, ҳой, синфда бош кийимингни ечмай ўтир, ҳой, пальтонг билан ўтиравер, деб жавраб қолдим. Жужуқларимнинг иккитасини минг айланиб-ўргилиб, алдаб-сулдаб боғчага элтиб бердим.

Келсам, дадаси ишга жўнаб қолишти. Аразлаб, нонушта ҳам қилмай оч кетганов!.. Боринг-е! Шунгаям тумшайиб қолдингизми? Чой дамлаб, чойнакни сочиққинага ўраб, дастурхонга қўйиб кетган эдим. Уй совуқ, совиб кетмасин, дегандим-да. Бир пиёла ҳам ичмабсиз. Ўзи, аччиғингиз ҳам бурнингизнинг учида турадими, дейман? Совуқдан кечаси билан ухламадим ҳисоб. Ўзи жонимга тегиб турувди. Нима қилардингиз, арининг уясига тегиб!

Тунов куни ЖЭЖка мурожаат қилувдик. «Шаҳар ичида ҳам, шаҳар атрофида ҳам ноқонуний равишда катта

иссиқхоналар қуриб, улар ичига катта газ печларини ўрнатиб олганлар кўп. Уларнинг печлари газни ўпқондай тортиб кетади. Сизларнинг газ плиталарингиз қаёқдан жонлироқ ёнсин? Шунинг учун умумий уйларни иситувчи печлар ҳам батареяларни иситолмаяпти», — деган жавобни олдик.

Бугун куни билан бошимдан шу ўйлар нари кетмади. Ишда ҳам ишлагандай бўлмадим. Кечқурун автобус кутиб кўчада бир соат турдим. Ичимни ит тирнаб бораяпти. Ахир жужуқларим боғчада кўзлари тўрт бўлиб мени кутиб туришипти-ку! Бир азобда уйга етиб келдим. Газ қурғур милт-милт. Бу аҳволда овқатим қачон пишади? Электр плитани ишга солайми? Ўтган қишдагидай электрнинг ҳам, чўнтакнинг ҳам уйини куйдириба? Нима қилай, ҳеч ерга сизмай кетаяпман. Сиркам сув кўтармай қолди шу кунларда. Кечқурун яна дадаси билан айтишиб қолмасам гўрға эди! Самарқанд шаҳрининг Сўғдиёна массиви ва микрорайонларда озмунча аҳоли яшайдими? Эрталаб менинг уйимда баланд пардаларда авжга чиққан совуқ «айтишув» яна қанчадан-қанча оилаларда ижро этилди экан?

— Ая, гапирсам нега оғзимдан тутун чиқади? — деб хаёлимни бўлади қизчам. Кулгим келади, лекин кулолмайман.

— Тутун эмас, опош, буғ. Уйларимиз қачон исиса, шунда оғзингдан буғ чиқмайди.

— Қачон исийди?

— Би-илмасам, дейман чўзиб.

— Нега билмайсиз? Қачон исийди деяпман, сизга?

— Қачон исувди ўзи уйимиз? Ўтган йили кўйлакчаларинг, пайпоқчаларингни ювиб ичкариги хонага илиб кўйганимда қотиб музлаб қолувди, эсингдами?..

Баттар хунобим ошиб бораяпти. Дадаси билан айтишсам ҳам майлику-я, «Эр-хотиннинг уруши — дока рўмоннинг қуриши!». Лекин менинг кичкинагина қизчам уй ва боғчаларнинг иситилишини бетоқат кутаяпти. У яна савол берапти: «Қачон уйлар исийди?».

ҲАЙ, АТТАНГ-А!

Мана, қаранг, тўйнинг бошланиши. Карнай-сурнай. Қўшиқ. «Тўйлар мубора-ак!» Шу-да. Бисотимизда тўй ҳақида худди бошқа ашуламиз йўқдай, ҳамма тўйда кунимиз шу қўшиққа қолган. Келинни тушириб келишда, айниқса, бошлаб тўйхонага киргизиб келишнинг ўзи ёш болачаларга бир олам томоша, ота-оналар учун эса бахт, буни бошқача тушунтириб бўлмайди. Лекин... шу лекин бор-да. Илгари удумларимиз жудаям яхши эди. Авваллари келинларни узатиб келишда унга ярашиқли бир нарсани ёпинтириб, юзларини ёпиб келишарди. Ҳозиргилари эса бетларини очиб келишади. Фақат бетини очса майли-ёв, (гўрга-ёв) елкасию кўкрак, билакларигача очиб келишади. Нимаям дейсиз? Ҳозир ҳаммасиям шу. Қовун-қовундан ранг олади-да.

Тўй зўр бўлди. Келин-куёв оқсоқол одамларнинг манг-лайигача келиб рақсга тушди. Ҳаммадан зўри шу бўлди. Зиёфат охирлаб қолганида тўй эгалари эълон қилишди:

— Эртага тонг маҳали келинимизнинг «Юз очди»сини ўтказамиз. Эрталаб ҳовлимизга марҳамат!

Тавба! Ўзи келин бетини очиб келган бўлса, «Юз очди»га нима ҳожат? Очиқ бетни нимасини очади?

Хай, «Юз очди»сиям ўтди. Тўйдан кейин иккинчи, учинчи кунларда келин уй-эшикка кириб-чиқиб, енгил-елпи ишларга аралашиб қолди.

Момоқайнона эрталаб ҳовлида чорпояда ўтирипти, зимдан шу келинга эйтибор бериб.

Момо бу келинда келинларга хос ийманишни зигир-чаям кўрмади. Ияги эса сира пастга тушмади. Шу уйда туғилиб ўсган қиз бўлгандаям, ўзини шундай тутмаслиги керак-да, ўйлайди момо. Одатда юрагида ҳаваси бор одам эрталаб туриб ҳовлида ўстирилган гулу райҳонларга, ям-яшил дов-дарахтларга шошилмай тўйиб қарайди, эрталабки тоза ҳавони олади. Бу келин худди ҳеч нарса ни кўрмагандай.

Момо ўтирган каравотнинг чор атрофига жўяклар олиб экилган ҳар хил чамандай гуллар чорпоянинг суян-чиғларидан ҳам савал ошиб ўсганлар. Улар енгилгина шабада таъсирида чорпояда ўтирганларнинг елкаларига

тегиб-тегмай эркаланишади, ҳаммага ёқимли ҳид улашади, жаннати кайфият улашади, чирой улашади. Момо кексайиб, умри тугаб бораётганини тан олиб ўтирган бўлса ҳам, бу фанимат дунёнинг гўзалликларидан сеҳрланиб, завқ олиб ўтирипти. Худога беҳисоб шукур!

Янги келин уйдан чиқди-да, момога совуққина саломини бериб, ўзича катта қарзини узиб ўтиб кетди. Момо унинг юзига қаради. Боласи-да. Ҳали бетига қош-киприк чизмаптиям. Энди ювинишга ўтиб кетди чоғи. Қоши бор бўлса ҳам уни жойида қилдай қолдираман, деб қошининг бошига етганми? Ёки алламбало зарарли дорилар қўшиб ишланган бўёвларни қош-киприкларига суркайверганидан тўкилиб кетганми?

Келин гулларга, яшнаб ўсиб, шабадада ям-яшил барглари ҳилпираб турган дов-дарахтларга, шифил пишиб турган олча, гилосларга қарамадиям. Қарамагани етмагандай, гулларнинг давомига экиб қўйилган, кечагина қайнонаси суғориб, бегона ўтларини юлиб тозалаган — отқулоқдай бўлиб барқ уриб ўсиб ётган ўсмани оёғи билан босиб, эзиб ўтиб кетди. Қайнонаси ҳавас билан ўзини «сен» деб, шу ўсмани «сиз» деб ўстириб олган эди. Ўсманинг эзилгани-ку майли-ёв, парвариш қилса, яна ўсиб кетаверади. Бунинг давоси бор. Ўсмандан ҳам кўпроқ момонинг юрағи эзилди. Унинг давоси қайда? Ҳай, аттанг-а!

ЭШИК ҚУЛФЛАНГАНУ, ДЕРАЗА ОЧИҚ...

Табаррук ёшда бўлган бу икки аёлга қишлоғимиз кишилари ўзгача эҳтиром билан қарашади. Улар кирган даврада ҳазил-ҳузул, ҳикмату ўғит, достону ривоятлар қайнаб чиқаверади. Аслида икковининг феъллари ҳам ажойиб-да. Қаранг, Ўлмас буви ҳар баҳорда қўй қирқимидан қолган жунларни совунлаб, тозалаб ювиб, офтобда қуригади. Симга қатор илинган жунларни дашт шамоли ўйнаб тортқилайди, енгилроқларини учуриб кетади. Шунда Ўлмас буви чаққон туриб юмалаб бораётган жунни тутиб олади ва яна жойига илиб қўяди. Буни кўриб турган келинлари «Жудаям сергаксиз-а, эна!» — деб кулишади. «Шу сергаклигимни сизларга ўргатмасдан ту-

риб асло ўлмайман. Бекорга отимни Ўлмас қўйишмаган!» — дейди буви. Келинлар бу ўгитдан хижолат тортиб индамай қолишади...

Ўктам момо ҳовлида кўриниши биланоқ, гурунглашиб турган учала келини гапдан тўхтаб, бирданига жимиб қолади. Шунда момо уларга: — Биладан, мени ёмонлаётисизлар. Гийбатдан нима фойда? Ҳозирнинг ўзида ҳаммаларнинг иш-ишларингга боринглар! — дейди. Келинлари эса бараварига: — Э, эна, нима деяпсиз? Сизни ёмонлаб ўлолмай ўтирибмизми? — дейишади-ю, сўнг бир-бирлари билан кўз уриштириб «Ёмонлаганимизни эшитиб қўйдимикин-а?» дегандек қош учирашади...

Икки момонинг донишмандлигию уддабурролиги устига озгина соддалигим бор. Шуни айтиб берай. Ўлмас буви қўшни қишлоқдаги бир тўйга борди. Уй тўла хотин-халажнинг ҳангомаси қизиди. Гап айланиб сарпосуруққа келиб уланди. Аёллар йиққан-терганини роса мақташди. Шу даврада бир шаҳарлик меҳмон ҳам бор эди. У Ўлмас бувидан сўраб қолди: — Бувижон, қишлоқ кампирлари жуда пишиқ бўлишади, қадимги буюмлару тақинчоқларни йиғиб қўйишади, деб эшитганмиз, шу ростми?

— Ҳа, рост! — дейди Ўлмас буви. — Мана мен битта туясандиқни тўлдириб қўйибман. Бариси қадимий рўмоллар, тоза кўйлақликлар. Маржонларнинг ўзидан бир неча қатор. Илондай буралган бир нечта кумуш билагузугим ҳам бор. Шаҳарлик жувон «Вуй!» деб юборди. Сўнг ҳайратланиб деди: «Ҳамма бойлик сизда экан-да. Бу нарсаларни қандай асрайсиз-а!»

Охирги гапни эшитиши билан Ўлмас буви ўрнидан ирғиб турди, каловланиб кўрпача тагидан калишини қидира бошлади. Ўтирганлар: «Нима бўлди, буви, ўтиринг, ҳали ош тортилмади-ку!» дейишди. Буви ранги оқариб бош чайқади: — Менгина ўлай. Уйнинг ҳамма ёғи очиқ-сочиқ қолган. Туясандиғимниям қулфи йўқ...

Бир неча ҳафта ўтиб, Ўктам момо бир тўй даврасида Ўлмас бувига тегишди: — Эшитдим, худо бир асрабди. Уйингни ўғри уриб, бор-будингдан ажрашингга сал қопти. Менам илгари сенга ўхшаб уй-жойни қулфламасдим. Ахир, сандиғим тўла буюм, невараларимга атаган-

ларим бор. Мана, ҳозир эшикни қулфлаб келганман, бемалол ўтирибман.

Ўлмас буви бўш келмади, хиёл жилмайиб, момога деди: — Кўрдим. Уйингнинг ёнидан ўтиб келаяпман. Эшигингда отнинг қалласидай қулф, икки деразанг эсанг очиқ турипти. Эшикни қулфлаш эсингга келиптию, деразангни ёпмапсан-да!

«Вой, ўлмасам!» деб сапчиб турди Ўктам момо ва эшик томон илгарилади. Шунда Ўлмас буви унинг чопони этагидан ушлади:

— Ўтиравер, мен деразангни қаттиқ ёпиб қўйдим.

Бир уй аёл икки момонинг донолигию соддалигидан завқланиб гуриллаб кулиб юборишди. Ана шунақа. Илоё иккисининг-да умрлари зиёда бўлсин.

«ЧЕЛАК»ДА ШУНДАЙ МОМО БОР

Бу аёлнинг эри эрта вафот этди. Тўрт болани бир ўзи тишида тишлаб катта қилди. Бировларга хор эттирмади. Ақлли-ҳушли, меҳнаткаш бўлиб улғайишди фарзандлари. Эл-юрт орасида момонинг ҳам обрўйи ошгандан ошди.

Эндиликда Ўлмас момо қишлоқнинг энг доно кайвониларидан бири. Ўзи хўп сервайрат, гапга чечан, ишбилармон. Ҳар бир гапига мақол қўшиб гапиради. Борди-ю, бирор киши «Мақолга бунчаям устасиз, момо» деса борми, дарҳол «Йигитнинг кўрки соқол, гапнинг кўрки мақол-да, айланай» дея жавоб қилади. «Ўлмас холанинг ажаб феъллари бор-да!» дейишади қишлоқдагилар.

Бўсағаси кир-чир ҳовлига кириб келган момо, ичкарига йўл олаётиб ўз-ўзича сўзланади: — Қадимгилар уй фариштали, қизли уй сариштали» дегувчи эди. Бу уйда қиз зоти борми ўзи?

Буни эшитган бўйқизлар ўсма идишини бир четга қўйиб, дарҳол қўлига супурги тутишади.

Момо бир уй ёнидан ўтаётсаки, аёл дорга гилам ёйиб чангини қоқаётир. Эркаги офтобрўяда юзига газет ёпиб мизғи-иб ётипти. «Ҳой, тентак тўрини бермас экан-да! Газитдан офтоб ўтади, болам. Келиннинг чорси рўмолини бетингга ёпиб ётсанг-чи!» дейдилар кесатиб. Эркак

ўрнидан дик этиб туради, момога салом бериб, уни кўрпачага таклиф этади. Сўнг ўзи гилам қоқаётган аёлига қараша кетади. Момога эшиттириб: «Ёрдамлашинг демайсанми, мен шу срдман-ку!» деб қўяди...

Ўлмас момонинг уйи мол бозорга яқин эмасми, кўпчилик бозордан олдинги куни бу кишиникига келиб қўнади. Айниқса, Боймирза дегани бор, ҳар бозор куни «хола-хола»лаб келаверади. Бир гал эчкиларини сотишга келса, бир гал қўша-қўша ҳўкизларини етаклаб келади. Бир қишда яна момоникига серқатнов бўлиб қолди. Икки эчки, бир сигирни момонинг оғилига боғлаб, ўзи меҳмонхонанинг тўрига чиқиб ёнбошлади, момо қўлини «куҳ-куҳ»лаб совуқда ош пиширмоққа тутинди. Буни кўриб ўтирган Боймирза бемалол ётаверди. «Ҳап, сеними, шошмагин», деди момо оғриниб. Шу куни момо тунашга меҳмонга жой солиб берди. Ичкаридан хуррак эшитилгач, уй деразаси сиртига лойиқ эски гиламини опчиқиб миҳ билан қоқди. Момонинг уй деворлари хом гиштдан терилган эмасми, миҳларни тош билан урганда индамай деворга кириб кетди. Уй ичи зимистон бўлди. Боймирза уйғониб қараса-ки, ҳали тонг отмаган. Яна ётаверди. Икки-уч уйғонди, яна шу ҳол. «Ие, бугун тонг отиши бунчаям қийин бўлди, ёки кеча оқшом ошни кўп еб юборувдим, шунинг учун ухлолмай чиқдимми», деди ўзига-ўзи. Сўнг, ҳовлига чиқиб қараса, қуёш тепада. Кун ёйилиб кетган, момо эса ҳеч нарса бўлмагандай ўз юмушлари билан банд.

— Хола, ҳов хола! Нега мени уйғотмадингиз, бозордан кеч қолибман-ку!

— Қиш ўчоғи тор, тур уйингга бор, деганлар. Холанг қачонгача ёзи билан ўт ўриб, сенинг келди-кетди молларингга емиш ғамлайди! Бўлди, холанг ҳам чарчади, болам.

Ўлмас холанинг гапидан Боймирза уялди. «Шу вақтга довур шу нарсани ўйламай, момога жабр қилибманда», — деди ичида ва тезгина молу ҳолини етаклаб уйига жўнаб қолди.

Бир куни қишлоқнинг ўрта ёш аёлларидан бири эридан аразлаб қўшни қишлоқдаги ўғлиникига кетиб қолди. Момо қараса-ки, шунча йиллик турмуш бузилиб, оила

тўзиб кетадиган. Эр-хотинни яраштиришга шошилди. Аразлаган аёл момога деди: — Мана, ўғлим топиб келиб, келиним пишириб бераётир. Энди уйга қайтиб бормоқчи эмасман!

— Ҳей, ношукур, — деди момо у аёлга. — Шунча йиллик одам энди сенга керак бўлмай қолдимми? Қариганда бир-бирига тиргак бўлиб яшаш керак эру хотин.

Ўғлингникида ҳозирча меҳмонсан, икки-уч кун ўтиб меҳмоннинг сийи битади. Қолаверса, қадимдан қолган гап бор: «Ўғлим топганини ўйлаб-ўйлаб ейман, эрим топганини ўйнаб-ўйнаб ейман», деганлар. Янаям танангга бир ўйлаб кўр!

Момо чиқиб кетгач, аёл бир зум ўйлаб хаёлга толади, сўнг бўҳчаларини йиғиштиришга тутинади...

Ҳа, Ўлмас момо шунақа. Гапга мақол қўшиб, битмаган ишни битиради, пишмаган ошни пиширади. Бу табаррук онахон бутун қишлоқнинг онаси. Кўзга суриб «Донишманд момо» деса дегулик момоси. Шундай момолар ҳамиша бор бўлсин, узоқ-узоқ яшаб, элга бошу қош бўлсин, деймиз.

БИР АЙЛАНИБ ЧЕВАР БЎЛДИМ

Ўтган йили деразаларимизга яп-янги пардалар сотиб олувдик. Бир йил ўтмай ёнлари чўзилиб, ерга тўшалиб қолди. Алам қилди. Пардаларни йиғиб олдим. Янги сурп харид қилдим. Пардага ўша сурпдан астарлаб, диван ва каравотларга чойшаб тикдим. Тикаётиб шу ишимдан завқим келди. Чокларини тўлқинли-тўлқинли қилиб тикдим, бурмали-бурмали қилиб тикдим.

Келинликдаги оқ ипак кўйлагимдан қолган қийқимларни тикувчидан олиб асраб қўювдим. Ўша қийқимлардан чиройли атиргул фунчаларини ясадим, чойшабнинг ҳар-ҳар жойига қўндириб чиқдим. Бирам чиройли бўлдики... Сўнг ўйладим: чет элликлар ишлаб чиқарган маҳсулотларига ёрлиқ қўйишга уста. Нега биз шуни эпполмаймиз? Қийқимлардан фунча шаклида ёрлиқ тайёрладим. Ипларимнинг орасидан раъно гулининг рангига ўхшашини танладим. Фунчамни чойшабнинг четки томонига тикув машинам ёрдамида ярашиқли қилиб тикиб қўйдим.

Унинг ёнига чучмома гулининг рангига ўхшаш ил билан «Ҳавас» деган сўзни ёзиб тикдим. Севиниб-севиниб тикдим, яйраб-яйраб тикдим...

Чойшабни диванга ёлганимда уйнинг манзараси очилиб кетгандай бўлди. Бирам енгил тортдимки!

Мана шунақа... Биз аёлларнинг қўлимиздан келмайдиган ишнинг ўзи йўқ. Озгина тадбиркорлик қилсак борми, эски буюмдан янгисини яратамиз. Ишонмайсизми? Бирор кўйлагингиз уриниброқ қолди дейлик... Сиз уни ташлаб юборишга ошиқманг. Кўйлакнинг ранги ўчмаган жойларини қирқиб олиб, ундан чиройли ошхона фартуги тикиб олинг. Яроқсиз қисмларидан эса чойнакка таглик, қозон тутқичлари, чойни иссиқ сақлаш учун ишлатиладиган турли шаклдаги жажжи ёпқичлар тикишингиз мумкин.

Борди-ю, кўрпа ва ёстиқ жилдларининг ўрта томони йиртила бошлаган бўлса-чи? Уларнинг рангига мос матодан олиб, эскирган жой ўрнига улаб чиқсангиз кифоя. Жилдларни яна бир оз муддат ишлатиш имкони яратилади. Товони ёки уч томони сўкилган пайпоқни асло ташлаб юборманг. Уларнинг рангига мос ил топинг. Сўнг пайпоқларни битта-битта олиб думалоқ бирор буюмга (лампочка бўлса яна яхши) ўрнатиб, йиртилган жойини тортиб-тортиб пишиқлаб тикасиз. Қарабсизки, бу пайпоқларни бир неча кун кийиш мумкин бўлади.

Аёл уддабурро бўлса, олам гулистон. Уйдаги ҳар бир буюм ўз ўрнини топади. Энг муҳими, янги буюм сотиб олиш учун йиққан пулингиз ўз ёнингизда қолади. Бу хил чеварлигу орасталикни ҳар бир аёл эшлаши шубҳасиз. Бир уриниб кўринг-а...

ҲАМ ЭЗИЛДИ, ҲАМ ҚУВОНДИ

Олмос хола ўзидан тинган. Фарзандларининг ҳаммаси ўқимишли, ҳунарли, унинг битта ўғли ва битта куёви Тошкенти азимда катта лавозимда ишлашади. Ҳар олти ойда, яъни йилига икки марта Тошкентга келиб, ўғли ва қизиникида яшаб, сиҳатгоҳларда дам олиб, даволаниб кетади. Қишлоқдаги ўғиллари ва қизларининг болалари, яъни набираларидан бир нечтаси ҳам Тошкентда ишла-

шади, ўқишади. Холанинг гапиришича, Тошкентга келса ҳаммаси навбати билан меҳмонга, беш-олти кун туриб кетишга чақиради. Лекин хола бир ойда зеркиб бўлади, қишлоққа шошади. «Томир қишлоқда-да, томир қишлоқда», — дейди такрор-такрор. Тунов куни Олмос хола Тошкентга катта ўғлиникига келувди. Тўрт-беш кун ўтди-ми, ўтмади-ми, шу ердаги қизи уйига олиб кетди. Куёви аввал яхшийди. Иши катталашганига гаплариям катта-катта бўлиб кетибди. Тавба, ўйлайди хола. Ҳар битта гапида бир қисм-бир қисм қалампири бор. «Нега Тошкентдаги набираларингиз ўзларидан билиб сизни келиб кўриб кетишмайди?», — деди-я.

Яна бу кунисига хотинига меҳрибонлик қилиб:

Рамзия, биз ҳам ҳали қариганимизда ўғлимизникига сизмай, куёвимизникида яшаб қолсайдик? Унда нима қиламиз? — дегани-чи!

«Астафтуруллоҳ! Буларникига келганимга бор-йўви уч-тўрт кунгина ўтган бўлса бунича оғирсинади, бу «бек»?.. — ўйлади Олмос хола.

Куёвга бир айтай деди:

Набираларим Тошкентда лайлак ҳайдаб юргани йўқ. Ҳаммасининг ҳам иши бор, ўқиши бор. Вақти-соатини топиб кўриб ҳам кетади, мени олиб ҳам кетади...

Йўқ, ундай қилмади. Борадиган, келадиган эшигининг қаттиқ ёпма, деган нақлга амал қилиб, индамай қўя қолди. Одамни билмоқчи бўлсанг, унга амал бериб кўр, деганлариям рост экан-да.

Куёвнинг гапларидан кейин хола қизини ўз ҳолига қўймади.

Бойингнинг (эрингнинг демоқчи) машинасида эмас, таксида мени Абдулла неварамникига ўзинг обориб қўясан. Қизи хижолат чекиб, юраги эзилди. Энди кеч кираётган пайт эди. Худди хола айтганидай обориб қўйди-ю, уйига қайтди. Набира келин учиб-қўниб чарақлаб холани кутиб олди. Негадир хола оёқ кийимини ечмай пойгақдан ичкарига кирмай тикка тураверди.

— Эна, ичкарига киринг, нега бундай турибсиз?

— Шундай туравераман, — деди хола «шундай» сўзига алоҳида урғу бериб.

— Нега?

— Нега десанг, Абдуллажонимни унча-мунчаям соғинмадим, у билан кўришиб, уни бир бағримга босма-гунимча шу ерда туравераман.

Келин қараса, холанинг гапй қатъий. У дарров шу кириш жойнинг ўзига юмшоқ, суяниб ўтирадиган стул олиб келиб берди. Шу ернинг ўзига кичкина хонтахтани олиб келиб, дарров дастурхонни обод қилиб ташлади.

Набира келин Райҳон ўйлаб қараса, Абдуллажон ишдан кеч қайтади. У ҳарбий қисмда ишлайди. Бунинг устига ишбилармон. Кеч соат ўндан олдин ҳеч қачон уйга келган эмас. Қилаётган янгилик ишларини ҳужжатлаштириб, тасдиқлатиб, ўзига ишониб олмагунча кўнгли тинчимайди. Райҳон кеч соат 10—11 ларгача холани зериктириб қўймаслик йўлини излади ва буни дарров топди. Мустақиллик майдони уларнинг уйдан икки бекат нарида. Райҳон болалар боғчасидан икки эгизак ўғилчасини — Ҳасан, Ҳусанни чопиб бориб олиб келди-ю, ҳаммалари Мустақиллик майдонига қоронғи туша бошлаган пайтида жўнашди.

Майдоннинг ўртасига келишганида хола кўрсаткич бармоғини ерга ниқтаб кўрсатиб, Тошкентдаги ўғли ҳақида сўради.

— Менинг болам шу ерга каттами? (Раҳбарми демоқчи).

— Йўқ эна, сизнинг ўғлингиз — катта бобом Ўзбекистон бўйича маориф бўлимига катта. Ҳозир мана шу турган жойимизга эса халқнинг ўзи катта.

— Ҳа, ундай бўлса, бу ерга сен билан мен ҳам катта-конмизда.

— Албатта, албатта, энажон. Уйга қайтиб келишди-ю, хола барибир ичкарига кирмади. Ўша кириш жойда, ўша юмшоқ стулда ўтираверди. Кеч соат ўндан ўтаяптики, Абдулладан дарак йўқ. Момонинг кириш жойда ўтирганидан хижолат келин:

— Шунча болаларни ўстириб, тарбиялаб ҳамманинг ҳавасини келтириб юрган энамиз бўлиб, бу ерда ўтирганингиз ярашмайди, тўрга ўтинг, илтимос, тўрга.

— Вой болажоним, мен нимаям иш қилибман?! Бобонг топиб келарди. Мен фақат тайёр, бор нарсаларни

болаларимга пишириб, куйдириб берардим-да. Энди шуниям қилмайми?

Эшик тақиллади. Абдуллажон кириб келди. Холага худди дунё ёп-ёруф бўлиб кетгандек бўлди.

— Бўйингдан айланайин, болажоним! Мен сени шундай соғиндим, шундай соғиндим! — Неварасини хола кучоқлаб бағрига босиб кўришди. Кўришиб бўлгач, уни яна қайтадан бағрига босди. Абдуллажоннинг елкаларини, бўйинларини тўйиб ҳидлади, қўлларини силаб-сийпаб ўйиб қўйди. Погонларини авайлаб ушлаб кўриб, шу қўлларини кўзларига суртди.

— Тошкентга келганимга бир ҳафтадан ошди. Нимага мени тезроқ уйингга олиб келмадинг? Сени қанчалик кўргим келганини билсайдинг садағанг кетай? Мен сени қандайлар катта қилувдим?

Абдуллажоннинг ҳам меҳри товланиб кетди:

— Мен сизни ҳар куни олиб келмоқчи бўламан, лекин уйга жуда кеч қайтаман. Мана шу бугун ҳам сизни олиб келмоқчийдим. Аксига олиб ишларимиз бугун ҳар кунгидан ҳам баттар уюлиб кетди.

— Райҳон, — чақирди Абдуллажон. Келин «лаббай», деб эрининг амрини кутди. — Узукларингнинг чиройлисидан биттасини олиб чиқ, ҳозирнинг ўзида энамнинг қўлига ўзим тақиб қўяй. Сенга ўзим албатта бошқа узук олиб бераман.

Райҳон шу вақтнинг ўзида чин кўнгли билан узукларидан бирини олиб чиқди. Абдуллажон узукни энажонининг қўлига тақиб қўйди. Хола қувониб кетди.

Буни қишлоққа борганимда аввал қизларимга кўрсатиб мақтанаман, кейин ўғилларимга, кейин кединларимга...

Олмос холанинг кўнгли бўшаб кетди. Шу билан баробар унинг чехрасида қувончу-қувонч, бахт ҳам балқиб кетди. Кўзида ёшу, лекин кулишга ҳаракат қилади. Холанинг кўз ёшлари юзини ювиб, ўн икки фарзандга оқ сут берган кўкракларигача оқиб тушди.

БЕОЗОР РАШКЧИ

(Ҳажвия ўрнида)

Бир даврада рашк ҳақида гап кетди. Кимдир рашкчиларни қораласа, яна кимдир оқлади. Қўшним Малоҳат бир «уҳ» тортиб: «Ортиқча рашк ҳам одамни сил қилиб юборади», — деди секингина.

— Ҳой, ундай деманг, сизнинг рашкчингиз шундай беозор одам-а! — гап қўшдим мен.

Малоҳат «ишонмаяпсиз-а» дегандек қаради, сўнг сўзлай бошлади:

— Хўжайиним аслида кўнгли тоза одам. Аммо... Мана, бир воқеани гапирай. Театрга бордик.

Қайтгач, у мени саволга тутди:

— Малоҳат, боя Аҳмаднинг аёли билан салом-алик қилдинг-у, лекин Аҳмадга индамай қўя қолганинда бўларди-да! Ахир унинг ўзи «янга, тузукмисиз?» дедик-ку! Индамай тураверайинми? Назаримда Аҳмад сенга қош учириб қўйгандай бўлди-ёв...

— Нима деяпсиз? Нега у менга қош учиради? Ёнида гулдай хотини турган бўлса? — хўжайинимнинг гапидан жон-поним чиқиб кетди, гўё.

— Кўрганимни айтаянман! — ўз гапида туриб олди дадаси. — Хаёлимда шу-шу сениям қошингнинг биттаси сал ўйнагандай бўлди-да...

Яна койишни бошлади. Гапини бошидаям «Малоҳат» дейди, охиридаям «Малоҳат» дейди. Ишқилиб, «Малоҳат»лайди, яхши кўради-да, мени. Индамадим, ухлаб қолди. Мен эса алламаҳалгача ухламай, кийимларини ювиб, дазмолладим, эрталаб яхши сўзлар билан ишга кузатдим. Мени умрида биринчи марта кўраётгандай жиддий тусда тикилиб-тикилиб қаради-ю, чиқиб кетди.

Шу билан апоқ-чалоқ бўлиб кетдик. Иложи борича мени, болаларни яхши кийинтириб, яхши едирсам дейди. Меҳмондўст. Яхши-яхши, меҳрибон, мард ўртоқлари кўп. Аммо ана шу бир қараганда беозор рашкини демганда... Бир гал Ботир жўраси оиласи билан меҳмон бўлиб келди. Бирам яхши ўтирдик. Болалар ҳам биргаликда жуда ёзилишиб ўйнашди. Ўзимиз ҳам студентлик давр-

ларимизни, келин-куёвлик пайтларимизни эсладик, роҳатландик.

Туппа-тузук очилиб-сочилиб ўтирган одам, меҳмонлар жўнагандан яна иягини қайрай бошлади. Эмишки, мен унинг Ботир дўстига кулибсираб қарабман. Тавба, гапнинг маъносизлигини қаранг, хўмрайиб қарайдиган бўлсам, нима қиламиз меҳмон чақириб?

— Ёки, Ботирга кулимсираш учун мезбонлик қилувдингизми? — дейди кулимсираш сўзига урғу бераркан. Сиз-сизлаб кесатиб жонингни суғуриб олгандай бўлади. Шундай юрагим қисилиб кетдики, оғзидан чиқаётган гаплар назоратсиз қолди. Бўлмаган гап учун нима қилади шунча куйиб-пишиб, ўзини қийнаб? Шунга ичим ачийди. Қачонгача индамайман? Уйимизда мана шунақа даҳанаки жанглар тез-тез такрорланадиган бўлиб қолди. Охир бир куни хўжайинга: «Менинг сизга бир-икки оғиз маслаҳатли гапим бор», — деди сиполик билан.

— Мен ўлгурнинг қошим ўйнаса, мен ўлгурнинг кўзим ўйнаса, баҳримдан ўтинг-қўйинг. Аччиғидан бурни, лаби бир учгандай бўлди-ю, лекин эшитди.

— Шундай сенинг оғзинг ёмонки... — деди менга тикилиб. Кўзи тешиб юборади-ёв мени. Мен беозор рашкчимни индамай енгдим.

Шу-шу Малоҳатнинг хўжайини жим. Илойим, жим бўлгани рост бўлсин...

ҲАҚИНГИЗ ЙЎҚ ЭДИ ОНА БЎЛИШГА

Суқсурнинг учинчи фарзанди ўғил бўлди. Иккита қизчадан кейин дунёга келган отчопар ҳаммани — оила аъзолари-ю, қариндош-уруғларни қувонтирди. Ёнидаги ҳамроҳи Шарофат эса учта ўғилдан кейин қизчали бўлибди. У ҳам қувонгандан қувонган. Шу палатадаги учинчи аёл Райҳон эса олти йил фарзанд кутиб, энди ўғиллик бўлипти. Қисқаси, шу палатадаги ҳамма чақалоқ ва оналар соғ-саломат, бундан ўзлари ҳам, врачлар ҳам хурсанд эди. Афсус, бу хурсандчилик узоққа чўзилмади.

Райхон бир кунда бир неча марта бирпас-бирпас чақалоғини қолдириб чиқиб кетади. Ҳар сафар кириб келганида ундан папирос ҳиди анқийди. Чақалоғи жудаям ширин. Оғзидан папирос ҳиди бурқсиб, шу ширинчага кўкрагини беради. Гўдак мириқиб-мириқиб эмиб олади. Врач ҳар куни кириб, она-болаларнинг соғлигини кўриқдан ўтказади. Бугунги кўрик Райхоннинг ташқарида чекиб, энди палатага кириб келган вақтига тўғри келди. Врач папирос ҳидини сезиб, шундай асабийлашди-ки, унинг кўзлари қонталаш бўлиб кетди. Бирпас гапини йўқотиб ҳам қўйди. Райхонга нафратланиб қараб, деди:

— Болангизни яхши кўрасизми?

— Бўмасамчи! Мен бу болани неча йиллаб кутдим.

— Ундай бўлса, бугундан бошлаб чекишни ташлайсиз. Мен буни сиздан қаттиқ талаб қиламан! — деди-ю, жаҳл билан чиқиб кетди. Райхон уч кун чекмади. Чидадди чекмасликка. Лекин чақалоқ чидамади. У уч кун тўхтовсиз чирқиллаб йиғлади, норасида гўдак сизди, эмаётган сутида нимадир етишмаётганлигини (папирос ҳиди ва таъми) ва шунинг хумори тутди. Врач эса мана шу уч кун она-болани зийраклик билан тинимсиз кузатди. Бегуноҳ гўдакка жуда раҳми келди.

— Аввало, — деди у, — сизнинг она бўлишга ҳаққингиз йўқ эди. Бу бола яна уч кун шунчалик зорилласа... Унинг нимагина жони бор? Сўнг бу кўргиликка қандай чидайсиз?

Райхон уятни йиғиштириб қўйиб:

— Боламнинг тарбияси — бу менинг ишим, сиз эса аралашманг, мен бу болани тилаб-тилаб олдим.

— Тиловли болангизни йиғловли бўлиб қолишига ким сабабчи? Ўзингизми? Сиз болангизни қорнингизда пайтидаёқ, гиёҳвандликка мойил қилиб қўйгансиз. Ҳали бола ўсаверса, ўзини гиёҳвандлик балосидан асрай олишига ишонасизми? Аслида, бу гўдакнинг нима айби бор, айтинг?

— Бу гаплар Райхонга пашша чаққанчалик таъсир қилмади.

Катта боғ ва гулзор. Шу обод жойга сайрга чиқсангиз, тўсатдан олдингиздан катта илон ёки чаён чиқиб

қолса, қандай сесканасиз? Юқоридаги гаплардан кейин врач ва палатадаги оналар ана шундай ҳолга тушишди.

Шундан кейин қарийб ўн саккиз-йигирма йиллар ўтди. Врач Маърифат Ориповна метро бекатида бир тиланчи аёлни кўриб қолди. У бу аёлни қаерда кўрган эканман, деб ўйлади ва бирдан ёдига тушди. Бу аёл бир вақтлар ўзи ишлаган туғруқхонада кўзи ёриган аёл — Райҳон! Уни зўрға таниди, чунки Райҳоннинг эғнидаги кийимлари адодан-адо, харобдан-хароб эди. Сочлари оқариб кетган, қўллари эса дарахтнинг қувраб қолган шохларига ўхшайди, кўзлари тўла мунг эди.

Маърифат Ориповна Райҳоннинг қўлига минг сўм ташлаб ўтар экан, ўйлади. Ҳар бир ота-она ва фарзанд ўз ҳаёти учун аввало ўзи ҳушёр ва кўриқчи бўлиб турмаса, бошқаларнинг жон куйдиргани бекор экан.

ҚИЛМИШ-ҚИДИРМИШ

Жасурбек яш-янги, ярқираган “Нексия” машинасига ўтирди. Жў-ўн ўтирмади, талтайиб ўтирди. Ҳали ўзи талаба. Ўзининг, яъни ўзгинасининг тили билан айтганда — студент! У машинани аввал секинроқ тезликда ҳайдади. Қаёққа боришни ўзи ҳам билмайди, фақат мақтанмоқчида, машинасини кўз-кўз қилмоқчи. Катта йўлга чиққач, машинани шунақа учирди-ки, йўл четида пиёда кетаётганлар “Астаффирулло!” деб ёқасини ушладилар. Шаҳардан ташқарига чиққандан кейин ҳам яшин тезлигида ҳайдайверди. ДАН ходими ола-була таёқчасини кўтарди. Жасур машинасини тўхтатиб, зўрға эшигини очди, лекин жойидан кўзғалмади.

— Ука, бунақа тезликда ҳайдаманг, — деди у — ёмон тасодиф юз бериши мумкин.

У ДАН ходимига безрайиб қараб: — Менинг жоним учун қайғуриш сизга қолгани йўқ, эшитдингизми?

— Ҳужжатларингизни кўрсатинг-чи?

Жасурбек чап оёғини кўтариб, хавфсизлик ходимининг юзига яқин олиб бориб: — Мабодо сизда савод деган нарса бор бўлса, ўқиёлсангиз, оёғимнинг тагини ўқиб кўринг, прокурор деб ёзиб қўйилган! Ана сизга ҳужжат!

— Ҳали жуда ёшсиз-ку?

Жасур саволга савол билан жавоб берди: — Нега қарда ўқийсан, деб сўрамайсиз, а?! Юрфак! Юр-фак! Эшитдингизми, ёки яхшилаб эшиттириб қўяйми? Воо-ше, менинг вақтимни олишга нима ҳаққингиз бор?

— Менга бунақа муомалангни йиғиштир, ука. Лекин ёмон панд ейсан!

Жасурбек оёғини ичкарига олди-да, хайр-маъзурни насия қилиб, машинасини яна учириб кетди.

ДАН ходими кечқурун уйига жуда чарчаб келди. Травматолог хирург — акаси эса ундан ҳам чарчаб келди. У шунчалик толиққан эди-ки, овқат ейишга ҳам ҳоли йўқ. У тўхтаб-тўхтаб гапирди:

— Бугун бўлимимизга бир ёш йигитни олиб келишди. Ҳали талаба экан. Автоҳалокатга йўлиққан. Чап оёғининг суяги майдаланиб синган, тизза суяклари эса уқаланиб кетган. Энди у оёқнинг оёқ бўлиши даргумон. Бош мияси қаттиқ лат еган. Ҳалиям беҳуш. Йигит жуда кўп қон йўқотганлигидан буйраклари ишдан тўхтаб қолипти. Узлуксиз қон қуйиб, буйраklarини зўрға ишга туширдик. Ўзиям бой одамнинг боласи экан. Овқатларинг тайёрми, тез опкелинглар, ёмон чарчадим... Уф-ф... Жоңлантириш бўлимида ётипти. Ота-онаси йўлакда ўтирипти. Қўрққанларидан рангида-ранг қолмаган.

— Ака, оз бўлса ҳам бизда бор-да, ана шунақа эркатой, бўз йигитлар. Маънавияти қашшоқ. Ўзларига ўзлари фалокатни сотиб олишади. Машинани учириб борадиган жойга ўртача тезликда ҳайдаса ҳам етиб боради-ку.

ДАН ходими бу воқеанинг қаҳрамонини дарров эслади, афсус билан бош чайқади.

— Ҳа, ҳамма айб боласини талтайтириб қўйган ўша ота-онада... Қилимиш-қидирмиш дейдилар-ку, — деди у.

Бу воқеани эшитарканман, «Бола азиз, одоби эса ундан ҳам азиз» деган мақолни кўнглимдан кечирдим.

«МИНГТУТ» БЎЛМАСА... ЮЗ ТУТ»

ЕРНИНГ ҲАМ СЎРОҒИ БОР...

Энам ёшлигимизда айтарди, агар бир парчагина ер эътиборсиз ётса, шунинг ҳам сўроғи бор, деб. Ер ўкси-ниб, шундай дер экан: мени юмшатиб озгина уруғ таш-ласа, суғорса, шу одамни қуруқ қўймайман-ку. Эккан нар-сасини бир неча бор кўпайтириб, қўшқўллаб етиштириб бераман. Агар ҳеч нарса экмай, менинг юзимни супуриб қўйса, ўтган одам қараб руҳи тетиклашса ҳам савоб-ку...

УЧҚОРАНИНГ МАЙИЗИ

Навоий вилоятидаги Хатирчи туманида Учқора де-ган жой бор. Учқора дейилишига сабаб, учта тоғ ора-лиғида катта, кенг майдон бўлиб, бу ерларда тоғ ора-лиқларидан яхши шабада эсиб туради. Учқоралиқлар қадимдан шу жойларда узумзор яратиб, юқори ҳосил олиб келадилар. Буюк табиб Ибн Сино Учқоранинг майизини камқонликка шифо сифатида тавсия қилган. Шўролар даврида ана шу жойда етиштирилган майиз-лар чет элларга сотилган. Ўзбекистонимизда ана шун-дай шамол эсиб турадиган тоғлик, яланглик жойлар кўп. Бугун шундай кўп жойлар бекор ётганидан афсуслана-сан. Ўша майдонларда янги-янги лалми боғлар бунёд этсак бўлади-ку!

«ШАМОЛНИНГ БЕЛАНЧАГИДА...»

Улуғ адиб Ойбекнинг:

Юксакда, шамолнинг беланчагида

Нафис чайқалади бир туп наъматак,

деган мисралари кўпчиликка ёд бўлиб кетган. Лекин биз ўйлаб кўрмаймиз, ўша наъматакни қоя лабига чиқиб ҳеч ким суғормаган-ку. Ҳозир шифокорлар кўп беморларга наъматак меваси дамламасини тавсия этишади. Ҳатто соғ-

лом одам ҳам шу дамламадан ичиб юрса, жуда фойдали экан. Қирлик, тоғлик жойларга, ҳатто ўз томорқамизга ҳам эхсак фойда эмасми? Яхшигина ҳосил беришини била туриб, харажат қилиб, наъматак мевасини дорихоналардан сотиб оламиз...

«Зомин» санаториясидан тоғ оралаб шаҳарга келамиз. Атрофга қарасангиз, тоғнинг тепасидан пастигача арчазор. Ўша арчазорлар суғорилмаса ҳам ўсиб, яшнаб турипти. Улар она табиатимиз бойлиги. Шу атрофда арча ўсмаган жойлар ҳам кўп. Қани энди бир мард чиқиб шу жойларда яхшигина мевазор боғлар барпо этса.

* * *

Илгари оилада битта ўғил тувилса, ўша йили шу ўғил вояга етгунча уй қуришга тайёр бўлсин, деб йигирма-ўттиз туп терак экишар экан. Шу теракларни ишлатиб, зилзилага чидамли синчли чўпқори иморатлар қурилар экан.

Бухорода Хожа Баҳовуддин Нақшбанд мақбараси ва бошқа кўпгина қадимий иморатларнинг айвонларига ўрнатилган ёвоч устунларни кўриб, ҳайрон қолади киши. Демак, ота-боболаримиз асрларга чидайдиган дарахтлар эккан. Улар қанақа дарахтлар экан? Қандай иқлимда ўстириш мумкин бу дарахтларни? Шу ҳақда ўйлашнинг ҳам фурсати ўтиб бораяпти. Уймакорлик санъати билан шуғулланувчи наққош-усталаримизга ўзимизда ўсадиган арзон хомашё — чидамли дарахтлар керак.

Демак, яна қарияларимиздан суриштиришимиз, эски китобларни қунт билан ўрганиб, тарихий китобларимиздан, қадриятларимиздан билим олишимиз керак бўлади.

ОЛМАДАЙ ҚОВУНЧА

Энам кўккалаваш, амири деган қовунлар билан бирга салмоғи катта олмадай келадиган қовунчалар экарди. Ҳозир шу қовуннинг оти ҳам эсимдан чиққан. Унинг ҳидидай ажойиб ҳидни ҳали-ҳали соғинаман. Лекин ундай ҳидни яна учратаманми, йўқми, билмадим. Ёзда, чорпоя устида ўтирганимизда энам ўша қовунчаларнинг битта-иккитасини узиб бизларга ёки

меҳмонлар қўлига тутарди. Биз навбати билан уларни қўлма-қўл ҳидлардик. У ейладиган қовун эмасди, фақат ҳидлаб роҳат қилиш учун экиларди. Ҳозир Ўзбекистонимизнинг қаерида шу қовун экилар экан, унинг уруғи унутилиб кетмадимикан, деб хавотир оламан.

Ҳамма нарса қимматлашиб кетди, деган гаплар қулоғимизга чалиниб қолади. Арзончиликни барқарор этиш ҳам ўз қўлингизда, азиз юртдошим. Фақат биз илгаригидай қачон юқоридан буйруқ келса, шундагина қимирлашга ўрганиб қолганмиз. Йўқ, энди биз мустақилмизми, мустақил фикрлаб меҳнат қилишимиз керак.

Шаҳарда ҳам, қишлоқларимизда ҳам аёллар ва эркекларнинг оқбилаклари кўнайиб қолган. «Дом»да яшовчиларнинг кўпчилиги пастдаги бир парчагина ерда ишлашдан ор қилишади. Ахир Ўзбекистонимиз Оллоҳнинг меҳри, назари тушган юрт. Шу она юртнинг табиатини пухта тушуниб олиб, ундан оқилона фойдаланиш ўрнига оиламни боқиш учун пул топиб келишим керак, деб узоқ юртларга улоқиб кетаётганлар оз эмас. Фарзандларини зориқтириб, соғинтириб кетиб, мусофирликда ит азоби-ни кўриб, уйига қайтиб келишга ҳам йўл пули тополмай юрганлар-чи? Уларни она юртимиздаги ҳеч нарса экилмай бекор ётган ерларнинг уволи тутмаяптимикиан, деган савол кўнглингга келади.

Ўзга юртнинг боғи билан боғчаси,

Ўз юртимнинг янтоғича кўринмас.

Машҳур ҳофиз Комилжон Отаниёзов куйлаган бу қадимий халқ қўшиғини албатта эшитинг. Сўнгра, тоғ ёнбағридаги қишлоқлар яқинидаги янтоқзор бўлиб ётган жойларга нима экиш мумкинлиги ҳақида ўша жойдаги қариялар билан маслаҳат қилинг. Бундан албатта яхши натижа чиқади.

МИНГТУТ

Илгари қишлоғимизда пахта терими мавсумида бригадир кечқурун ҳаммага эълон қиларди.

— Эртага ҳамма пахта териш учун «Мингтут»га боради.

Мингтут қишлоққа улашиб кетган пахтазор жой эди. Бир куни момомдан нега «Мингтут» деб аталиши сабабини сўрадим. Момом бир хўрсинди-да, ўша мингтутли боғни менинг бобом боли бўлиб эккан, деди. Ўша пайтлар тут пишиғида ҳамма тўйиб-тўйиб шу боғдаги балх тутлардан ерди. Ортганини зое қилмасдан қишлоққа катта идишларда таширдик. Аёллар ундан шинни пишириб, катта хумларга солиб қишга сақлаб қўярди. Ортганини тутқоқи қилишарди... Энамлар янги бўздан бел баравар узунликда халта тикарди. Қуриган тутқоқилар ўша халтага солинарди. Қишлоғимизнинг ҳар бир уйида тут тўлдирилган, тўқ сариқ қандга айланиб қолган шундай халталар бўларди. Ширага бой тутқоқилар бир-бирига ёпишганидан биз болалар ундан тутни ажратиб ололмасдик. Энамиз тешача ёки болта билан чошиб, бир бўлак-бир бўлак қўлимизга тутқанд олиб берарди. Биз ёшлигимизда қиши билан тутқоқи, тутқанд ва ўрик қоқиларни ердик. Ўша пайтларда камқонлик деган сўзнинг ўзи йўқ эди. Агар қишда айрим кишилар касал бўлиб қолса-ю, тезда соғаймаса, тут пишиғига етса бўлди, кейин оёққа туриб кетади, дейишарди.

«Қани ўша «Мингтут?», деб сўрайман момомдан. У сўзида давом этади: шўроларнинг пешволари кўзимиз олдида қишлоғимиз йигитларини қўрқитиб, ўша мингтутли боғни буздириб, пахта экиб юборди. Лекин «Мингтут» номи унутилмай қолди.

Ўйлайман, ҳозир ўша қишлоқларда, қанийди минг тутли эмас, ҳеч бўлмаса юз тутли боғлар барно этилса.

ҚАЙНОТА — ҚАЙНОТАДЕК БЎЛСИН

Баъзи бир оталар фақат пул топиб, оила, бола-чақасига ҳамма нарсани муҳайё қилиб беришни ўйлашади. Тўғри, бу ҳам оталик бурчи. Лекин улар муқаддас ҳадисларимизда айтилганидек, ота-онадан фарзандга қоладиган энг катта мерос — бу тарбия, ахлоқ эканлигини ўқиб ўйлаб кўришмайди? Ўзи улар китоб ўқийдими? Йўқ. Очиқ айтаман-ки, йўқ. Лоақал бир кунда бир-бир ярим соатлаб китоб ўқиши билан уларнинг ишбилармонлиги, то-

пиш-тутиши ўлда-жўлда қолиб кетмайди-ку. Ота — бу ҳукм. Ҳукм даражасида сўзламоғи учун эса фақат пул топиб келишнинг ўзи етмайди. Ота ўқиши ҳам керак. Ёзувчи Абдулла Қодирийнинг китоблари нега бунчалик машҳур? Нега бу китоблар бизни оҳанграбодек ўзига тортали? Чунки унинг китобларида бирон саҳифа йўқ-ки, ўзбекона, миллий урф-одатлар табиийлигича санъаткорона сингдириб юборилган бўлмаса. Ёзувчи «Ўткан кунлар» ва «Меҳробдан чаён» романлари ҳақида шундай деб ёзиб қолдирган: «Бу икки китобни бир марта эмас, беш марта ўқиш керак. Шунда сиз турмушни, тарихни, сиёсатни, одобни, тилни ўрганасиз».

Баъзи оталар, қайноталар дунёда шундай табаррук китоблар борлигини билмаса керак, ўйлаб кўрмаса керак.

Биз нега «Ўткан кунлар» киносини қайта-қайта кўрсак ҳам, яна кўргимиз келаверади? Чунки бу кинода бошдан охиригача одоб, ҳаё юқори чўққида байроқ каби ушлаб борилган. Тубанлик, фаҳш, беҳаёлик, туҳмат эса бошдан-оёқ қоралаб борилган. Биз ўзимизни унутиб, шу кўзга тўтиё қилгулик одоб ва ҳаёни ёқтириб кинони кўрамиз. Демакки, қонимизнинг жони — миллийлик бизда яшаб турибди. Худога шукур!

Тасаввур қилинг, биз ўзбошимчалик қилиб Кумуш образини ҳозирги келинлардай елкалари, кўкрак, қўллари яланғочлаб кинода яратганимизда биз шу фильмни юракдан берилиб, қайта-қайта тўймай кўрармидик? Ёки бу фильм хорижда шунчалик машҳур бўлиб кетармиди?

Оилада йил-ўн икки ой қорин тўйдириш учун, кийиниш, безаниш учун, ётиб-туриш учун энг қимматбаҳо нарсалар муҳайё бўлса-ю, у уйда гул ўстирилмаса, китоб ўқилмаса, халқчил куй ва қўшиқлар тингланмаса — бу уй — энг камбағал уй! Бу уйда энг қашшоқ фикрли одамлар яшайди, деб ҳисоблайман. Китоб ўқимаган, гулни ёқтирмаган, кетмон ушлашни билмаган ўзбек ўзбекми?

Яна қайнотанинг оиладаги меҳрибонлиги ва раҳбарлиги ҳақида.

Абдулла Қодирий ўзбекона одобни ширали тилимизга шунчалик ярашиқли ва табиий сингдириб юборганки, «Ўткан кунлар»да шундай ёзади:

— Қани, бек отаси, кўрманани беринг-чи, — деди Ўзбскоийим Кумушни имлаб.

Кумуш уялиб зўрғагина салом берди ва Юсуфбек ҳожининг яқинига келиб бўйин эгди. Ҳожи қўли билан Кумушнинг елкасини қоқиб суйди ва Кумушнинг манглайига тегизиб олган ўз қўлини ўпди.

— Бизнинг Марғилонда ҳам шундай келинимиз бор экан-ку, биз билмай юрган эканмиз-да, — деб теварагига қараб кулинди ва қўлини дуога очди.

Қаранг-а! Ота-падари бузруквор келинига тик қараб олиб очиқ кулиб эмас, теваракка қараб кулинди, келинини қучоқлаб қайта-қайта ўпди эмас, қўли билан Кумушнинг елкасини қоқиб суйди ва Кумушнинг манглайига тегизиб олган ўз қўлини ўпди».

Муҳтарам китобхон айтинг, юқорида романдан келтирилган парчани неча марта такрорлаб ўқисангиз ҳам тўймайсиз, яна ўқисангиз, яна янги маъно уқиб олаверасиз, шундай эмасми?

Қимматли ота-оналар, ака-ука ва ойижонлар, илтимос, Қодирийни ўқинг, яна ўқинг, юракдан ўқинг!

МЕНИНГ БОЙБЕКА ЭНАМ

ҚЎЛИ-ҚЎЛИГА ТЕГМАЙДИ

Мен бешинчи келин бўлиб тушганимда энам (қайнонам дейишга оғзим бормади) олтмиш беш ёшда эди. Отам эса етмиш бешда. Энам оппоқ, узун икки ўрим сочининг учларини бирлаштириб, унга сандиқларининг калитларини маҳкамлаб боғлаб қўярди. Энамнинг ўзи ҳам оппоқ, сулув эди, лекин қўллари қадоқ эди. Энамнинг қўли-қўлига тегмасди, келинлари билан баб-баравар рўзгор юмушлари билан олишарди. Энамнинг кўриниши, юзлари, деярли ҳамма вақт жиддий бўларди. У одоб доирасидан чиқмаган ҳолда қатъий сўзлаб, келинларини бир оғиз гап билан бир умрга хушини жойига келтириб қўярди.

— Бизнинг уйда меҳнат қилмайтурсон бекарчига ўрин жўқ, — деб айтганини янги келинлик пайтларимда бир марта эшитдим. Шу вақтнинг ўзидаёқ мен бу уйда ҳар бир ишимни тез, пухта ва чиройли бажаришга аҳд қилдим. Кейинчалик билсам, энамнинг ўзи ҳам турган-битгани меҳнат экан.

БУВИСАЛИМА ЧЕЧАМ ҲИКОЯСИ

Мен энамнинг энг катта биринчи келини эдим. Дастлаб биз оддийгина яшардик. Энам бир этак болали, эндигина қирқлардан ошган аёл эди. Бор-йўғи иккита сигиримиз, беш-олтита қўйимиз бор эди. Жўжабирдай жон оилага шу ҳам катта бойлик эди. Ҳар куни эрталаб куви пишиб сариқ ёғ олишга мажбур эдим. Чунки шу ёғ бўлмаса, ўша куни овқат қилолмасдим. Кувининг янги ёғига пиширилган овқатимиз жуда лаззатли, тотимли бўларди. Болаларимизнинг юзлари лўппилигидан, уларнинг дўмбоқ, ширинлигидан, ҳамда ўсмир қайниларим ва қайнсингилларимнинг соғлом ўсаётганидан қувонардик. Энам билан ҳаммамиз тушлик қилаётиб, ҳозирдан бошлабоқ бажарадиган юмушларимизни режалаб айтарди. Масалан, энамнинг ўзи урчуқ йигиришга, мен эса халтадаги оқизилган

чаккиларни чўян қозонга ағдариб, ҳали чўви ўчиб улгурмаган ўчоққа ўт қалаб юборардим. Энам урчуқни шундай тез йигирар эди-ки, биринчи кўрган одам, бу аёлнинг урчуқда ўчи ёрми, нима бало, деб ўйларди. Энам шунча тез ҳаракат қилса ҳам йигирган иплари жуда силлиқ чиқарди. Шу оралиқда менинг қилаётган ишларимни ҳам кузатишга улгурарди. Қайнаётган чаккини вақтида қўзғаяшманми, йўқми, тайёр, қайнаб бўлган чаккини соладиган халтани тозалаб ювдимми, йўқми, қозон тагига сув тўлдирилган чойдишни қўйдимми, йўқми, яна нималарни айтай, қисқаси энамнинг назаридан ҳеч ким ва ҳеч бир иш қочиб қутулолмасди. Пишган чаккини халтага солиб дарахтнинг пастки кесилган шохига илаётсам, қозонни тез-тез ювда, икки пақир сув солиб юбор, олов ёқмасанг ҳам иссиқ ўчоқдаги сув тез исийди-қолади. Бир тўда кир-нияма ювасан, ёясан-қўясан, яхши аёл кир йиғмайди, дерди. Кир ювиб бўлгунингча, халтага солган чаккининг зардоби тез оқиб бўлади, сўнг унга ана у қирдан кийикўти ва ялпизлардан териб келиб, уларни майдалаб тўяраб, озгина мурч ва қалампир ҳам сепиб, катта тоғорага ағдарган чакки устига ударни сепиб роса аралаштир. Тайёр бўлган чаккини катталигини ўртача қилиб нон саватга юмалоқлаб қўйиб, баландроқ жойга ил. Қишда қуритилган қурутнинг қуриттовасини тез-тез ичиб турган болалар ҳам, катта одамлар ҳам тумов нималигини билмайди, дерди. Тандирдан иссиқ нонларни узаётсам, чўғинг совимасдан тандирга бир пақир сув қўй, бошқа олов ёқиб ўтин сарфламасанг ҳам сувинг бирпасда исийди. Қўйларимиз қирқимидан келган кир жунларни шу иссиққина сувда совунлаб қир ювгандай эзиб ювиб, яхшилаб чайқаб илгин, дерди. Баъзи кунлари ҳовлини шошилмай супуриб бўлиб, эна, ҳовлини супуриб бўлдим, десам, катта иш қипсан, дерди. Демак, бу менинг қилаётган ишимни эриниб бажараётганимдан жаҳли чиққани бўларди.

Энам отамни, яъни бош эгасини жуда ҳурмат қиларди. Лекин нимагадир энам рўзворнинг ҳисоб-китобига отамни аралаштирмас эди. Бу менга жуда ноқулай туюларди. Бир куни энамдан кўрқиб бўлса ҳам бунинг сабабини сўрадим. Қуриб кетмагур отанг, деди энам урчуғини тўхтатмай, илгари ёлғизқўллик пайтимда югуриб-елиб

қиладиган рўзғор ишлари орасида жун йигириб, гулгун (қизғалдоқ рангли), яшил, қора рангли жун калаваларни ишлатиб, олача (патсиз гилам) тўқирдим. Жунларни йи-гираётиб, болам йиғлаб қолса, бешикнинг пастки ёғочи-ни оёғим билан ирғаб қўярдим, лекин урчуқни тўхтат-масдим. Шу азоб билан тўқиган олачамни ўраб-чирмаб отанга бердим, бозорга бориб сотиб келинг, болаларга уст-бош оламиз, дедим. Кечқурун отанг бозордан қайтиб келди. Қани пул, десам, олачангни бир яхши одам олди, янаги бозор куни келинг, пулини албатта бераман, деди, дейди? Балони беради, дедим. Бозор узоқда, Челакда бўлса, шундан шу ёққа бозорга борганингиз билан ўша одамни энди топиб қонсизми, десам, э-э-э, бунча куйиб-пишмасанг, аёл деган оғи-ир бўлмайдими, яхши одамга ўхшади, лекин отиниям, қайси қишлоқданлигиниям сўра-мапман. Бугунча бериб туринг олачани, кейин албатта пулини оласиз, деди. Ўхшатиписиз, у одамни иккинчи марта тополмайсиз, дедим. Кейинги бозор куни отанг кечқурун уйга бепул, ерга қараб кириб келди. Шундан кейин, рўзғор-римизнинг ҳисоб-китобини ўзим болаларим билан бирга-ликда қиладиган бўлдим.

Энам отамни бирпас бекор қўймасди. У пайтларда газ қани? Отам ўтин ёриб қишга тахлаб босарди. Подадан қолган молларимизга қарарди, уйимиз атрофидаги ёмғирга тўйиб ровлаб ўсиб ётган ўтларни ўриб ёйиб қуритарди. Қуриган ўтларни ташиб оғил тўрига босарди. Отам ёз бўйи моллар учун қишлик пичан ғамлаш билан овора бўларди. Энам отангни иссиқ овқатини вақтида бериб, вақтида уст-бошларини ювинглар, деб бизларни қаттиқ тергарди. Лекин, энам қанчалик талабчан бўлмасин, отам ҳар куни кундузи бир тўйиб ухлаб олмаса, аччиқланиб, ҳовлида қайсимизни кўрса, ўшамизни дўғлаб кетарди. Биз ҳеч қайсимиз отамдан хафа бўлмасдик, астагина ку-либ қўяверардик, чунки отамнинг ҳамма шовқини ташқар-исида, уришган гапларининг ҳаммаси тикансиз, ўзи эса жуда оққўнгил эди. Отам узун бўйли, оппоқ, икки юзи қизил, соғлом, бақувват эди.

Уч-тўрт йил ичида мен устма-уст бир ўғил, бир қиз, энам эса устма-уст иккита қизчали бўлдик. Оиламизда тўртта ёш бола бўлса ҳам энам икковимиз ўша гўдаклар-

ни парвариш қилишга ҳам, молимизга мол, мулкимизга мулк, обрўйимизга обрўй қўшиш мақсадида астойдил тирликчилик қилардик. Энам ўзининг ўсмир ўғил-қизларини ҳам бекор қўймасди. Беш-олти йил ўтиб энам иккинчи ўғлини ҳам уйлантирди. Овсинимнинг исми Хосият эди. (Охирати обод бўлсин). Ўша овсиним олтмиш беш ёш умр кўриб, ўн фарзандини уйли-жойли қилгач, вафот этди. Мен уни янги келинлик вақтларида ҳурматлаб, отини айтмай келинчак деб чақирардим. Ўша овсиним бедаво дардга йўлиқиб ётиб қолганида унинг болалари билан бирга парвариш қилдим. Мен унга бир умр, ҳатто ҳаётининг охириги дақиқалари қолганда ҳам келинчак деб мурожаат қилдим.

ХОСИЯТ ЧЕЧАМ ҲИКОЯСИ

Мен шу оилага келган кунларимдан англадим-ки, бу уйда энамнинг ва эркакларнинг гапи ҳукм. Улар оз ва соз сўзлардилар ва ҳукмлика лойиқ гапларни айтардилар. Уйдагилар ҳам, қишлоқ аҳли ҳам бойимнинг (эримнинг) исмини қора деб чақирарди. Пастортида эса асли оти Нурмурод эди. Шундай ярашиқли отини айтмай, қора деб чақирарди менинг кўнглимни оғритарди. Бир кун бунинг сабабини энамдан сўрадим. Энамнинг гапириб беришича, бойим ўн икки-ўн уч ёшлигида айттипти, кўпчилик бўлиб қачонгача иккитагина сигирнинг сут-қатига суяниб яшаймиз, менга рухсат беринг, ўзимга иш излай. Ҳали катта бўлаверсак, катта-катта еймиз, катта-катта киямиз, келгусида шунга яраша пул топишимиз керак бўлади. «Мен ёшгина боламни уйдан чиқариб бошқа ёқларга жўнатиб юборишга кўрқдим. У эса гапида туриб олди. Ўша пайтларда машина қаёқда, одамни «Йўл азоби — гўр азоби» дейишгача олиб келадиган тошлоқ ва тупроқ йўллар эди. Нима қилай, унга намозларимда Оллоҳдан омонлик тилаб юравердим. Баҳорда чиқиб кетган бола кеч кузда қайтиб келди. Зўрға танибман. Икки ғунажин, олтита қўйни олдига солиб келган Нурмуродим қулоқларигача шундайинам қорайиб кеттипти-ки, ўша кундан бошлаб ҳаммамиз ҳазиллашиб уни қора деб чақирадиган бўлдик. Бояқиш болам баҳордан бошлаб Самарқанд шаҳридаги бир бадавлат кишининг молларини Чўпонота қир-

ларида боқинти. Худога шукур, ўша одамнинг инсофи бор экан, боламнинг уст-бошига, ош-нонига яхши қарапти, уйга ҳайдаб келган молларини иш ҳақинг деб берипти. Қоражоним молга меҳр билан қарайдиган, ишнинг кўзини биладиган, мулоҳазали йигитча бўлиб қолганига жуда қувондим. Молларимизга мол қўшилгач, сигирларимиз, қўй-қўзиларимиз кўпая борди. Лекин бу кўпайиш ўз-ўзидан бўлгани йўқ. Меҳнат, меҳнат, чаққонлик ва зийраклик ҳаводай зарур бўлди. Катта ўғлим — Гулмурод ўқишга қарор қилди. Биз Қора иккаламиз жон-жон деб рози бўлдик. Чунки энди болаларни ўқитишга ҳам, ўз-ўзимизни боқинишга ҳам маблағимиз етарли эди.»

Энамнинг гаплари ҳаммаси ҳақиқат эканлигини кўриб, ишониб яшадим. Қайноғам ўқишга ҳам, бизларни тергаб-тергаб кетишга ҳам улгурарди. Молга қаранглар, эринмай қўй боқинглар, қўй боққаннинг қозони ҳам, чўмичи ҳам мой бўлади. Мен ўқишимни тугатай, кейин ҳаммангни ўқитишга, ишга жойлашга, ҳар қайсингга алоҳида иморатлар қуришга ўзим бош-қош бўламан, дерди. Акам ҳамма айтганларини устидан чиқди, бир ака бўлса шунчалик бўлади. Акам кўп йиллар совхознинг бош ҳисобчиси, сўнг йўл қурилиши бошлиғи бўлиб ишлади. Қайноғам уйдаги юмушларнинг қандай бажарилганлигини, ука-сингиллари, фарзандлари мактабда қандай ўқиётгани, овсинлар рўзфор ишларини қандай бажараётганлари ҳисобини қиларди.

ЭРКАКЛАРГА ИЯК СУЯМАНГЛАР

Энамларнинг қишлоғи тоғда (Ғаллаорол туманининг собиқ Ғафур Ғулом номи совхоз) жойлашган бўлиб, қишлоқнинг атрофи кенг, баланд-паст қирликлардан иборат эди. Энам айтар экан, эркакларнинг топганига ияк суюманглар, уйимиз атрофининг кенг яйловлиги — бизнинг бахтимиз. Тез-тез қимирланглар. Эрта туриб сигир соғинглар, ош-қатиқ ишларингни кун чиқар-чиқмас удаланглар, ширчойларингни ичиб бўлиб, болаларингни тўйғазасолиб, ёнтоқ чопишга жўнанглар. Энам биз овсинларнинг ҳар қайсимизга эски, лекин чидамли, хуржун берардилар. Биз биттадан кетмон кўтариб, ёнтоқ тивиз ўсган қирларга жўнаб кетардик. Қишда ёнтоқларнинг

қўйларимизга яхши озуқа бўлишидан қувониб, тоза ҳавода роса ёнтоқ чопардик. Сўнг энамнинг айтганини қилиб, бояги хуржунларни молларнинг ўша қирларда қуриб ётган тезакларига тўлдирардик. Ҳар куни шунча тезак терсаларинг қиш учун кўмирни камроқ сотиб оламиз. Биринчи режаларинг чаққонлик бўлса, иккинчиси кам пул сарфлаб кўп даромад олиш бўлсин, дерди. Эркақларимиз эса кечқурун от миниб, ёнтоқ ва тезакларни ортиб ҳовлига олиб келишарди. Отам ёйиб қуритилган ёнтоқлар ва қуриган ўтларни ўзи гувала қилиб, ўзи қурган зинхона тўрига босишга ўрганган эди. У ёнтоқ ва пичанларни зинхонанинг шифтигача кўтариб зичларди. Биз ҳар куни кечқурун уйга қайтганимизда энам қўйларимизнинг қирқилган жунларини совун билан ювиб, керагаларга, дорга илиб қўярди. Тозалаб ювилган жунлар худди ипакка ўхшаб ярқирарди, ундан ҳеч қандай тер, кир иси келмасди. Кечқурунги ишларимизни саранжомлаб бўлгач, қуриган, тоза жунларнинг бир қисмини бизга титишга берарди. Эртага силар ёнтоқ чопишга кетганларингда титилган жунни йигириш менга осон бўлади, дерди. Ҳовлида баъзи пайт икки овсин гаплашиб қолсак, шу вақтнинг ўзида олдимизда энам пайдо бўларди:

— Бирлашиб қопсиларми? Мени ёмонлаб бўлдиларингми, қани энди ишга марҳамат, — дерди.

ҚЎЙЛАР ҚАНДАЙ КЎПАЙДИ?

Мен энамнинг энг кенжа, бешинчи келини бўлиб, турмуш ўртоғимнинг иши туфайли асосан бошқа вилоят ва бошқа туманларда яшадик. Биз энам билан отамни ҳар йили бир-икки марта уйимизга олиб келиб бир ой, қирқ кун бирга турардик. Ўша кунларда энамнинг оғзидан эшитганларимни ёзай. Қўйларга кўз бўлиб турмасанг, улар кўпайиш ўрнига камайиб кетади, дерди энам. Собиқ, шўро даврида Москва телевидениесининг «Время» кўрсатуви охирида об-ҳаво маълумотини айтишганида Ўзбекистонда ҳаво ҳарорати қанча, Ғаллаоролда эса неча градусга пасайиб кетишини алоҳида эълон қиларди. Ғаллаоролнинг айни биз яшайдиган тоғлик жойларида шунчалик аёвсиз аёз бўларди. Ана шу совуқ қишда асосан феврал ойида қўйлар қўзиларди. Энамнинг уйида ўртада даҳлиз

бўлиб, даҳлизнинг икки тарафида биттадан икки хонаси бор эди. Битгасида ўзлари ётиб турарди. Иккинчиси меҳмонхона эди. Ўша хонанинг пастки тарафида печка қурилган. Печкадан эса олов узилмасди. Похол солиб, унинг устига гилам тўшаб қўйилган бу уй жуда шинам эди. Қуриган ўт ҳиди келганиданми, бу уйда бирпас бўлсангиз, худди ўзингизни табиат қўйнида юргандай ҳис қилардингиз. Энам кундуз кунлари қўйларни кўздан кечириб келиб, қўйларнинг яна икки-учтаси ҳар тарафга аланглаб қараяпти, улар шу бугун кечаси қўзилайди-ёв, дерди. Туф деган тупук ерга тушмай музлайдиган қаҳратонларда оқшомдан эрталабгача ҳовлининг нариги тарафидаги оғилга бориб, қўйлардан бир неча марта хабар оларди. Агар қайси қўзилаган бўлса, қўзичоғини кўтарасолиб, чопонинг ўнгирига ўраб, ўша иссиққина меҳмонхонасининг пойгасига, яъни пастига — печканинг ёнига астагина ётқизиб қўярди. Энамнинг бўй етган қизлари аччиқланишарди, шу қўзичоқларни бизлардан ҳам яхши кўрасизми, ётмайсизми маза қилиб иссиққина тўшақда, деб.

— Бу жониворларнинг турилган пайтида нима жони бор, агар икки-уч кун иссиққа олиб келиб авайламасам, ё қаттиқ совуқда ўлиб қолади, ёки бошқа қўйлар босиб олиб, нобуд қилади, — дерди. Икки-уч кунгача қўзичоқларни ўзининг устидаги чопони ўнгирига ўраб, қўйхонага бир кунда бир неча марта олиб бориб онасига эмиздириб, яна печка ёнига келтириб қўярди. Икки-уч кундан кейин ўзини тутиб олган қўзичоқни қўйлар тўдасига қўшиб юборарди.

Катта акам от миниб Солин қишлоғига ишга кетарди. Тўғри тарбия кўрган, ўқиб келиб йўл-йўриқни тушунган акам қишлоқда кимнинг уйида бир муаммо чиқса, ҳал қилишга ёрдам берарди, пулга зориққанларга пул бериб турарди, чунки энам молларнинг ортиқчасини сот, ночор одамларга ёрдам бер, элга тўй бер, сўнг укаларингга алоҳида-алоҳида иморат қуриш керак деб маслаҳат берарди. Уйда акамдан бемаслаҳат ҳеч ким харажат қилмасди. Пулни ақл билан ишлатмасаларинг, биримиз икки бўлмайди, дерди акам. Энам ҳар куни кечқурун ҳам тўйимли овқат пиширинглар, дерди. Ўфилларининг ўфил-қизлари кўпайиб, ҳар куни йигирма-йигирма беш кишилик овқат

тайёрланган. Энам икки катта ўғли ишдан келмагунча келинларга овқат сузишга рухсат бермас эди.

*Жалангоёқ жар кечиб,
Қизилоёқ қир кечиб,
Кетини эгар гажиб,
Ҳаммангни боқаман,*

деб ҳориб, толиб юрипти улар, дерди. Агар акамлар жудаям кечга қолаверишса, аввал уларга овқатнинг бошидан суздириб олиб қўйишиб, сўнгра қолганини ўзлари бола-чақалари билан бирга ейишар экан. Агар шундай қилмасаларинг болаларимнинг бозори қайтади, иши юришмай қолади, дер экан энам.

Энам невараларини кўрса, чеҳраси очилиб кетарди.

*Жоним болам, жон болам,
Жоним билан тенг болам.
Айналаман ой болам,
Учқур-учқур той болам.
Паловни яхши кўрсанг,
Бўлодурсан бой болам.
Бўйингга бўй бўлойин,
Элга зўр тўй берайин.*

Катта акам ўттиздан ошганида, чўпон акам ўттиз ёшга яқинлашганида уларнинг ўғилларига суннат тўй қиладиган бўлишди. У пайтларда тўйнинг нони нонвойхонада ёпилмасди. Тўйхонанинг ўзида шу қишлоқ аёллари ёпиб етказишар эди. Катта акам қишлоқ боболарини уйга чақириб ош берди ва тўй қилишмоқчилигини, қанча одам айтмоқчилигини мўлжаллаганида, улар ҳовлининг ичкарисига тўртта тандир қуриш кераклигини, бўлмаса шунча одамга нон етказиб бериш мумкин эмаслигини маслаҳат беришди. Ўшанда акамлар қўша-қўша қўйларини, қора молларини сўйишган, икки кун кўпқарили тўй берган эканлар. Қишлоқ аёллари бир тан, бир жон бўлишиб, тўрттаси хамир муштласа, тўрттаси нон ёпиб еткизган эканлар. Ўтган асрнинг олтмишинчи йилларида ўтказилган шу тўйда нон ёпган аёллар ҳозир паридай момо бўлишган. Улар тўйда дастурхонга қайноқ нон қўйишнинг ўзгача гашти бор эканлигини, ўша тўй кўпқарисининг бошланиш маросимини ҳали ҳам тўлиб-тошиб гапи-

риб юришади. Қишлоқ момолари ва боболари энамга об-
рўйли кийимлар кийгизиб, ҳовлининг ўртасига тикка тур-
ғизиб қўйишган, кўпкарини бошлаб берадиган бир чаван-
доз улоқ кўтариб энамнинг олдига келган, энам отга ва
чавандозга исриқ тутатган, сўнг қадимги удумларимиз-
га кўра энамнинг бошига оқ рўмол, ҳамда кўпқари қизи-
қарли ўтсин деб қизил рўмол ёпишган экан. Қишлоқ оқсо-
қоли оқ фотиҳа бергач, чавандоз улоқни олиб кўпқари
чопиладиган жойга отини йўрттириб кетган экан. Ана шу
мароқли тафсилотларни эшитганимда роса қувонганман.
Қандай ажойиб удумларимиз бор, ўзбекнинг бекликка
хос удумларини айтиб ҳам, ёзиб ҳам тугатиб бўлмайди.

Энам ҳамма вақт фарзандларидан бирлашиб тўй
қилишни, бирлашиб уй қуришни талаб қилар эди. Ҳатто
шу оиладаги қизлар, келинлар ҳам биргаликда гилам
тўқишган. Энам қўйларидан қирқилган жунларни ҳеч
қачон сотмаган, аксинча ҳаммасини аввал ювиб, титиб,
тозалаб йигиришган. Кичкина ўйинқароқ қизалоқ невар-
ларига ҳам урчуқ йигиришни ўргатган. Энам бўялган,
калава қилинган жун ипларини катта тоғорага солиб, чак-
ки халтанинг тагига қўярди. Зардобга ботириб қуритил-
ган калаванинг бўёғи ҳеч қачон ўчмайди ҳам, ўнгмайди
ҳам дерди. Ҳар йили уйда иккитадан гилам тўқилмаса
энамнинг кўнгли тўлмасди. Келинларга айтарди, ҳамманг-
ни уйингни қизартирмасам қўймайман, шуни билиб
қўйинглар, дерди. Ўз навбатида бўйқизларига ҳам ўша
гиламлардан атаб қўярди.

СУПРА ЁЙМАГАН АЁЛ — АЁЛМИ?

Энам сўйилган қўй териларини чаккига булаб тахлаб,
бирон эски латтага ўраб, ошхонадаги эски олачаларнинг
тагига беш-олти кун ташлаб қўярди. Сўнг терини олгач,
унинг жунлари осонгина ажраларди. Ўша ажралган жун-
ларни ҳам энам совунлаб тозалаб ювиб қуритиб йигир-
ган. Биронта туки қолмаган тери тозалаб ювилгач, ошпоқ
бўлиб қоларди. Энам ўша териларни меъёрида қуритиб,
улардан доира шаклида катта, чиройли супралар тикар-
ди. Супра ёзмаган, ипақдай хамир қилиб нон ёпмаган,
чучвара ва кулча (бешбармоқ)лар тайёрлашни ёқтирма-
ган аёл — аёлми, дерди. Бир куни мен отам билан энам

ўтирган уйда супра ёзиб, хамир ийладим. Зувола қилаётганимда, энам олдимга келиб, нарироқ туриб тур, дедида, шундай чаққонлик билан зувола қилди-ки, мен, вой, бунчаям зуволаларингиз силлиқ, чиройли чиқди, деб қувонсам, отам:

—Э-э-э, қизим, сен энангди ўлганини кўриб турипсан, ёшлигидаги чаққонлигини кўрсайдинг! — деди. Ушанда энам етмиш беш ёшда эди.

Катта ўғли билан энам ҳамма ишни маслаҳатлашиб қиларди. Акам энамни жуда яхши кўрганиданми, сенлаб гапирарди. Акамни қишлоқ аҳли қаттиқ ҳурмат қиларди. Икки акамнинг ҳовлиси юқорида, қишлоқ эса бир километрча нарида, пастликда эди. Солинга бориладиган йўл қишлоқ ичидан ўтади. Ярим қишлоқ аҳли булоқдан сув олиб келиш учун йўлни кесиб ўтиш керак бўларди. Акам баландликдан — ҳовлисидан от миниб чиқса, йўлни кесиб сувга ўтмоқчи бўлган аёл акам ҳали анча узоқда келаетган бўлса ҳам йўлни кесиб ўтмай, ийманиб тўхтаб турарди. Акам қачон ўтиб кетса, кейин улар йўлнинг нариги бетига ўтишарди.

Акам ишдан келгач, ҳеч кимга ишонмай, ҳар куни молхонага ўзи кириб молларнинг парваришини текширарди. Укаларига иморат қуришни бошласа, усталарнинг бошида ўзи турарди. Улар билан ҳамма ҳисоб-китобни ўзи қиларди. Усталарнинг иши оғирлигини ҳисобга олиб, келин-қизлардан овқатни тўйимли тайёрлашни талаб қиларди. Бу ишларнинг ҳаммасини энамнинг ўзи ҳам назорат қиларди.

Раҳматли Хосият чечам (овсиним) қайноғасини шунчалик ҳурмат қилар экан-ки, у кишига ҳеч қачон юзини очиб қарамаган экан. Келинлар тушириб, қизларини чиқариб, неваралар кўрган бўлса ҳам ҳамма вақт бошига солиб юрган катта рўмолининг бир тарафини қўли билан ушлаб акамга пана қилиб ўтар экан.

ГАПИМНИ ОЛМАЙ КЎР-ЧИ!

Энам ўн саккизта фарзандли бўлган экан. Илгари врач, болаларни эмлаш деган нарсанинг ўзи бўлмаган экан. Қизамиқ, кўкйўтал, ичбуруф касалидан оғриган тўққиз фарзандини ерга берган. Сенинг бойинг энг кичкина, ўнин-

чи ўғлим туғилганда, қишлоғимизнинг бобойлари бу келинимизнинг ичи тўла ўғил экан, деб қувонишган, дерди.

Турмуш ўртоғимнинг иш вазифаси туфайли биз энамдан узоқ туманларда яшардик. Қайноғамларнинг ҳаммаси яхши вазифаларда ишлаб, энамга яқин туриб, ҳамма нарсани муҳайё қилиб турган бўлса ҳам, бу киши тез-тез кўнғироқ қилиб энамнинг ўзи билан гаплашарди. Мен ҳам ўғилман, ўзимнинг фарзандлик бурчимни бажаришим керак, деб ўйларди.

— Эна, майиз, наввот, қуритилган ўрик, асалларингиз етарлими, охирлаб қолгани йўқми? — деб сўрашни ҳеч қачон эсидан чиқармасди. Мен ўғлим, қизларимни дадасининг ота-онасига ана шу ҳавас қиларлик эътиборини кўриб ўсаётганидан қувонардим. Йиллар елдим, бирпасда қариб қоламиз, ўшанда фарзандларидан шундай эътибор ва эҳтиромни ким истамайди дейсиз?

Бир йили бойимнинг акаларидан бири иморат қилдиган бўлди. Ҳар ойда тўпланиб, энам атрофида беш ўғли бола-чақаси билан бирга бир дастурхондан овқат ейишга одатланган эдик. Энам тўртинчи ва бешинчи ўғлини отини атаб ўзига қаратди. Каттаю-кичик, ёш болалар ҳам жим бўлишиб энамнинг оғзига қараб қолди:

— Акаларинг силарни ўқитди, одам қилди. Остиларингда мошин. Акангни уйи тезда битмай, беш-олти йилга чўзилиб ётса, эл кимга кулади?

— Бизга,—деди бошқа ўғиллари.

— Мен неччига кирдим?

— Етмиш саккизга.

— Мен яна ўғил туғаманми?

— Йўқ,— дейишди ўғиллари ерга қараб.

— Шунини билсаларинг, мана шу қурилиш учун нима стмай турса, шунини етказинглар. Лекин, алоҳида айтиб қўйай, топганларинг ҳамини ҳалол меҳнатларинг орқасидан кеган бўйсин. Мен кечаси тинч ухлаб туришим керак. Гапимни олмай кўринглар-чи!

Ўша йили энам бобойи билан бирга уй қураётган ўғлиникига кўчиб бориб олди. Энам уй битгунча катта ўғли билан қурилишга бош бўлди. Энам болаларининг бирибирига ёрдам бериши зарур бўлган гапларини атайлаб ёш неваралари олдида гапирарди. Энди ўйласам, неварала-

рининг ҳам болалигидан ҳамжиҳат, иноқ ўсишини, то ҳаёт экан, бир-биридан ҳол-аҳвол сўраб, бир-бирига тоғ-дек орқа бўлиб яшашини истаган экан.

ҚОРОНҒИДА ҚОРА ШАРПА КИМ?

Энамнинг иккинчи ўғли — Қора ака совхознинг бош чўпони вазифасига кўтарилгани учун ўзларининг шахсий қўйларига қарашга энди улгуролмай қолди. Ўтган асрнинг олтмишинчи йиллари эди. Катта ўғли эса совхознинг бош ҳисобчиси бўлиб, қизғин ғалла ўрими пайтларида ишдан ортиб уйга эртароқ келолмасди. Ўзларининг мол-ҳолидан чиққан даромадидан бир қисмини қишлоқдаги пулга зориққан кишиларга ёрдам учун берди. Қолган қисмига эса шахсий машина сотиб олишди. Ўшанда ҳали шу яқин-атрофдаги қишлоқларда ҳеч ким енгил машина сотиб олмаган эди. Энди у киши совхоз маркази — Солинга отда эмас, енгил машинада қатнайдиган бўлди. Бир куни қоронғида ишдан келаётса, машина чироғи ёруғида бир қора шарпа кўринди. Бу ерларнинг бир томони катта жарлик, бир томони тоққа туташиб кетган баландпаст қирлик. Кечаси оч бўри ва тулкилар изғийдиган жойларда қўрқмай юрган ким экан? Машина яқинлашгач, унинг ёруғида таниди. Бу шарпа — энам экан!

— Эна, бемаҳалда бу ерларда нима қилиб юрипсан?

— Қўйларингни битгаси кечқурун ҳовлига келмади. Болаларни юбормай, уларни аяб, ўзим излашга чиқувдим.

— Келмаса келмапти, майли. Бошқа бундай хавфли жойларда қоронғида юрма. Машинага чиқ, уйга кетдик.

Катта акам ҳар йили узоқ юртларга саёҳатга бориб келарди. У киши ўша ёқлардан олган совғаси — яхши кийим-кечаклар ва матоларни биринчи навбатда отам ва энам учун харид қилган бўларди. Номозхон ота-онасига мослаб олган кийим-кечакларига ҳар қандай кишининг ҳаваси келарди. Ўз фарзандлари, ука ва сингиллари, келинлари ва уларнинг болаларига атаб олган либослари лоп-лойиқ келарди. Болалар янги кийимларни кийиб севинишса, акам улар билан бирга баб-баравар қувонарди.

ЭНАМ МАКТАБДА

Невараларидан бири мактабдан йиғлаб келди. Ҳа? Муаллам урипти. Қулоқларини бурапти. Бечоранинг қулоқлари шолғомдай қизариб шишиб кетипти. Энам ўша неварасини етаклаб мактабга жўнади. Муаллимни топди. Уни ва неварасини мактаб директорининг хонасига олиб кирди.

— Менинг силардан бор-йўғи биттаю-битта талабим бор, деди у. — Ҳозирнинг ўзида ҳукуматнинг «Болаларни уловрингнар, деб жозған қоғозини кўрсатингнар, бўмаса бу ердан кетмайман, деб туриб олди. Директор ва ўқитувчи энамдан осонликча қутула олмади. Улар қайта-қайта узр сўраб, иккинчи марта болаларни чертмасликка ваъда бергач, энам уларга такрор-такрор еб қўйгудай бўлиб тикилгач, директор хонасидан чиқиб уйга келган.

Бир куни қишлоқ аёлларининг беш-олтитаси энамнинг қизлари, келинлари билан ҳангома қилиш учун келишган. Ҳангома қизигандан қизиди, биров боғдан келади, биров тоғдан. Энамнинг бўй стиб қолган набира-қизлари ҳали чой дамлаб киришаяпти, ҳали чой дамлаб киришаяпти. Энамнинг ёмон жаҳли чиқди. Бу эзма меҳмонларни тергайдиган эгаси йўқми? Менинг уйимдагиларниям ишдан қолдираяпти. Энамнинг тоқати тоқ бўлди. Охири, уларнинг олдига кирди-да:

— Силарди уйларингда ишларинг жўқма?—деди қовоғини солиб, — Улоқлининг тўйида (тўрида)сўлоқлининг неси бор? — деб тиклаб туриб олди. Меҳмонлар, энамнинг тили билан айтганда, бекарчилар биринкетин жойларидан туришиб, уялишиб, қизаришиб жўнаб қолишди. Мен катта чечамдан энам айтган мақолнинг маъносини сўрадим. Улоқли дегани — меҳнат қилган одамнинг эчки-улоқлари, молу-давлати бўлади. Бекордан-бекорга сўланглаб, шошмай-суринмай юрган одамнинг ҳеч вақоси бўлмайди, сен ялқовларга бизникида нима бор, дегани экан.

Шу воқеадан кейин ўша келинлар урчуқ йиғиришни одат қилишган. Уйдаги ҳамма ишларини вақтида бажарадиган бўлишган. Улар ҳам ҳар йили биттадан гилам тўқиб олмаса, кўнгиллари тинчимайдиган бўлишган. Ана

шу аёллар — ҳозир паридай момолар. Улар ҳалигача энамдан миннатдор бўлиб гапиришади:

— Ойдай холам бизларди урушиб — ўхшатган-да! Уйимизда ҳалигача оловдай яшнаб турган гиламларимизга қараб бежай қувонамиз. Холам ана шўйтиб бопламаганда, уйимиз гиламга, қўрамиз молу-қўйларга тўлармиди? Туврисини ойтсам, гўри тўла нур бўлғир шўл холам шу бугунам мени тергаб тургандай бўлади.

Бу-ку, аёлларнинг гапи, энам фақат ўфилларининг эмас, бошқа ҳар бир эркак кишининг ҳам бор салобати, бўйбаста, валломатлиги, бир сўзли ва жуда ҳушёрлиги билан кўришни хоҳлайдигина эмас, балки очиқ талаб қиларди.

СОВУНИМГА КИР ЮВМАПСАН!

Қишлоғимизда бир яхши оиланинг келини «кетаманлаб» қопти. Унинг қайнонаси энам билан маслаҳатлашгани келди. Энам ўша хола билан тўғри уларнинг уйига келди.

— Ов, Шарапат, — деди эрка келинга, — мана шу бойингдай топармон-тутармон, эсли-ҳушли, соғ-саломат бошқа эркакди топаолишингга ишонсанг кет, шўндаям экинчи эр кўйлак жомови (ямоғи) деган гап мангнайингга тамға бўлади, шўнга рози бўсанг, дап бў! (даф бўл).

Ўша келин икки-уч йил яхшигина, бежанжал яшаб юрди. Сўнг яна қилиқ чиқара бошлади. У сираям кетмоқчимас, фақат уйдагиларини ялинтириш учун шундай қилаётганини энам дарров фаҳмлади ва яна борди-да:

— Кетасанми? — деди.

— Кетаман, — деди келин.

— Ўтиб кет, — деди энам ва қўшиб қўйди, — ҳали менинг совунимга кир ювмапсан — деди-ю, индамай уйга келаверди. Шу-шу бўлди-ю, ўша келин ҳозир ҳам бош эгаси билан худди Тоҳир-Зухрадай яшайди. У ҳозир бир этак неvara ва чевараларнинг энаси бўлган.

Яна бир қишлоқдошининг ўғли аёлини олиб меҳмонга ёки тўйга борса, болаларини энасига қолдириб, ўзлари жўнаб кетаверар экан, шўрлик энага бир оғиз сиз ҳам юринг демас экан. Буни эшитган энам ранги-қути учиб, ўша эр деганнинг уйига борди. Худди атайлаб қилгандай, эр-хотин кийинишиб энди меҳмонликка жўнамоқчи бўлиб туришган экан:

— Жўл бўсин? — дебди энам.

— Бир ошнализ меҳмонга айтувди, — деди ўғил.

— Эна кургур балодир.

Туркамаса қолодир.

Хотинчигим — жон чиқим,—

Ёнимдаги...

қованини ойтмайман, ойтсам, уёлиб, эркак бошингди кўтаралма-ай журасан, охирини ойтмай, сенга ёрдам қилдим.

Шундан кейин ўғил ва келин уйда катталарнинг ҳурматини жойига қўядиган бўлди.

Энам ўз фарзандларига ҳам қаттиққўл эди. Бешинчи, энг кичик, ҳамма учун суюкли ўғли биринчи синфда эди. У охирги дарсдан уйга қочиб келди. Катта акаси бунинг сабабини сўраганида, бошқа мактабга бормайман, ўқимайман, ўқимайман, деб бақриб йиғлашга тушди. Ака укачасининг икки бетига икки шаппат солди. Энам ўшанда қишлоқдаги бир тўйда эди. Кенжа ўғил акасини энамга чақтириш учун тўйга чопиб йиғлаб борди. Орқасидан қувиб катта акаси келди. Энам кичкинтойининг мактабдан қочганини эшитгач, уни маҳкам ушлади-да, катта ўғлига топширди, уйга олиб бор-да, яна ур, деди. Шу укаси вояга етиб, олий ўқув юртини битириб, узоқда, нуфузли жойларда ишлай бошлаган пайтларида ҳам акамнинг бир оёғи шу укасиникида, яъни бизларникида бўлди. Акамга нима зарур экан, деб ўйлардим, шунча узоқ масофадан саратон кунларида ҳам, қаттиқ қаҳратон қиш кунларида, йўлларнинг қалин музлигига қарамай, ҳар ўн-ўн беш кунда бизникига қатнар эди. Акам мендан сўрарди, укаси кимлар ва қанақа одамлар билан гаплашади, уйга вақтида келадими-йўқми, уйларида ичкилик, зиёфат бўлиб турадими, деб қайта-қайта суриштирарди. Ҳозир менинг ҳам болаларим вояга етиб, акамнинг безовталиги сабабини энди тушуниб етдим. Вояга етган ука ва фарзандларни тергаш, ўзини яқин жўра, дўст кўрсатиб юрадиган бузғунчилардан уларни ҳимоя қилиш жуда-жуда зарур экан.

ТОҒ ЙИҚИЛДИ

1989 йил декабр оyi эди. Биз Самарқандда турар эдик. Тоғдан шаҳар шифохонасига катта акамни беҳуш ҳолда олиб келишди. Ўша йиллари энамнинг кўзи хиралашиб қолган эди. Акам шифохонада атиги бир кун ётди. Тўрт укаси тўрт тарафга чопди. Бошида гирдикапалак бўлишди. Шифокорлар энди вақт ўтганлигини, бу киши сариқ касалига чалингану, билмасдан оёқда ўтказиб юборганлигини айтишди. Шу гапдан кейин бир соат ўтдимийўқми, акам бир оғиз сўз ҳам айтолмай узилди. Акам эндигина эллик тўққиз ёшга кирган, ука-сингилларининг, фарзандларининг, қариндош-уруғларнинг, ҳатто қишлоқнинг ҳам меҳрибони бўлиб, меҳнатларининг роҳатини кўрмай вафот этганлигига ишонгимиз келмасди. Қанча аччиқ ва оғир бўлмасин, бу рост эди. Акаси тирик экан, ҳеч қачон ва ҳеч кимдан бурни қонамаган укалар акасининг жасади олдида ўзларини йўқотиб қўйишди.

— Бош эгам, бошпанамдан батамом ажраб қолганимни, ҳозирнинг ўзидаёқ чор тарафим ҳувиллаб қолганлигидан эзилсам ҳам, менга Оллоҳ ўша пайти қандайдир қувват берди. Мен қайнукаларимга ўзларингни тутингизлар, ўзларингни қўлга олингизлар, бўлмаса акангиз хафа бўлади, кўраяпсизларми, ҳали бадани совиганиям йўқ деб қайта-қайта жаврадим, — деб эслайди Бувисалима чечам. Укалари акасини машинага чиқаришмоқчи бўлишди. Аёл бўлиб менинг фаҳмим етмапти, энг кичик укаси — болаларимнинг дадаси машинани уйга учуриб бориб, янги гилам, янги бахмал кўрпа, магазиндан эса жуда чиройли эркакбоп мато сотиб олиб келди. қишлоқдан эрталаб акамни олиб келган «Тез ёрдам» машинаси ичига уларни тўшашди ва акамни авайлаб бахмал кўрпага ётқизиб, устига бояги матони ёпди. Акам атрофига тўрт укаси гир айланиб ўтиргач, машина қишлоққа йўл олди. Орқасидан мен беш фарзандим билан бошқа енгил машинада кетма-кет қишлоққа жўнадик.

Ҳовлига кириб борганимизда акамнинг фарзандлари ва катта чечамнинг фарёдига чидаб бўлмасди. Энди қоронғи тушган пайт. Бирпасда қишлоқ одамлари йиғилиб қолди. Оқсоқоллардан бирининг гапи ҳеч эсимдан чиқмайди. Гулмурод эмас, овулимизга туташган баланд тоғ

йиқилгандай бўлди, ҳа, тоғимиз йиқилди, деди у кўзига ёш олиб. Ўша кечқуруннинг ўзида энамнинг зор йиғлаб айтган айтимлари саҳаргача тугамади. Ҳайрон қолдим, ўғлининг бирданига йўқ бўлиб қолиши унинг тушига ҳам кирмаган-ку? Бунча кўп тескари термаларни қачон ўрган-дийкин? Сўнг хулоса қилдим, энамнинг хотираси мустаҳкам, тоғликлар тили билан айтганда — қуйма қулоқ. Таъзияларга борганда эшитган айтимлар эсида маҳкам сақланиб қолган. Энам бир марта адашмадиям, тўхтамадиям. Ҳар тўрт қаторни айтгач,

Мен турганда, болам, сенга йўл бўлсин,

дейди ёки, қадрдонгина болам, маслаҳатгўйим болам, пичоқдай болам, таниқли болам, белгили болам, ярқираган болам, дейди. Энам ўша кундан бошлаб батамом кўрмай қолди. Қишлоқдош момолар, ўрта ёш аёллар бир неча кунгача энамнинг олдига келиб ҳамдард бўлиб ўтиришди. Уларнинг баъзилари кечаси ҳам ётиб қолишарди. Акамнинг азаси куни ўша аёлларнинг ҳар бири энам билан кўришаётиб, албатта тўрт-беш қатор қайғули, ҳамдардлик қўшиқларини айтишарди. Шулардан фақат тўрт қаторгинаси ёдимда қолган.

*Даврингизга дов тегдим, бойбичам, (бойбекам)
Меҳнатидан тахтли бўлган Ойбичам. (ойбекам)
Қайғунгизга қайғудошлар бўлойин,
Юкингизга елкадошлар бўлойин.*

Энамнинг асли исми Насибали экан. Энам бўй етган паллаларида узун сочи орқасига сиғмаган чиройли қиз бўлган экан. Янгалари отини айтмай, у кишини Ойдаи қиз деб чақиришаркан. Меҳнатидан тахтли бўлган Ойбекам, деб йиғлаганларида улар энамнинг Ойдаи исмига ишора қилган эканлар.

Энам кўрмаса ҳам ўтирган жойида, болаларим, ҳаммангни дўст-биродаринг бўлсин, меҳнат қилиб топган молу-давлатинг бўлсин, бу ёғида ҳеч нарсаси йўқ одам пичоққа дастаям бўлолмайди, дерди. Отангни, мени кийимларимиз, топ-тоза бўлсин, бизларнинг уст-бошимиз кир бўлса, бизларга ҳеч ким кулмайди, сизларга кулади.

Бир-бирингни суя, ҳамма вақт бир-бирларингдан хабардор бўлинглар. Сеники, меники деганларингни мен эшитмайин, ўзларинг ҳам, уй-жойларинг ҳам, топган-тутганларинг ҳам, иззат-обрўйларинг ҳам ҳаммаси меники, дерди. Ҳақиқатан ҳам мен энамнинг ўғилларини бирон марта якка ўзи тўй қилганини билмайман. Улар фақат фарзандларини эмас, ҳатто набираларининг суннат тўйларигача қўшиб биргаликда ўтказишади. Бирлашиб тўй қилиш тугул бир-биридан хабар олмайдиган, хотинидан берухсат туғишганлари билан бир оғиз гаплашаолмайдиган ака-укаларни кўрсам, энамдай аёлларнинг кўпроқ дунёга келишини Оллоҳдан қайта-қайта сўрайман.

НАСИБАЛИ ОНА

Энам отам билан бирга охириги йилларда Ғаллаорол марказидаги ўғиллариникида яшади. Энам саксон уч ёшга кирганида, яъни акам вафотидан уч йил ўтгач дунёдан ўтди. Энам ётиб қолган кунлари биз деярли кун аро Самарқанддан Ғаллаоролга — энамнинг олдига қатнадик. Бир борганимизда кенжа ўғли — болаларимнинг дадаси уста чақириб телефон ашаратининг симини узайтириб, энам ётган уйга, энамнинг ёстиғи яқинига ўрнаттирди. Уйимизга келгач, бу киши уйда ҳам, ишхонасида ҳам энам билан тез-тез гаплашиб турди. Бу кунисига борсак, энам менга бери кел, энажоним, деди ва аниқ, тиниқ қилиб сўзлади:

--- Кўриб турипсан, дардим оғирлашаяпти, куним охирлашаяпти. Мен кўз юмганимдан кейин ҳам силарга оғирлигим тушмайди. Ҳамма нарсани тахт қилиб қўйганман. Оллоҳдан тилаганим — дунё тинч бўлсин, ҳамманг эсон-омон бўлинглар, умрларинг меникидай узун бўлсин. Ҳамма нарсани тежаб ишлатинглар, болаларимнинг топганини сувга оқизманглар.

Мана шу сўзларни айтишдан олдин энам мени биринчи марта энажоним, деди. Шу сўзни эшитганимдан бери ҳали-ҳали худди катта орден олгандай қувониб юраман.

Энам деярли ҳамма вақт ўзини жиддий тутарди. Кўнглимда, энам фарзандларини бошқа оналардай яхши кўрмайди-ёв, деб ўйлардим. Энди тушуниб етдим, энам

болаларини жудаям суйганидан, авайлаганидан қаттиқ-қўллик қилар экан. Болаларим ҳар қандай замонда ҳам кам-кўстсиз, қийналмай ҳаёт кечиришга тайёр бўлсин, ҳеч кимга муҳтож бўлмасин, ишлаши, туриш-турмуши бекларга хос бўлсин, кексайиб, умрим тугганида орқамга қарамай, илхақ бўлмай кетай, деган мақсадни бутун умри давомида жуда маҳкам ушлаган экан.

Энам оғирлашиб, жимиб қолгач, унга бирон нима бўлса, отамни ҳам эплолмай, шошиб қолмайлик, деб яқинида яшайдиган учинчи ўғли — Лапас акам:

— Ота, энам ҳозир яхши уйқуга кетди, унга тинчлик, жимлик керак. Менинг уйим яқин-ку, бизникига бориб бирпас чўзилиб, дам олинг сизам, — депти. Отам, итоат-гўйгина отам:

— Майли, майли, чироғим, — деб машинага чиқиб ўтирипти. Тўрт соатлар чамаси ўтгач, ўн беш кунгина ётиб қолган энам узилди. Отамни парваришлаб қараб ўтирган Ойхумор чечам энамнинг оламдан ўтганини эшитгач:

— Ота, энам омонатини топширипти, — деса отам елкалари силкиниб-силкиниб йиғлаб юборипти:

— Мен энангдан ўн жош каттайдим. Олдин мен ўлишим керагиди. Энангминан олмиш жети жил бирга жашадим. Бир ўмр менинг иссиқ-совуғимга қараган энангди жон берарида олдида бўмағанимди қара, — деб йиғлаган отамнинг кўз ёшлари соқолларигача оқиб тушипти. Ўшанда отам тўқсон уч ёшда экан.

Кеч бўлиб қолган эди. Энамнинг синглиси — Кумуш холам олдимга келиб:

— Ойна, ҳамма сени Ташкандаги катта ўқишда ўқийди, шўяқда ҳаммага маъқул қип жозишди, ўхшатиб гапиришди урганаяпти, деб журипти. Эртага эл жийилганда жош болага ўхшаб, хўнг-хўнг жилайберма, қайннанг ҳоқида кўнгнингдаги ҳамма гапларингди жишга тизи-иб (қатор-қатор шеър қилиб, дегани бўлса керак)) айтиб жилагин, бизда ўқимаганнарам келиштириб, айтиб жилайди, — деди.

Шу куни кечаси қўлимдан келганча энам ҳақидаги фикрларимни шеърга солган бўлдим. Эртасига аёллар йиғинида, энамнинг туғишганлари, қизлари, келинлари қаторида туриб мен ҳам айта бошладим:

Оқ кўйлагин енгларини кенг қилган,
Бизни бой-у, бадавлатга тенг қилган.
Ўз умрини ҳавас, синов деб билган—
Энам қайтиб келмас бўлиб кетодир.

Богимизда гуллагайдир олуча,
Тинмаганди кўчат амал олгунча,
Болта билак, сўм юракли бойбича—
Энам қайтиб келмас бўлиб кетодир.

Болаларин бўйларига бўй бўлган,
Эл-элатга зарур ақлу-уй бўлган,
Фикри-ёди тинчлик ила тўй бўлган—
Энам қайтиб келмас бўлиб кетодир.

Гулгун-гулгун гиламлари ёнодир,
Кексайганда кўкайлари яродир,
Энам десам энди ичим ёнодир—
Энам қайтиб келмас бўлиб кетодир.

Биз ўйлабмиз, энам ҳечам қаримас,
Қариса ҳам сира-сира ҳоримас.
Ажал, ўлим унга асло доримас, —
Энам қайтиб келмас бўлиб кетодир.

Уй-ҳовлимиз ёритгувчи офтоби,
Кечаларни ойдин қилган моҳтоби,
Наҳот тугаб битди умр китоби—
Энам қайтиб келмас бўлиб кетодир.

Сизу-бизга тилаб соғу-омонлик.
Ёмонга ҳам соғинмайин ёмонлик.
Наҳот, келди жудо бўлар замонлик —
Энам қайтиб келмас бўлиб кетодир.

Ўғиллари ич-ичидан куяди,
Эпкинлари бизларгаям тияди, (тегади)
Бизларни ким энамдайин суяди? —
Энам қайтиб келмас бўлиб кетодир.

Кескирликни, бирсўзликни хушлаган,
Сохталиқмас — дил сўзликни хушлаган.
«Юрагида шеру-арслон қишлаган» —
Энам қайтиб келмас бўлиб кетодир.

Кексайганда эна эски бўларми,
Одам эна меҳригаям тўярми,

*Эл энамди энди ерга кўярми—
Энам қайтиб келмас бўлиб кетодир.*

*Хуш келисиз, энамнинг ҳар меҳмони,
Наҳот энам уйнинг бирпас меҳмони,
Овулимиз файзли, қутли мезбони—
Энам қайтиб келмас бўлиб кетодир.*

Энам билан тенгдош момоларга айтимларим маъқул бўлди, шекилли, улар:

— Айт, энажон, айт яна. Бу айтимларнинг энангнинг ҳурмати, ўзингнинг эса обрўйинг, — дейишди. Мен юқоридаги тескари кўшиқни яна бошдан охиригача тўкилиб-тўкилиб айтдим.

Ғаллаоролдаги қайноғамларнинг уйлари туман чеккасида эди. Уйнинг атрофидаги кенг қирлар қоп-қора тиғиз одамга тўлиб кетди. Энамни дафн этган куни кечқурун ўз-ўзимиз жам бўлиб ўтирганимизда, қайноғамнинг ўғли, дада, мен сизларнинг шунча кагта обрўйлариңиз борлигини билмаган эканман, қаранг-а, бугун энамни азасига келган одамлар ҳеч ерга сизмай кетди, деди.

— Ана шу обрўйни бизга энангнинг ўзи олиб берган, болам. Энамнинг исми ўз оти ўзи билан Насибали эди.

Ҳақиқатан ҳам энам ўз меҳнатидан ризқ топган, обрўй тошган насибали бойбека экан. Бу кунисига энамнинг кийган ва ҳали киймаган либосларини ҳамма таллашиб-тортишиб бўлиб олди. У ёқда узоқ умр кўрган, иззат-обрўйли бўлиб яшаган кекса кишининг кийимларини ис деб айтишар экан. Овсинларимдан бири, бизга энамнинг исидан тегмади, девди-ки, энамнинг Кумуш исмли довюрак, ўткир синглиси — холам биз келинларни битта гап билан ўчириб қўйди:

— Опамнинг ҳар битта ўғлини искалаб яшаб ётипсилар-ку, опамди бундан ортиқ яна қандай иси керак силарга?!

Энамнинг дунёдан ўтганига кўп йиллар бўлди. Ўтган йили қайноғаларимдан бирининг ўғли — Музаффар Тошкентга мажлисга келиб менинг қизим Зумрадникига кирса, унинг чақалоғи бор. Музаффар бундан беҳабар экан. У бир ҳафталардан кейин тўлиб-тошиб, совға-саломлар олиб келиб қолди.

— Синглим, кечирасан, мен сенинг қизчали бўлганини эшитмапман. Тунов куни энам бўлганида бошлар эди-куя мени!

— Узоқдан шунча нарсани кўтариб келиб овора бўлип-сиз-да.

— Ундай дема-э, энам дунёга келган ҳар битта чақалоқнинг қариндош-уруғларда ҳақи бўлади, дерди. Энамнинг айтганини қилдим, холос. Қизингнинг отини нима қўйдиларинг?

— Насибали, — деди Зумрад.

— Ана шу иш яхши бўлипти-да, созлаб қўйибсиларда отни! — деди-ю, бирдан кўзига ёш қалқди. У энамнинг: «Эркак киши қаттиқ қувонадиган пайтда ҳам, қаттиқ қайғурадиган пайтда ҳам ўзини маҳкам тутабилиши керак» — деган гапи ёдига тушдими, бирдан ўзини қўлга олиб, Зумраднинг тўнғич қизини эркалата кетди.

Икки ака-сингилнинг сўзлашувидан кейин худди энам қайтиб келгандай бўлди. Энамнинг ётиб қолган кунлари эсимга тушди. Ўвлининг телефон аппаратини энамнинг ёстиғи олдига ўрнатганини эсладим. Бу киши Самарқандда ишда ёки уйда пайтида қўнғироқ қилиб, энамнинг аҳволини акаси ёки янгаларидан сўраб турса бўларди-ку. Йўқ, зийракликни, эътиборни қаранг. Она — она-да. У охириги нафасигача болаларининг соғ-саломат бўлишини истайди ва хавотир олади. Энам ётган жойида узоқдан қўнғироқ қилган ўғлининг аҳволини уйдаги келини ёки ўғлидан сўраса, уларга қисман сарғайгандай, ялингандай аҳволга тушиши мумкин эди. Бунга йўл қўймаслик учун ўғли энамнинг ўзи билан ҳар куни бир неча марта шахсан гаплашиб, унга қувват беришдан ташқари, охириги нафасигача унинг маликалик мартабасини, раҳбарлик мавқеини ҳам сақлаб турмоқчи бўлган экан.

ЖАННАТ КЕЛИН

Зайни ака шаҳардан келин туширди. Қудаси каттакон идоранинг бошлиғи экан, ўзича: «Ўв, баланд дорга осилдим-ов, буёғи қандоқ бўларкин», деб озроқ ташвиш ҳам қилди. Ўзига қолса, келинни ён-атрофидан тошган бўларди, аммо ўғлининг ишқи шу қизга тушиб тургандан кейин, раъйини қайтара олмади. Аммо битта қўшнисини

кўнглини баттар хижил қилиб, «Замминистрга қуда бўлибсизми, бунақа оилада катта бўлган қизларга сал эҳтиёт бўлиб муомала қилиш керак», деганида хавотири янада ошди. Шу сабабми, келин келганидан бери ўзининг уйида ҳам мундоқ яйраб юра олмай қолди.

Келин буни сизди. Ўзича ўйлади: «Ёқмаяпман шекилли. Ҳайҳотдай ҳовли экан, хайриятки, шаҳар чеккасидаги дала ҳовлимизда супур-сидир, куйдир-пиширга ўрганиб кетганман, ҳаракат қилишим керак, ота-онам ҳам шундай дейишган. Ёмон оилага тушиб қолганим йўқ-ку...».

Ноила шуларни кўнглидан ўтказиб, ишга шўнғиб кетди. Эрталаб туриб, ҳовлини чиннидай тозалаб супуради, пешинга таом тайёрлайди, дастурхонга қаймоқ, ширчоё қўяди. Идиш-товоқни ювиб, саранжом-сарипшта қилади. Кечқурун пойабзалларни артиб-тозалаб, кийишга тайёрлаб қўяди.

Бир куни нонушта пайти қайнотаси иштаҳа билан овқатланди-да, келинига қараб:

— Барака топинг, келин, овқатингиз мазали бўлибди, — деди.

Бу гапдан Ноила яйраб кетди. Қайнотаси ишга кетганидан кейин қайнонасининг олдига келиб, аста сўради:

— Ойижон, дадам қайси овқатни хуш кўрадилар?

Қайнона ҳам худди шу гапни кутиб турган экан шекилли, дарҳол жавоб берди:

— Қиймага кўкат қўшиб, тушликка чучвара туга қолинг.

Тушлик яхши ўтди. Шаҳарлик келиннинг чучвараси ҳаммага, бир нарсани сўраб кириб қолган қўшнига ҳам ёқди. Аммо қўшни минг қилса ҳам қўшни-да, «Келин анчагина қув экан, ўзини яхши кўрсатмоқчи, эрта-индин хунарини кўрсатади», депти кимгадир. Бу гап қайнотага етиб келди, лекин эшитмаганга олди.

Орадан беш-олти ўй ўтди. Келин-куёв шаҳарга қайтишди. Иккаласи ҳам илмий ишга берилишди. Қишлоқда бўлса Зайни аканинг шаҳарлик келини кетиб қолибди, деган гап айланиб қолди. Бу гап кимдан чиққанлигини билишди, аммо индашмади. Орадан бир ой ўтар-ўтмас, Зайни ака бир қоп совға-салом билан ўғлининг янги уйини йўқлагани йўлга тушди.

Ҳаёлида ҳаммадан бир қийиқ топадиган писмиқ қўшнисининг гапи. «Наҳотки келиним бизни лақиллатган бўлса? Бориб кўрай-чи, юз-кўзиданоқ ҳаммасини билиб оламан...».

Зайни ака ўғлиникида уч кун қолиб кетди. Ноила елиб-югуриб хизмат қилди. Ҳар куни янги бир таом пиширади. «Келин, овора бўлманг, чарчаб қоласиз», деса ҳам кўнмайди, барака топгур. Кўйлагини ювиб, дазмоллаб берди. Махсисининг учи озроқ сўкилган экан, эр-хотин бозорга бориб, янгисини олиб келишибди. Кампирига ҳам анчагина совға-салом харид қилишибди.

Тўртинчи куни Зайни ака ёшларни узоқ дуо қилиб, кўнгли тоғдек кўтарилиб, йўлга тушди. Қишлоққа кираверишда ўша писмиқ қўшнисини учратиб қолса бўладими.

— Ҳа Зайнивой, шаштингиз паст, шаҳарлик келинингиз дурустроқ кутмадими? — деди мийиғида кулиб.

— Шаҳарлик келиниммас, жаннат келиним, билдингми? — Зайни ака қўшнисига ўдағайлаб қаради-да, бошқа ҳеч нима демай уйи томон бурилиб кетди.

ҚАНДАЙ ЭРКАЛАЙСИЗ?

Беланчакда ётган талпинчоқ гўдагингиз сизга қараб қийқириб кулса, жажжи қўлчаларини силкитиб шодланса, сиз унга қандай жавоб қиласиз? Сиз — онажонини мулоқотга чорлаётган шу дилбандингизга айтар сўзингиз борми?! Жўшқин меҳру муҳаббатингизни қўшиқ қилиб айта оласизми унга?! Болажонларга хос бўлган эркалашлардан бохабармикинсиз?!

Эслаб кўринг...

Бир пайтлар момоларимиз кўнгиллари тубидаги яхши ниятларини шеърга солиб, гўдакларни эркалаганлар. Болажон ўз онажонининг дил изҳорларини тинглаб улғайган:

*Оҳ, исингдан, ўргулай,
Бўйнингга гуллар ўрай.
Сен гул бўлиб очилсанг,
Мен ҳам соянда юрай...*

Оналар гўдакларини ғунчага қиёслаб, тезроқ гул бўлиб очилишини умид қилганлар. Чақалоқ ўғил бўлса, уни

«арслоним, полвоним» деб эркаланиган. Унга Аллоҳдан куч-қувват, ирода, жасурлик тилаганлар:

*Алпомишим, олтиним,
Ёвни енгар ботирум.
Уйда ёнган чирогим,
Суянмоққа тиргагим!*

Ҳикмат момо сўзга чечан, мақолу маталларга, айниқса эркаламалар айтмоқликка уста эдилар. Гўдакни қўлларига олсалар бас, меҳри жўшиб, тилига ширин сўзлар келаварди. «Эркаласанг бола яйрайди, тилингни тушунмасаям дилингни тушунади, овозингдан меҳрингни сезади. Бола билан эркалаб-эркалаб сўзлашгин!» дер эдилар бизга. Баъзан қизалоқ набираларини шундай эркалардилар:

*Ўзи ширин, аса қиз,
Сўзлари дур, газал қиз.
Онасига оппоққиз,
Отасига поввот қиз!*

Ўғил болаларга мардлик, ботирлик ҳақидаги қўшиқларни кўпроқ айтиш кераклигини уқтирардилар, Ҳикмат момо. Негаки ўғиллар юртинг таянчи, улар қўрқмас ва довюрак бўлиб улғайишлари даркор. Биз бу кун ўғилларимизни қай сўзлар билан эркалаймиз? Уларга қандай ўғитларни уқтирамиз?

Кўпчилигимиз эркалама сўзларни эплаб айтолмаймиз, албатта. Ахир «болам, болам» деб суйган бошқа-ю, дилдаги қайноқ меҳрни тилга чиқариб баралла айтган бошқа! Ҳикмат момо ўғил бола гўдакларни шундай эркалардилар:

*Белида белбоғи бор,
Кўксида олови бор.
Паҳлавон бола бўлгил...*

Гўдак билан ширин мулоқотда бўлиш, уни доимо меҳр билан эркалаб ўстириш бола келажакка ижобий таъсир этади. Ойбарчиндек гўзал ва тийрак қизларни, Алпомишдек мард ва ботир ўғлонларни вояга етказаман деган умидда яшаётган ҳар бир она буни ёддан чиқармаслиги керак.

БИР БОҒ ЎСМА

Ҳайит арафасида аёллар Насибахонникига чиқишди. Эрганги айём билан бир-бирларини қутлашди, дастурхон безатиш режасини тузишди. Шунда қўшниси Назирахон кулимсираб деди:

— Насибахон, кўпдан бери сиздан бир нарсани сўрайман дейману, истиҳола қиламан. Ёзу-қиш қошингиздан ўсма аримайди, қандай улғурасиз-а? Ҳар куни сизга ўсмани ким етказиб туради? Сир бўлмаса айтинг...

Аёллар Насибахонга тикилиб қолишди. Чиндан ҳам унинг қошу кинриклари қалин, ўсма изи эса уларни янаям чиройли қилиб турарди. Насибахон қизариб кетди. Сўнг секингина кулиб қўяқолди. Ахир кўнглидаги гапни айтса... Булар тўғри тушунмаса-чи? Аслида, ўшанда Насибахон ҳазил-ҳузил билан шу нарсани ўйлаб чиқарганди...

Бунга анча йиллар бўлди. Ўшанда Насибанинг болалари ёш, уларни касал қилмасдан ўстирай деб ўзи ҳам ишдан бўшаб олганди. Эри Содикжон катта идорада ишлар, туну кун ишхона ташвишлари билан банд эди. Шундай бўлса-да рўзғорни асло ўз ҳолига ташлаб қўймасди. Насиба ошхона столи устида турадиган дафтарчага ҳар куни уй-рўзғор учун керакли нарсаларни ёзиб қўяр, Содикжон ишга кетаётиб бирров шу дафтарчага кўз югуртириб чиқарди. Ва албатта кечқурун бозор томонга ўтиб келарди. Бу нарса уларнинг уйида одаг тусига кирганди. Бир куни Насиба қараса, уйда ҳамма нарса муҳайё. Ҳатто гугурт ва тузгача ошиғи билан ғамлаб қўйилган. Шундаям у дафтарчанинг янги варағига нимадир ёзгиси келди. Ўйлаб-ўйлаб ҳазил тариқасида катта-катта ҳарфлар билан «Бир боғ ўсма!» деб ёзиб қўйди. Ўша куни эри атай бозорга ўтиб, бир боғ ўсма олиб келганини кўриб кулгидан ўзини тиёлмади. Мана орадан неча йиллар ўтдики, ҳар кунги бозор-ўчар ёнига бир боғ ўсма ҳам қўшилган, Содикжон бирор кун уйга ўсмасиз қайтгани йўқ. Насиба дастлаб эрини ранжитмаслик учун (ахир бу нарсани ўзи бошлаганди!) ўсмани қошига қўяр, лекин бора-бора бу нарса ўзи учун ҳам одатга айланиб қолаётганини сезмасди.

Насибахон энди ўйлаб қараса, унинг оилавий ҳаётида шу бир боғ ўсманинг ўрни бўлакча. У нафақат Насибанинг қошу-киприкларини, балки эр-хотин ўртасидаги муҳаббатни ҳам янада боғлаб тургандай...

МУЪЖИЗА БЎЛ, ОҚҚУШИМ!

Қизим, сенга айтаман...

Қиз деган юракнинг қонидан бўлур...

Бири-бирдан ширин уч қизим бўй еткани сайин улуғ шоирнинг ана шу тавсифи бежизга айтилмаганини ҳис эта бораман. Тунлари уйқу қочади. Нуқул ўйлайман: «Ҳозирку қизларим нимаики буюрсам жону-дили билан бажаришади, пазандалигу уй тутишни кутганимдан ҳам зиёда қилиб эплашади. Лекин, қай кун келиб улар ўзга хонадонга бош эгиб боришганда-чи? У ерда ўзларини қандай тутишаркин? Ҳар уйнинг рўзғори, уй тутиши бўлакча. Қизларим бошқа хонадон юмушини ҳам бугунгидай эплаб, куёви, қайнотасию қайнонасига бизга меҳрибон бўлгани каби меҳрибончилик қила олармикин?» Мен шу ҳақда ўйласам, елкамдаги юк янада оғирлашаётганини сезаман. Қизларимнинг саранжон-саришталиги, ширинсўз ва беками-кўст бека бўлиши менга кўпроқ боғлиқдай... «Ҳа, оналар доимо сергак, ҳушёр бўлмоқлари керак!» деб ўйларимни ниҳоялайман.

Ҳар гулнинг ўз ифори бўлгани каби ҳар қизнинг феъли ва ёқимтойлиги ўзгача бўларкан. Катта қизим — Шоҳида анчайин бамаъни, нима демоқчи эканимни кўз қарашимданоқ фаҳмлаб олади. «Тўнғич қизинг ақлли, — дейди бувиси ҳам, — сингиллари шу қизга қараб бўй ростлашса қанийди...» Сўнгра мен Шоҳидамнинг хонадонда ўзини тутиши, менга, дадаси ва бошқаларга қилган муомаласини зимдан кузата бордим.

Бу куни дадаси билан ишдан эртароқ қайтдик. Шу куни бир танишимиздан хабар олиш учун касалхонага боришимиз зарурлигини эрталабданоқ келишиб олгандик. Келаётиб йўл-йўлакай «Уйда тезгина бирор нарса пишириб оларман» деб ўйладим. Мен уй эшигини очишим биланоқ димоғимизга шундай ёқимли ҳид урилдики! Худди баҳор кезларида пишириладиган кўк сомса

каби... Лекин, айна қиш, бундай вақтда кўк сомсани фақат орзу қилиш мумкин эди, холос. Йўқ, янглишган эканман. Шоҳида ошхонада куйиниб, бир лаган кўк сомса пиширибди! «Буни қандай тайёрладинг?» дедим ҳайрон бўлиб. «Эсингиздами, кеча институтдан қайтаётиб бозорчамиздан икки боғ ошкўк олиб келувдим. Кечқурун дадамлар ҳам уч-тўрт боғ кўтариб келибдилар. Ахир булар тезроқ ишлатилмаса, сарғайиб қолади. Уларни тозалаб, сўнг майдалаб қирқдим. Икки дона картошка ҳамда ёғли қиймадан қўшдим...»

— Ахир ялпиз йўқ-ку, ҳозир?

— Ие, ўтган йили ёзда териб, қуритиб қўйган ялпизимиз борку, ўшандан олиб ёғли қиймага қўшиб юбордим. Хушбўй зира билан қоришиб, бирпасда ҳиди гуркираб кетди, — деди қизим жилмайиб.

Хуллас, қишнинг қаҳратон кунларидан бирида биз шифохонага энг тансиқ таом — ялпиз сомса олиб борган эдик...

Ўғилларим анчайин нозиктаъб. Ювиб, дазмолланган кўйлакниям обдон «текшириб» сўнг эгниларига олишадди. Шоҳида буни кир ювиш пайтида ҳисобга оларди. У аввал акаси, укалари ва дадасининг кўйлакларини доғ кетказувчи содали сувда бир оз ушлаб турар, сўнг иви-гач қўлига кийим чўткаси олиб кўйлакларнинг ёқа ва енгларини совунли сув билан яхшилаб ишқаларди. Совун ҳиди кетгунича иссиқ сувда қайта-қайта чайарди. Кейин ҳар бир кўйлакни кийим илгичга осиб қуритарди. Қарабсизки, кўйлаклар қордай оппоқ, айниқса дазмоллангач худди янгидай бўлади.

Қизим ҳар бир оилавий масалада аввало менга мурожаат этарди. Дадаси уни қанчалик эркаламасин, ҳамиша одоб сақларди. Буни дадасиям яхши биларди. Мен дадаси билан қизларим ўртасида «воситачи» эдим. Тез орада Шоҳидамни узатар бўлдик. Ўша кунлари дадаси ишга кетаркан, эшикдан чиқаётиб менга:

— Қизингдан сўрачи, сеп-сидирғаси жойидами? Кўнгли тўладими? Агар бирор нарса керак бўлса, тортинмай айтаверсин, — деяверардилар.

Эртасига қизимга шуни айтдим. Шунда у: «Дадам келсалар айтинг, менга ҳеч нарса керак эмас. Буюмларим етарли, қолганини ишлаб, ўзим оламан. Дадам доимо

оиламиз бошида соябон бўлиб, соғ-омон юрсалар бас!» деди.

Кечқурун Шоҳиданинг гапларидан дадаси жуда таъсирланди. Дераза томонга қараб бирпас туриб қолди. (Кўзлари ёшланди шекилли.) Индамасдан ичкарига кириб кетдим. Бу ёзилган шеърни мен дадасининг илтимоси билан Шоҳиданинг тўйида ўқидим. Иккита тўртлиги ҳамон ёдимда қолган:

— Парвозга шайланган менинг оққушим,
Бахтинг бу сурури ўнгим ё тушим?
Кетишинг ўйласам учади ҳушим,
Борар манзилингда гул бўлгил, қизим...
Қалбингга нақшланган ибо, сеҳрим,
Бу ҳам Аллоҳимдан менга меҳрим?
Чарақлаб тур, билмай газаб, қаҳрини,
Қизгинам — оққушим, мўъжиза бўлгил...

Шоҳида мақтовли келин бўлди. Куёви билан кулиб-яйраб эшигимиздан кириб келса, кўнглимиз тоғдек кўтарилади. Уларни уйга кузатаману, шу куни тунда яна уйқум ўчади. Яна икки қизим бор. Ўртанчам бир сўзли, кичигим эса сал эркатой. Улар қанақа келин бўлишаркин? Елкамдаги юк яна бир карра овирлашди. Мен қизларимни шу бугунданоқ ёнимга олиб уқтираман: «Худди опаларингиз каби бўлинглар!» дейман. Аслида ҳар онанинг тилаги шу: қизи борган жойида гул бўлсин, хонадонни гулзорга айлантурсин. Ўзга оила аҳли уни худди Аллоҳнинг бир мўъжизасидек қабул қилсин. Қиз бола ана шундай бахтга муносиб бўлсин!

Мен бир онанинг ҳаяжон аралаш айтган сўзларини қандай бўлса шундайлигича оққа кўчирдим. Ҳар бир қиз буни ўқиб, ўзича хулоса чиқарар деб ўйладим. Уйларимдан кўнглим ёришди...

ШАВҚИ ФЕРМЕР ҚЎЛГА ТУШДИ

Шавқи фермер пул сарфлашга келганда камбағалнинг камбағали. Лақабга эса жуда бой. Мана, қаранг. Шўролар даврида у Шавқи биргад эди. Ҳозир Шавқи терак, Шавқи нокас, Шавқи хасис, Шавқи фермер, Шавқи раҳбар. У илгари бригада бошлиғи эди. Шавқи биргад лақа-

би шундан. Тераклиги узун ва қотмадан келганилиги учун. Нокас, хасислигини эса эшитинг. Бир куни у мизгинидан озиб-ёзиб ингичка, ўламан деган жуда-жуда кичкина тил так ип олиб келиб, хотинига кўрсатиб:

— Буни ҳаливери ишлатманглар, мен буни сотиб олиб келдим, — деб шифонернинг устига, юқорига қўлиб қўйди. Турсин жойида, деди. Ўзининг эса битта енди тир сагигача бир неча кундан бери сўкилиб юрипти. У ўши ипни енгидан ҳам қизғонди. Агар аёли қўшнидан ёки бирон танишданми озгина ип сўраб олиб, ўша айрилиб кетган енгини тикиб берайин деса, қўйлагини жон-жон деб ечиб беради.

— Кўйлагингизни ечиб беринг, енгингизни тикиб берай, деди аёли.

— Ип йўқ-ку, деди кўзини лўқ қилиб Шавқи терак.

— Бор-ку, кечагина олиб келдингиз-ку?

— Ҳали уни бошлаганимиз йўқ-ку?

— Қўй сўйиб бошлаймизми?

Ана шундай. Шавқи хасиснинг хасислиги ҳеч ерга сиғмайди. Шунинг учун ҳам унинг уйида юқоридагига ўхшаш айтишувлар тез-тез такрорланиб туради.

ШАВҚИ ЙЎҚОЛДИ, ТОПИЛДИ

Шавқи теракнинг аёли ҳомиладор эди. Шу қишлоқлик гинеколог врач Ойсанам ундан тез-тез хабар олди. Ойсанам шу бечорани неча марта кўрикдан ўтказса, қони шунча марта кам чиқади. Эр деган пулини озиқ-овқатдан ҳам яхши кўргандан кейин аёлнинг қонини текширганда кам чиқмай кўп чиқадими? Бечоранинг ҳоли йўқ, лекин рўзғор-да, бирпас тиним йўқ унга. Яна Шавқининг иши-эрмаги хотинидан камчилик топиш.

— Хотинман деб юрипсан-да сенам, эрга ўргатувчилик қилгунча, ўзингдан билиб томорқамиздаги бедани ўриб-ўриб ташламайсанми? Шунга айтади-да аёл кишининг сочи узун, ақли калта бўлади, деб!

— Уни қаранг, мени мунча ерга уриврасиз? Яхши гаптинан шу ишларни буюрсангиз ҳам қиловраман. Мени эсим борми, битта мақтаб қўйсангиз ишловраман-да қувонгандан қувониб!

Кўпчилик эркаклар аёлини севса, Шавқи раҳбар пулини севади. Аёли Ойсанам ишлайдиган туғруқхонада чақалоқлади. Фермер аёлини туғруқхонага олиб борди-ю, кетди думини тутиб. Йўқ Шавқи. Ердаям, осмондаям йўқ! Ойсанам бунинг сабабини дарров тушунди. Шавқи бу ерга келиб, суюнчи бергандан кўра, мени электр токи ургани яхши деб юргандир-да, ўйлади у. Бир кеча-бир кундуз шўрлик камқон аёл бир неча марта ўзидан кетиб қолди. Худога шукур-ки, Ойсанамнинг қони унинг қонига тўғри келар экан. Ҳамширага айтиб, ўзининг венасидан қон олдириб, шу пайтнинг ўзида бўшанган аёл венасига иссиқлай қуйдираверди. Қаранг-а, мана шундай қалтис пайтларда Шавқи фермерга ўхшаганлар ўзининг дарагини кўрсатмасаям иши юришиб кетовради. Қондан бошқа-чи? Қондан бошқа қанча дори-дармонлар керак бўлди. Туғруқхонада ҳам дориларнинг бори бор, йўғи йўқ. Ярим кеча. Шавқи қурғурдан дарак йўқ. Ўша йўқ дорилар эса шу қишлоқлик уйида аптека очган Фазлиддинда топилди. Дориларни физиллаб бориб олиб келадиган туғруқхона машинасига эса бензин йўқ. Шунинг учун ҳам турган гап, шофёр ҳозир донг қотиб ухлаб ётипти, ўйлади Ойсанам. Фазлиддин аптекачининг уйига эса катта қабристон ёнидан ўтиб бориш керак. Ойсанам ҳаммадан ўзим чаққон деди-да, ўзига-ўзи қувват бериб ярим тунда тез-тез юриб Фазлиддинникига етиб борди. У дориларга, ҳатто дорини томчилатиб қуйиш учун зарур системагача ўз ёнидан пул тўлади. Ойсанам тонг ёришгунча, шу тонгдан кечгача бўшанган аёл билан биргаликда юрак ҳовучлаб ажал билан олишди. Кечқурунга бориб, кўзини очиб, саҳал қувватга энган аёлдан кўнгли тинчланган Ойсанам ҳориб, толиб уйига қайтди. Бир ёғи қишлоқчилик, қадрдончилик, шу аёлни ўлимдан асраб қолганига Ойсанам қувонгандан қувонди.

Эртасига эрталаб ишга борса, Шавқи терак туғруқхонага кеча кечқурун, Ойсанам уйига жўнагандан кейин келиб, ўзини кўрсатиб кетипти. Ана! Топилди Шавқи. Менинг боримда атайлаб келмаган, суюнчингни бошингга ургур, ўйлади фидойи врач — кемасанг келувсиз қол, кемасанг кейин кет, кемасанг керванла! — Ойсанам шунақа сўзларни хаёлидан ўтказгани билан кошки унинг

кўнглида кири бўлса! Охир кўзингни ўяман-ку, сен Шавқи фермерни, — деди ичида Ойсанам.

КИМ ҚЎЛГА ТУШДИ?

Шавқиси тушгур фермерликни жойига қўяди. Ишнинг кўзини билиб меҳнат қилади. У асосан буғдой экади. Давлат планларини ҳар йили ошириб-тошириб бажарди. Унинг ерлари Ойсанамнинг уйдан бир километр нарироқдан бошланган. Ойсанам яқинба куни сигирини «сахий фермер»нинг ерлари яқинига арқонлади. Нарироқдаги яхши ўсиб, ювлиб турган буғдойга синчиклаб қараса, у буғдой эмас, арпа. Ойсанам Шавқи теракнинг планида арпа йўқлигини яхши биларди. Демак, бу ер давлат ҳисобида эмас, бу ортиқча. Аниқ-ки, Шавқи терак бунга ўз чўнтаги учун эккан. Арпалар жудаям мўл бошоқлапти. Бўйи эса кўкрак баранар келади. Лекин ҳали пишгани йўқ, кўм-кўк, ҳўл. Сигир роса тўйиб, яхши сут берадиган арпа бўлипти.

Ойсанамнинг турмуш ўртоғи вафот этган. У тўрт бола билан қолди. Тақдир синовлари уни нишириб ташлади. Бугун Ойсанам кечаси соат иккиларда турди-да, қўлига ип билан ўроқ олиб ўша арпапоёга жўнади. Катта, икки боғ келадиган арпани завқ билан бирпасда ўриб ташлади. Ой сутдай ёрув. Энди бирпас дам олай деб ўт устига ўтирувди-ки, тепасида ишшайиб турган Шавқи фермерни кўрди. У сен врачни боғлаб қўлга туширдимми, дегандай икки қўлини белига тираб хурсанд қараб турарди.

— Қўлга тушдингми? Ортиқча ерга ўғринча арпа экишга нима ҳақинг бор? Чурқ эта кўрма. Шундай шовқин кўтараман-ки, сўнг ўзинг иккитага қўшилолмайд қолсан!

Кўрққанидан Шавқининг ҳурраси учиб кетди. Оббо, ўйлади Шавқи фермер, шу опанинг тилини яхшилаб қисиб оламан, девдим, бўлмади-да. Ойсанам унга дадил буюрди:

— Манови ўрганларимни ҳозир икки боғ қилиб боғлаб менинг уйимга ташийсан. Сўнгра, яна шунча арпа ўриб, уйимга икки «рейс» қиласан. Мана сенга ўроқ, мана сенга ип.

— Бўпти опа, бўпти опа, — деди нафаси ичига тушиб.

— Мен кетдим, ишинга муваффақият, ўртоқ фермер! — Ойсанам арпа орқаламай, енгилгина тез-тез юриб кетди. Арпа ҳали кўкиш, ҳўл, оғир эмасми, Шавқи раҳбар тўртинчи боғни жикқа терга ботиб уйга етиб келганида тонг ёриша бошлаган эди.

— Ойсанам опа, — деди Шавқи терак, — энди шу иш бўлди, шу гап шу ерда қолсин, илтимос — ерга қараб ялинди фермер. — Ахир биздиям обрўйимиз бор...

— Сендан яхши биламан обрўйингни. Юрагинг ёрилмасин, айтмайман ҳеч кимга. Кетавер, яхши бор. Хотинингга салом айтмасанг, кўрасан мендан.

Шавқи Ойсанамга қараёлмай, ерга қараб қайта-қайта раҳмат айтаркан, шошиб кетаётиб тўрт тарафга хавфсираб, аланглаб қарарди.

МУНДАРИЖА

Ватан бу 4	Райҳон 84
Оназор	Бинафша 86
Мен болам дейман, болам	Гулҳайри 88
боласини 8	Хино 93
Бу хатди жозди энанг 11	Гултожихўроз 95
Самолётдаги ўйлар 13	Ўсма 96
Ўзини унутиб юборди 16	Тўй 98
Ўргилай, болажон элимдан! 19	Кокиллари гулҳайдари 105
Она дийдори 21	Кечиримли, кеш фестивал
Оналик салтанати 26	момолар 111
Этагидан райҳон тўкилган энам 31	Ўзгани ўрнида таъбирса 114
Кўзга яқин зардевор 32	Совуқлик 118
Ойнахалтада нима бор? 33	Ҳай аттанг-а! 121
Энажоним — бурорим	Ўшик қулфлангану, дерага
Меҳр тўкилган байтлар 34	очиқ 122
Хушёрмисан, аёл 37	Челақда шундай момо бор 124
Офтобим 39	Бир айланиб чевар бўлдим 126
Ўзимизнинг Ўлмас хола 41	Ҳам эзилди, ҳам қувонди 127
Оз-оздан ўрганиб доно бўлур	Беозор рашкчи 131
Бир ҳовуч гавҳар 45	Ҳақингиз йўқ эди она бўлишга 132
Болалардан ўрганинг	Қилмиш-қидирмиш 134
самимиятнинг 46	«Мингтут» бўлмаса... оз тут
Жиддий йиғитча 49	Ернинг ҳам сўроғи бор 136
Саводни гўдаклар 50	Учқораётинг майнзи 136
Ҳавасли болажон 51	Шамолнинг беланчагила 136
Фидойи сингилча 52	Олмадай қовунча 137
Шириш қизчанинг ширин орзуси .. 53	Мингтут 138
Келишим файзли бола 54	Қайнота қайнотадек бўлсин 139
Икки оғла икки манзара 60	Менинг бойбека энам
Ким кўп гапирди? 64	Қўли-қўлига тегмайди 142
Қадриятлар қадрланмагач 69	Бувисалима чечам ҳикояси 142
Нега? 73	Хосият чечам ҳикояси 145
Тандир ўчоғига қараб 73	Эркакларга няк суяманглар 146
Қўғирчоқ ўйнашдан мақсад? 75	Қўйлар қандай кўпайди 147
«Ирга кўрди» нима? 76	Супра ёймаган аёл — аёлми? 150
Тўхта бир кўрай! 77	Гапимни олмай кўр-чи! 151
Танҳо гулман, турфа гуллар	Қоронғида қора шарпа ким! 153
ичида	Жаннат келин 163
Гулсафсар 82	Қаандай эркалайсиз 165
Ялғиз 83	Бир бор ўсма 167
	Мўъжиза бўл, оққушим! 168
	Шавқи фермер қўлга тушди 170

САЙЁРА БЕКМИРЗАЕВА

Бир ҳовуч гавҳар

(Эссе ва лавҳалар)

«Sharq» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент — 2009

Муҳаррир *Ш. Эргашева*
Бадий муҳаррир *Т. Қаноатов*
Техник муҳаррир *Д. Габдрахманова*
Саҳифаловчи *Л. Цой*
Мусаҳҳиҳ *Ж. Тоирова*

Босишга 04.05.2009 рухсат этилди. Бичими 84x108^{1/32}.
Таймс гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма тобоғи 9,24.
Нашриёт-ҳисоб тобоғи 9,0. Адади 1500 нусха.
Рақамли буюртма № 430. Баҳоси шартнома асосида.

«Sharq» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси босмаҳонаси,
100000, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

3000-00

84(54)
5425

БҮГ НОБҮҮЧ ЯАХААР

ISBN 978-9943-00-421-4

9 789943 004214